

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI
SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**SOSYAL BİLGİLER DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARI VE
DERS KİTAPLARININ (1968-2022) ÇEVRE EĞİTİMİ
AÇISINDAN İNCELENMESİ**

ELİF KOCAKIR

Danışman : Doç. Dr. Ramazan ALABAŞ

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Erol ÇİYDEM

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Seval YİNİLMEZ AKAGÜNDÜZ

KASTAMONU-2024

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

Elif KOCAKIR

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SOSYAL BİLGİLER DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARI VE DERS KİTAPLARININ (1968-2022) ÇEVRE EĞİTİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

ELİF KOCAKIR

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI
SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİ BİLİM DALI
DANIŞMAN: DOÇ. DR. RAMAZAN ALABAŞ

İnsan, yaşamı boyunca çevreyle etkileşim halindedir. Bu süreçte doğal ve beşerî çevreden en çok etkilenenler, çevreye en büyük etkiyi yapanlardır. Bu etkileşim sürecinde kişi hem çevreden etkilenir hem de çevreyi etkiler. Bu etkileşim olumlu ya da olumsuz olabilir. Genel olarak insanlar, çevreleriyle kendi aralarındaki olumlu etkileşimlerin sürdürülmesinden sorumludur. Bu sorumluluğu etkin bir şekilde yerine getirebilmek için bireylerin küçük yaşlardan itibaren çevre konusunda eğitilmeleri önemlidir. Gelecek nesillere sağlıklı bir doğal çevre ve bozulmamış bir yaşam alanı bırakabilmek için de her bireyin çevre bilincinin artırılması gerekmektedir. Bireylere çevre bilincinin kazandırıldığı derslerden birisi de çevreyle ilgili bilincin düşünce boyutu yanında bu düşüncelerin uygulamaya yönelik duyuşsal ve davranışsal boyutlarını içeren sosyal bilgiler dersi. Bu çalışmanın amacı, 1968'den günümüze sosyal bilgiler dersi öğretim programlarının ve bu programlara göre hazırlanmış sosyal bilgiler ders kitaplarının çevre eğitimi açısından incelenmesidir. Nitel doküman analizi yaklaşımıyla desenlenen bu çalışmanın verileri, 1968, 1990, 1998, 2005 ve 2018 yıllarına ait sosyal bilgiler dersi öğretim programları ve bu programlara göre hazırlanmış amaçlı örneklem yaklaşımıyla seçilen beş farklı ders kitabından doküman incelenmesi yoluyla elde edilmiştir. Araştırmada elde edilen veriler betimsel analiz ve içerik analizi yaklaşımıyla analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda sosyal bilgiler dersi öğretim programlarının genel amaçlarında çevre eğitime yer verildiği tespit edilmiştir. Programlarda çevre eğitimi ile ilişkili amaç ifadelerinin “çevresel bilgi, çevrenin korunması, çevreye verilen önem” kategorilerinde yoğunlaştığı ortaya çıkmıştır. Sosyal bilgiler ders kitaplarında da çevre eğitimiyle ilişkili içeriklerin yer aldığı belirlenmiş ve bu içerikler genellikle “çevresel bilgi, çevreye verilen önem, çevreden faydalanma, çevreyi koruma, çevre problemleri ve canlı-çevre etkileşimi” kategorilerinde toplanmıştır. Bu kategoriler içerisinde de “çevresel bilgi” daha fazla yer tutmuştur.

ANAHTAR KELİMELEER: Sosyal Bilgiler, Çevre Eğitimi, Ders Kitabı, Ders Programları, İnsan ve Çevre

Mayıs 2024, 162 Sayfa

ABSTRACT

MSC THESIS

AN ANALYSIS OF SOCIAL STUDIES CURRICULA AND TEXTBOOKS (1968-2022) IN TERMS OF ENVIRONMENTAL EDUCATION

ELİF KOCAKIR

**KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE
DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE
SOCIAL STUDIES EDUCATION
SUPERVISOR: ASSOC. PROF. DR. RAMAZAN ALABAŞ**

Human beings interact with the environment throughout their lives. In this process, those who are most affected by the natural and human environment are those who have the greatest impact on the environment. In this interaction process, the person is both affected by and affects the environment. This interaction can be positive or negative. In general, people are responsible for maintaining positive interactions between themselves and their environment. In order to fulfill this responsibility effectively, it is important for individuals to be educated about the environment from an early age. In order to leave a healthy natural environment and a pristine living space to future generations, environmental awareness of every individual must be increased. One of the courses in which individuals gain environmental awareness is the social studies course, which includes the emotional and behavioral dimensions of these thoughts for practice, as well as the thought dimension of environmental awareness. The aim of this study is to examine the social studies curriculum and social studies textbooks prepared according to these programs from 1968 to the present in terms of environmental education. The data of this study, designed with a qualitative document analysis approach, was obtained by examining documents from five different textbooks selected with the purposeful sampling approach and the social studies course teaching programs of the years 1968, 1990, 1998, 2005 and 2018. The data obtained in the research were analyzed with descriptive analysis and content analysis approaches. As a result of the research, it was determined that environmental education was included in the general objectives of the social studies course curriculum. It was revealed that the purpose statements related to environmental education in the programs were concentrated in the categories of “environmental knowledge, environmental protection, importance given to the environment”. It has been determined that social studies textbooks contain content related to environmental education, and these contents are generally collected in the categories of “environmental knowledge, importance given to the environment, benefiting from the environment, protecting the environment, environmental problems and living-environment interaction”. Among these categories, “environmental information” took up more space.

KEYWORDS: Social Studies, Environmental Education, Textbooks and Curriculums, Human and Environment

May 2024, 162 Page

TEŞEKKÜR

Öncelikle bu çalışma boyunca, her türlü kaynak, bilgi ve yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Ramazan Alabaş'a sonsuz teşekkür ederim. Uygulama boyunca her konuda yardımını gördüğüm hocalarım Prof. Dr. B. Ünal İbret'e ve Doç. Dr. Şahin Oruç'a teşekkür ederim. Hiçbir zaman maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen, beni cesaretlendiren aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Tez süresince fikir alışverişinde bulunduğumuz arkadaşlarım Merve Şafak, Aylin Özçoban ve Ferhat Özçoban'a, ayrıca teşekkür ederim.

Elif KOCAKIR

Kastamonu, 2024

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
TEZ ONAYI	ii
TAAHHÜTNAME	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar DİZİNİ	ix
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	xi
1. GİRİŞ.....	1
1.1 Problem Durumu	1
1.2 Araştırmanın Amacı	3
1.3 Araştırmanın Önemi	4
1.4 Araştırmanın Sınırlılıkları	6
1.5 Tanımlar	6
2. KURAMSAL ÇERÇEVE	8
2.1 Sosyal Bilgiler, Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ve Sosyal Bilgiler Ders Kitapları.....	8
2.1.1 Sosyal Bilgiler Nedir?.....	8
2.1.2 Dünyada ve Türkiye’de Sosyal Bilgiler Dersinin Tarihsel Gelişimi.....	9
2.1.3 Türkiye’de Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programları.....	11
2.1.3.1 1968’den önce sosyal bilgiler dersi öğretim programları	12
2.1.3.2 1968 ve sonrası sosyal bilgiler dersi öğretim programları	14
2.1.4 Sosyal Bilgiler Ders Kitapları.....	20
2.2 Sosyal Bilgiler ve Çevre Eğitimi.....	22
2.2.1 Çevre Eğitimi Nedir?	22
2.2.1.1 Dünyada ve Türkiye’de çevre eğitimi.....	23
2.2.1.2 Çevre eğitiminin amaçları	25
2.2.1.2.1 Çevre eğitimi aracılığıyla çevreye yönelik bilgi edinme	27
2.2.1.2.2 Çevre eğitimi aracılığıyla çevreye ilişkin tutum ve davranış geliştirme.....	29
2.2.1.2.3 Çevre eğitimi aracılığıyla çevreye yönelik bilinç oluşturma	31
2.2.2 Sosyal Bilgiler Dersinde Çevre Eğitiminin Yeri	35
2.3 Konuyla İlgili Yapılan Çalışmalar.....	38
2.3.1 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programlarında Çevre Eğitime Yönelik Çalışmalar	38
2.3.2 Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Çevre Eğitime Yönelik Çalışmalar	42
2.3.3 Sosyal Bilgiler Dersinde Çevre Eğitiminin Öğretimine Yönelik Çalışmalar	44
2.3.4 Sosyal Bilgiler Dersi kapsamında Çevre Eğitime Yönelik Öğretmen, Öğretmen Adayı ve Öğrencilerin Görüşlerine Yönelik Çalışmalar	46
3. YÖNTEM.....	53

3.1	Araştırma Deseni	53
3.2	Araştırma Verilerinin Toplanması.....	53
3.3	Verilerin Analizi ve Yorumlaması	56
3.4	Geçerlik ve Güvenilirlik	56
4.	BULGULAR	58
4.1	Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programlarında (1968-2022) Çevre Eğitiminin Yeri	58
4.1.1	1968 ilkokul Programında Yer Alan Sosyal Bilgiler Programında Çevre Eğitiminin Yeri.....	58
4.1.2	1990 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nda Çevre Eğitiminin Yeri	61
4.1.3	1998 İlköğretim Okulu Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nda Çevre Eğitiminin Yeri.....	67
4.1.4	2005 Sosyal Bilgiler 4.-5. Sınıf Programı'nda Çevre Eğitiminin Yeri	76
4.1.5	2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nda Çevre Eğitiminin Yeri	82
4.2	Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitaplarında (1968-2022) Çevre Eğitiminin Yeri	88
4.2.1	1968 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programına Göre Hazırlanan 4. Sınıf Ders Kitabında Çevre Eğitimi.....	88
4.2.1.1	1974 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabı 1. ünitesinde çevre eğitimi	89
4.2.1.2	1974 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabı 2. ünitesinde çevre eğitimi	92
4.2.2	1990 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'na Göre Hazırlanan 4. Sınıf Ders Kitabında Çevre Eğitimi.....	97
4.2.3	1998 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programına Göre Hazırlanan 4. Sınıf Ders Kitabında Çevre Eğitimi.....	102
4.2.4	2005 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programına Göre Hazırlanan 4. Sınıf Ders Kitabında Çevre Eğitimi.....	111
4.2.5	2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programına Göre Hazırlanan 4. Sınıf Ders Kitabında Çevre Eğitimi.....	119
5.	TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER	127
	KAYNAKLAR	142

TABLÖLAR DİZİNİ

Sayfa

Tablo 3.1 Araştırmanın birincil kaynaklarından öğretim programları.....	54
Tablo 3.2 Araştırmanın birincil kaynaklarından ders kitapları	54
Tablo 3.3 Araştırmanın doküman inceleme aşamaları ve her bir aşamada yapılanlar.....	55
Tablo 4.1 1968 İlkokul programı sosyal bilgiler dersinde çevre eğitimi ile ilişkili amaçlar	59
Tablo 4.2 1968 İlkokul programı sosyal bilgiler dersinde çevre eğitimiyle ilişkili açıklamalar	60
Tablo 4.3 1990 SBDÖP’te çevre eğitimi ile ilişkili amaçlar	62
Tablo 4.4 1990 SBDÖP’te çevre eğitimiyle ilişkili açıklamalar.....	64
Tablo 4.5 1998 İlkokul programı sosyal bilgiler dersinde çevre eğitimi ile ilişkili amaçlar	67
Tablo 4.6 1998 İlkokul programı sosyal bilgiler dersinde çevre eğitimiyle ilişkili açıklamalar	71
Tablo 4.7 1998 İlkokul programı sosyal bilgiler dersi 4. sınıf özel amaçlarında çevre eğitimi.....	73
Tablo 4.8 2005 Sosyal bilgiler 4.-5. Sınıf programı genel amaçlarında çevre eğitimi ile ilişkili amaçlar.....	77
Tablo 4.9 2005 Sosyal bilgiler 4.-5. Sınıf programı açıklamalar bölümünde çevre eğitimi ile ilişkili amaçlar	79
Tablo 4.10 2005 SBDÖP 4. Sınıf kazanımlarında çevre eğitimi	80
Tablo 4.11 2018 SBDÖP’te çevre eğitimi ile ilişkili amaçlar	83
Tablo 4.12 2018 SBDÖP’te dikkat edilecek hususlar bölümünde çevre eğitimi.....	85
Tablo 4.13 2018 SBDÖP 4. Sınıf kazanımlarında çevre eğitimi	86
Tablo 4.14 1974 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabı ünite ve konu başlıkları.....	89
Tablo 4.15 1974 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabının 1. ünitesinde çevre eğitimi	90
Tablo 4.16 1974 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabının 2. ünitesinde çevresel farkındalık	93
Tablo 4.17 1990 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında çevresel bilgi	97
Tablo 4.18 1990 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında çevreden faydalanma	99
Tablo 4.19 1990 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında çevre koruma.....	100
Tablo 4.20 1990 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında çevre problemleri	100
Tablo 4.21 1990 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında yararlı çevre davranışı kazandırma	101
Tablo 4.22 1998 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabı ünite ve konu başlıkları.....	103
Tablo 4.23 1998 Programına göre hazırlanan sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında çevresel bilgi	106
Tablo 4.24 1998 Programına göre hazırlanan sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında çevreden faydalanma	107
Tablo 4.25 1998 Programına göre hazırlanan sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında çevre koruma	108
Tablo 4.26 1998 Programına göre hazırlanan sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında çevre problemleri.....	109

Tablo 4.27 1998 Programına göre hazırlanan sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında yararlı çevre davranışı kazandırma.....	110
Tablo 4.28 2005 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında ünite ve konu başlıkları.....	111
Tablo 4.29 2005 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında çevresel bilgi	113
Tablo 4.30 2005 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında çevreden faydalanma	114
Tablo 4.31 2005 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında çevre koruma.....	115
Tablo 4.32 2005 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında çevre problemleri ve doğal afetler.....	116
Tablo 4.33 2005 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında yararlı çevre davranışı kazandırma	117
Tablo 4.34 2005 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında insan çevre etkileşimi.....	118
Tablo 4.35 2018 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabı ünite ve konu başlıkları.....	119
Tablo 4.36 2018 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında çevresel bilgi	120
Tablo 4.37 2018 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında çevreden faydalanma	122
Tablo 4.38 2018 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında çevre koruma.....	123
Tablo 4.39 2018 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında doğal afetler	124
Tablo 4.40 2018 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında canlı çevre etkileşimi	125

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar

Akt.	: Aktaran
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
s.	: Sayfa
SBDK	: Sosyal Bilgiler Ders Kitapları
SBDÖP	: Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TYÇ	: Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi

1. GİRİŞ

Tezin bu bölümü araştırmanın problem durumunu, amaç ve alt amaçları, önemini ve sınırlılıkları içermektedir.

1.1 Problem Durumu

Son dönemlerde çevre problemlerinin giderek çoğalması, çevre araştırmalarının da artmasına neden olmuştur. Çevre problemlerini ortadan kaldırmaya yardımcı olacak temel yöntemlerin başında bireylerin çevre bilincini yükseltmek gelmektedir. Çevre bilinci, bireylerin farkındalığının artırılmasında önemli bir rol oynayan çevre eğitimiyle kazandırılabilir. Çevre eğitimi ise insanın devamlı etkileşim içinde olduğu canlı ve cansız varlıklardan oluşan çevresine yönelik bilgi, tutum ve davranışlarını etkileyen bir eğitimidir.

Günümüz eğitiminde baskın olan anlayışlardan birisi öğrencilerin çevre sorunlarının farkına varması, çevre konuları ile ilgilenmesi ve çevre okuryazarlığı kazanması yoluyla çevre ile ilgili araştırmalar yaparak insan-doğa etkileşimini sorgulamalarıdır (Alabaş, 2019). Çevreye ilişkin belirtilen bu anlayışın gerçekleşebilmesi için de bağımsız bir çevre dersi ya da diğer dersler içinde çevre konusu ele alınmaya başlanmıştır. Örneğin Türkiye’de günümüzde (2024) ortaokullarda, İnsan ve Doğa, Döngüsel Doğa, Çevre Problemleri, Küresel İklim Değişikliği, İklim Değişikliği ve Türkiye, Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre Dostu Teknolojiler derslerinden oluşan “Çevre Eğitimi ve İklim Değişikliği” adlı seçmeli ders okutulmaktadır (MEB, 2022). Türkçe, Hayat Bilgisi ve Fen Bilimleri öğretim programlarında da doğa ve çevreye duyarlılık, çevrenin temiz tutulması, verimli kaynak kullanımı, geri dönüşüm, tasarruflu olma gibi konular yer almaktadır (Erbaş, 2023). Çevre konusunun farklı açılardan ele alındığı derslerden birisi de sosyal bilgiler dersi.

Amacı bireyleri hayata hazırlamak olan sosyal bilgiler, çok yönlü ve disiplinler arası bir yapıya sahiptir ve okul programlarında oldukça merkezi bir konumdadır (Aslan, 2016). Sosyal bilimlerin ürettiği bilimsel bilgileri kullanan sosyal bilgiler (Çiydem ve Kaymakçı, 2021), Doğanay (2008) tarafından “insanları ve çevreleriyle etkileşimini

zaman ve yer boyutunda inceleyen önemli bir ilköğretim dersi” olarak tanımlanmaktadır. Sosyal bilgiler dersi, bireylerin yapması ve benimsemesi gereken değer kalıpları ile uygulaması istenen davranışları kazandırma amacına hizmet edecek şekilde düzenlenir (Pamuk ve Alabaş, 2016, s. 348). Bu bağlamda, sosyal bilgiler dersinin temel amacı ise öğrencilerin içinde yaşadığı çevreyi tanımlarını, dünyadaki coğrafi özellikleri kavramalarını, insan ve çevre etkileşimini anlamalarını ve mekânsal algı becerilerinin geliştirilmesini sağlamak olarak belirlenmiştir (MEB, 2018). Sosyal bilgiler öğretiminin temel amaçları arasında, genç nesillerin yerel, bölgesel, ülkelerinde ve dünyada karşılaştıkları sorunlarla ilgili olarak toplum yararı ve mutluluğunu sağlamak için bilgiyi temel alan rasyonel karar verme yeteneklerini geliştirmek de vardır (Kalaycı ve Baysal, 2020). Bütün bu tanımlarda ve sosyal bilgiler dersi öğretiminin temel amaçlarında dikkat çeken noktalardan biri “sorun çözme” ve “insanın çevresiyle etkileşimi”dir. Dolayısıyla, SBDÖP ve ders kitaplarının insan-çevre ilişkilerinin çeşitli boyutlarını yansıttığı söylenebilir.

Son yıllarda disiplinler arası yapısının sağladığı zenginlik sebebiyle, sosyal bilgiler dersi çevre eğitimi açısından önemli görülen derslerin başında gelmektedir. Bu ders aracılığıyla bireylere çevreye ilişkin bilgi kazandırmanın yanında, bilginin davranışa dönüşmesi ve çevresel sorunlara karşı çözüm üretme becerisi kazandırılmaya çalışılmaktadır. Sosyal bilgiler dersinin amaçları bağlamında çevre eğitimi, bireyde çevreye dair kalıcı davranış değişikliği oluşturma, bireyin çevreye ilişkin sorunların çözümünde aktif katılım sağlama, çevre konusunda bilinçlendirilmeler yoluyla çevreye duyarlı, doğa sevgisine sahip bireyler yetiştirmeyi hedeflemektedir (Kalaycı ve Baysal, 2020).

Literatürde sosyal bilgiler dersinin çevre eğitimi açısından önemli olduğu belirtilmektedir (Turan ve Koç, 2021). Sosyal bilgiler derslerine çok disiplinli yapısı, kapsamı ve amacı dolayısıyla ilköğretim düzeyinde çevre eğitimine dair bilgilerin, becerilerin ve değerlerin kazanılması bakımından önemli görevler yüklenmektedir (Özdemir ve Gökçe, 2019). Sosyal bilgiler derslerinde çevre eğitimi ve çevresel konuların yer almasına yüklenen önemden dolayı, ülkemizde 1968’den itibaren uygulanmış SBDÖP’te ve halen uygulanmakta olan 2018 SBDÖP’te çevre eğitiminin yerini farklı açılardan belirlemeye yönelik çalışmalara ihtiyaç vardır.

Öğrencilerin derslerde kazanması gereken bilgi, beceri, değer gibi özellikler öğretim programlarında belirtilmekte ve bu programlara göre eğitim ve öğretim etkinlikleri yürütülmekte, öğretim materyal ve araç gereçleri hazırlanmaktadır. Okullarda kullanılmasına karar verilen ders kitapları da öğretim programları esas alınarak hazırlanmaktadır. Ders kitapları, öğretim hedefleri yanında öğrenme kazanımlarına dikkat edilerek yazılır (Oral, 2021). Ders kitapları ilkokul, ortaokul ve lise düzeyinde öğretmen ve öğrencilere programı aktarma, programın uygulayıcıları olan öğretmenlere rehber olma özelliği taşır (Güzel ve Şimşek, 2012). Dolayısıyla SBDÖP'teki çevre eğitiminin yansımaları ders kitaplarından izlenebilir. Çevre eğitiminin sosyal bilgiler ders kitaplarına yansımalarına 2000'li yıllardan itibaren okullarda okutulan sosyal bilgiler ders kitaplarına yönelik çalışmalara rastlanmakla birlikte (Karatekin, 2012; Çoban ve Temir, 2018; Özdemir ve Gökçe, 2019; Duman ve Tural, 2021; Karakuş ve Şeyihoğlu, 2021; Demir, 2022; Evci, 2023) 1968 yılından itibaren tarihsel süreçte okutulan sosyal bilgiler dersine ait kitaplarda çevre eğitiminin yerine dair çalışmalara rastlanamamıştır. Bütün bunlar ülkemizde sosyal bilgiler dersinin ilk defa bu adla okullara okutulmaya başladığı 1968'den itibaren okullarda uygulanan SBDÖP'lerin ve 1968'den günümüze SBDÖP'lere göre hazırlanan ders kitaplarının çevre eğitimi açısından incelenmesine yönelik bir araştırmanın yapılmasına ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

1.2 Araştırmanın Amacı

Çalışmanın amacı, 1968-2022 yılları arasında sosyal bilgiler dersine ait öğretim programlarında ve bu programlara göre hazırlanan ders kitaplarında çevre eğitiminin yerini belirlemektir. Araştırmanın problem cümlesi "Sosyal bilgiler dersine ait öğretim programları (1968, 1990, 1998, 2005, 2018) ve bu öğretim programlarına göre hazırlanan sosyal bilgiler ders kitaplarında çevre eğitiminin yeri nedir?" şeklinde ifade edilmiştir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. 1968 tarihli ilkokul Programındaki sosyal bilgilere ait programda çevre eğitiminin yeri nedir?
2. 1990 tarihli SBDÖP'te çevre eğitiminin yeri nedir?

3. 1998 tarihli İlköğretim Okulu SBDÖP'te çevre eğitiminin yeri nedir?
4. 2005 tarihli Sosyal Bilgiler 4.-5. Sınıf Programı'nda çevre eğitiminin yeri nedir?
5. 2018 tarihli SBDÖP'te çevre eğitiminin yeri nedir?
6. 1968 ilkokul Programındaki sosyal bilgiler dersinin öğretim programına göre hazırlanmış sosyal bilgiler ders kitaplarında çevre eğitime nasıl yer verilmiştir?
7. 1990 tarihli SBDÖP'e göre hazırlanmış sosyal bilgiler ders kitaplarında çevre eğitime nasıl yer verilmiştir?
8. 1998 tarihli İlköğretim Okulu SBDÖP'e göre hazırlanmış sosyal bilgiler ders kitaplarında çevre eğitime nasıl yer verilmiştir?
9. 2005 tarihli Sosyal Bilgiler 4.-5. Sınıf Programı'na göre hazırlanan sosyal bilgiler ders kitaplarında çevre eğitimi nasıl yer almıştır?
10. 2018 tarihli SBDÖP'e göre hazırlanmış sosyal bilgiler ders kitaplarında çevre eğitime nasıl yer verilmiştir?

1.3 Araştırmanın Önemi

İnsan-çevre ilişkileri farklı disiplinlerde incelenen bir konudur ve eğitim disiplini de bu ilişkilere odaklanmaktadır. Eğitim disiplini içerisinde öğrencilerin çevreyle ilgili bilgi, beceri ve tutumlarını geliştirme, çevre sorunlarına farkındalık kazandırma ve çevre problemlerine çözüm bulmasını amaçlayan derslerden birisi de sosyal bilgilerdir. Ülkemizde ilköğretim ve ortaöğretim kademesindeki derslerin işlenmesinde Millî Eğitim Bakanlığı'nın belirlediği öğretim programları esastır ve bu programların uygulanmasında da öğretim materyali olarak ders kitapları belirleyici bir rol oynar. Ders kitapları ve müfredatlar eğitim çalışmaları için önemli bir veri kaynağı olarak kabul edilmektedir (Pamuk ve Pamuk, 2016). Öğretim programları, öğretme-öğrenme bağlamında neyin, neden ve nasıl ele alınacağını ifade eden kılavuzlardır (Özçelik, 1988'den akt. Kaya vd., 2023, s.25). Bu nedenle, sosyal bilgiler dersinin

evre eğitimine yüklediği anlamın belirlenmesinde ğretim programları ve ders kitaplarının incelenmesi önemlidir. Öğretim programlarında yer alan amaçlar ve ders kitaplarındaki içerikler aynı zamanda nasıl bir birey yetiştirilmek istendiğini ortaya koyar. Dolayısıyla yetiştirilmek istenen bireyin sahip olması gereken özellikleri belirleyebilmek için ğretim programları ve ders kitaplarının incelenmesi önemlidir. Bu araştırmada 1968’den günümüze kadar uygulanan ve halen uygulanmakta olan SBDÖP’lerde ve bu programlara göre hazırlanmış ders kitaplarında evre eğitimine ilişkin konular tespit edilmiştir. Böylece sosyal bilgiler dersine ait ğretim programları ve ders kitapları üzerinden bir taraftan evre eğitiminin amaçları kapsamında sosyal bilgiler dersinin bireylerden beklentileri belirlenmiş; diğer taraftan sosyal bilgiler dersinin evre eğitimi bağlamında çevreye yönelik bakış açısı ortaya konulmuştur.

Literatür incelendiğinde ülkemizde son yıllarda uygulanmakta olan SBDÖP’te ve ders kitaplarında evre eğitiminin farklı açılardan incelenmesine yönelik araştırmalar olsa da (Budak, 2008; Akınoğlu ve Sarı, 2009; Tanrıverdi, 2009; ztrk ve Zayimoğlu ztrk, 2016; Yılmaz, 2016; Aktaş, 2019; Adıyaman, 2021; Özbuğutu, 2021; şahin, 2021; Turan ve Koç, 2021), evre eğitiminin SBDÖP’ler yanında her bir SBDÖP’e göre hazırlanmış ders kitaplarının evre eğitimi açısından incelenmesine yönelik sınırlı çalışma bulunmaktadır (Demirezen ve Kaya, 2022; Yıldırım, 2023). Tarihsel olarak, okullarda kullanılan ders kitaplarının evre eğitimi açısından incelendiği bazı çalışmalar mevcuttur (Alabaş, 2019b); ancak sosyal bilgiler ders kitaplarını tarihsel süreç içinde evre eğitimi açısından analiz eden çalışmalara rastlanmamıştır. 1968, 1990, 1998 yıllarına ait SBDÖP ve bu programlar esas alınarak yazılmış sosyal bilgiler ders kitaplarında evre eğitiminin yerinin araştırma konusu yapan çalışmalar da tespit edilememiştir. Dolayısıyla bu çalışma ile 1968 yılından başlayıp halen uygulanmakta olan SBDÖP’lerin ve bu programlar esas alınarak yazılmış sosyal bilgiler ders kitaplarının evre eğitimi açısından incelenmesi, literatürdeki boşluğu doldurması ve sosyal bilgiler dersinde evre eğitiminin yönelimini göstermesi bakımından önemlidir.

Çalışmada ocuk ve evre konusunun sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitaplarına yansımalarının tarihsel analizi de yapılmıştır. Sürdürülebilir bir evre eğitimi için bireylerin evre konusunda erken yaşlardan itibaren eğitim almaya başlaması gerektiği belirtilmektedir (Akkoy ve Poyraz, 2023). Çocukların evresel zihinsel duyarlılıkları

ise çoğunlukla 9-10 yaşlarında gelişme göstermektedir (Demirkaya, 2006). Özellikle ilkokul döneminde bireylerin çevre duyarlılığının daha fazla olması ve çevre farkındalığını arttırıcı uygulamaların içinde bulunması gerekir (Işık Öner, 2024). Dolayısıyla çocuğun sosyal bilgiler dersiyle ilk defa karşılaşması ilkokul dördüncü sınıfta olduğu için sosyal bilgiler ders kitaplarının çocukta çevreye yönelik sunduğu içeriklerin belirlenmesi “çocuk ve çevre” açısından da önemlidir. Araştırmada sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitapları tarihsel süreçte çevre eğitimi açısından incelenmiş ve bu açıdan literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Ayrıca, bu araştırmanın sonuçları ile sosyal bilgiler ders kitapları ile öğretim programları üzerinden çevre eğitimi uygulamalarının analizinin yapılmasına, geçmişteki uygulamaların anlaşılmasına ve gelecekteki politika oluşturmalarla rehberlik etmesi mümkün olabilecektir.

1.4 Araştırmanın Sınırlılıkları

1. Araştırmada 1968, 1990, 1998, 2005 ve 2018 SBDÖP kullanılmıştır.
2. Araştırma Sosyal Bilgiler 4. sınıf ders kitapları ile sınırlandırılmıştır. Ders kitaplarının sınıf düzeyinin belirlenmesinde ilkokul 4. sınıfın öğrencilerinin sosyal bilgiler dersiyle ilk defa karşılaştıkları sınıf düzeyi olması dolayısıyla çevre eğitiminin sunulma durumunun belirlenmesi amaçlanmıştır.
3. Araştırma 1968, 1990, 1998, 2005 ve 2018 SBDÖP’e göre hazırlanmış birer ders kitabıyla sınırlı tutulmuştur.
4. Araştırma 1998 SBDÖP 4. sınıf özel amaçları, 2005 ve 2018 SBDÖP 4. sınıf kazanımları ile sınırlı tutulmuştur.

1.5 Tanımlar

Araştırmada yararlanılan bazı terimlerin tanımları aşağıda verilmiştir:

Çevre Eğitimi: Çevre eğitimi, çevrenin korunması için tutumların, değer yargılarının, bilgi ve becerilerin geliştirilmesi ve çevre dostu davranışların gösterilmesi ve bunların sonuçlarının görülmesi sürecidir (Erten, 2004).

Ders Kitabı: Temelde devletin yetiştirmek istediği bireyde görmeyi arzuladığı davranışların somut olarak kendisini gösterdiği, belirlenmiş öğretim programları çerçevesinde içeriği oluşturulan öğretim materyalleridir (Alabaş, 2018).

Etik: “Etik” terimi, bazen ahlak anlamında kullanılır; yani belirli bir grupta, belirli bir zamanda, bireylerin birbirleriyle ilişkilerinde değerlendirmelerini ve eylemlerini belirlemeleri beklenen norm ve davranış sistemleridir. Ayrıca “etik” terimi, bir grup insanın belirli amaçlarla oluşturduğu yazılı normlar bütünü olarak da kullanılır (Kuçuradi, 2019).

Öğretim Programı: Okulda ya da okul dışında bireye kazandırılması planlanan bir dersin öğretimiyle ilgili tüm etkinlikleri kapsayan yaşantılar düzeneğidir (Demirel, 2004).

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Kuramsal Çerçeve bölümünde sosyal bilgiler kavramı, dünyada ve Türkiye’de sosyal bilgiler dersinin gelişimi, Türkiye’de SBDÖP ve çevre eğitimi konuları açıklanmıştır.

2.1 Sosyal Bilgiler, Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ve Sosyal Bilgiler Ders Kitapları

2.1.1 Sosyal Bilgiler Nedir?

Literatürde sosyal bilgiler kavramına ilişkin yapılan tanımlamalarda toplum, toplumsal yaşam, vatandaş yetiştirme, problem çözme gibi kavramlara vurgu yapılarak sosyal bilgilerin “çalışma alanı, ders ve öğretim programı” olması vurgulanmaktadır (Alabaş, 2019). Bu tanımlara bakıldığında; NCSS, sosyal bilgileri öğrencilere vatandaşlık yeterlikleri kazandırma ve geliştirme amacıyla toplumsal ve beşerî bilimlerin bütünleştirilmesi yoluyla doğan disiplinler arası bir çalışma alanı olarak tanımlamıştır (Kalaycı ve Baysal, 2020). Doğanay (2008, s. 77) ise kavramı “insanları ve çevreleriyle etkileşimini zaman ve yer boyutunda inceleyen önemli bir ilköğretim dersi” olarak ifade etmektedir. Sönmez (1998), sosyal bilgileri, sosyal gerçeklikle bağlantı kurma sürecinde kazanılan somut bilgiler bütünü olarak belirtmektedir. Bir başka tanımda ise sosyal bilgiler, sosyal bilimlerin ortaya koyduğu bilgileri öğrencilerin düzeylerine uygun olarak basitleştirip bunları kullanarak öğrencilerin sosyal hayata uyum sağlaması ve sosyal sorunlara çözüm üretmesi için ihtiyaç duyulacak bilgiler, beceriler, tutumlar ve değerleri kazandırmayı amaçlayan bir vatandaşlık eğitimi programı olarak belirtilmiştir (Öztürk ve Otluoğlu, 2002).

Bu tanımlar yanında sosyal bilgilerin insana ve onun yaşamına odaklanan, bireyin kendisi ve başkalarını anlamasında yardımcı olan disiplinler arası ve çok disipline sahip bir çalışma alanı olması da ifade edilmektedir (Doğanay, 2008). Sosyal bilgiler, sosyal bilimlerin kuramsal ve bilimsel gelişmelerinin eğitim sürecinde işlenmesini sağlayan temel eğitim derslerinden birisidir (Şahin, 2015). Bu dersin özelliği, öğrencilerin toplum ile dünyayı anlamlandırıp onlara dâhil olabilmeleri için pek çok farklı disiplinin bütünleştirilmiş olarak ele alınmasıdır Uzunkol (2020). Sosyal bilgiler

sosyal bilimler ya da özel olarak sosyoloji gibi bir bilim alanı değildir ve sosyal bilgiler modern dönemin sonlarında ortaya çıkan bir çalışma alanıdır (Çiydem, 2019). Coğrafya, tarih, psikoloji gibi disiplinler kendi bilgilerini üretmelerine rağmen sosyal bilgiler kendi bilgisini üretmez ve sosyal bilgiler temel eğitim kurumları içinde öğretilmekte olan müfredat çalışmasına ait bir alandır (Çatak, 2020).

2.1.2 Dünyada ve Türkiye’de Sosyal Bilgiler Dersinin Tarihsel Gelişimi

Sosyal bilgiler eğitiminin başladığı yer ve zaman kesin olarak bilinemese de sosyal bilgiler alanındaki çalışmalarla eğitim etkinliklerinin çok eski tarihlere gittiği bilinmektedir (Sözer, 1998). Sosyal bilgilerin ortaya çıkışında kabul edilen ortak yargı bir ders olarak Amerika’da ortaya çıkmasıdır. Sosyal bilgiler, yirminci yüzyılın başlarında ABD’de mevcut sosyal problemlere çözüm arayışının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Çiydem, 2019). Sosyal bilgilerin ortaya çıkışında Amerika’da yaşanan toplumsal, sosyal ve iktisadi dönüşümün etkili olduğu ve göç, kentleşme, endüstrileşme, kamu düzeni, vatandaşlık bilinci ve ayrımcılık gibi problemlerin çözümü amacına hizmet ettiği ifade edilebilir (Kaymakçı ve Ata, 2012). Ravitch (2003’ten akt. Alabaş, 2019b) 1913’e kadar sosyal bilgiler teriminin bilinmediğini, bu tarihte ABD’de ortaöğretimin yeniden düzenlenmesi ile ilgili raporun yayımlanması ile yeni bir alan olarak sosyal bilgilerden bahsedildiğini belirtmektedir.

1916’da ABD’de sosyal bilimlerin konularının disiplinler arası bir yaklaşım ile bütünleştirilmek suretiyle verilen bir ders olarak sosyal bilgiler ortaya çıkmış, 1921’de NCSS’in kurulmasıyla sosyal bilgiler daha kurumsal bir ders olarak öğretim alanı haline gelmiştir (Çelik ve Şenel, 2022). ABD, sosyal bilgiler dersi ile farklı kıta ve ülkeden göçler ile bir araya gelmiş, farklı kültüre sahip ve farklı etnik toplulukların bir arada tutularak kaynaştırılmasını amaçlamıştır (Sözen ve Ada, 2018). Bu yıllardan itibaren sosyal bilgilerin gerekli olup olmadığı tartışılmış, 1920’li, 1930’lu ve 1940’lı yıllarda sosyal bilgilerin ne olduğu konusunda değişiklikler yaşanmıştır (Öztürk ve Deveci, 2020).

II. Dünya Savaşı’nın başlaması ile ABD’de sosyal bilgiler dersinin konuları, coğrafyayla savaş konuları ağırlıklı olacak şekilde düzenlenmiş, 1950’li yıllarda,

toplumsal sorunlara yaklaşımlardan vazgeçilerek akademik disipline dönülmüş, 1960'lı yıllar “Yeni Sosyal Bilgiler Dönemi” olarak adlandırılmış ve kentleşme, çevreci faaliyetler, kadın çalışmaları gibi konular başta olmak üzere yeni konulara programda yer verilerek yeni bir anlayış oluşmuştur (Kan, 2010). 1970'li yılların sonlarına doğru bu anlayış ortadan kalkmaya başlamış, 1990'lı yılların başında NCSS, sosyal bilgiler dersi içeriğini 10 tema altında belirlemiş ve bu durum günümüze kadar gelmiştir (Kaymakcı, 2010).

Türkiye açısından sosyal bilgiler dersinin gelişimine bakılacak olursa; sosyal bilgiler adıyla bu dersin okullarda okutulması ilk kez 1968 yılında olmasına karşın bu dersin kapsamı içerisine giren konuların bir bölümü oldukça eski bir geçmişe sahiptir. Osmanlı Devleti'nde geleneksel eğitim kurumlarında sosyal bilgiler dersine karşılık gelebilecek konuların içeriklerinde insani ve toplumsal ilişkiler, dinsel ve ahlaki değerlerin verilmesi amaçlanmış; eğitimi modernleştirme etme girişimlerinin ilk örneklerinin görüldüğü askeri alanda, ilköğretim düzeyinde sosyal bilgiler ve ortaöğretim düzeyinde sosyal bilimlere ilişkin bazı konuları içeren derslerin öğretimi (tarih, coğrafya, felsefe vb.) Mühendishaneler ve Mekteb-i Tıbbiye programlarında yer alan derslerde görülmeye başlanmıştır (Aslan, 2016).

Sosyal bilgiler dersi Cumhuriyet döneminde coğrafya, tarih ve vatandaşlık bilgisi konularını içine alacak biçimde programlarda yer almıştır (Kan, 2010). 1948 İlkokul Programı'nda coğrafya, tarih ve yurttaşlık bilgisi adlı dersler, 1962 Yeni İlkokul Programı Taslağı'nda Toplum ve Ülke İncelemeleri adıyla birleştirilmiş, 1968'e kadar devam eden bu dersin adı 1968 tarihli İlkokul Programı'nda “sosyal bilgiler” şeklinde değişmiştir (Batır, 2020). Böylece 1960'lı yıllar bütünleştirilmiş sosyal bilgiler anlayışının ülkemizde uygulanmaya başladığı bir dönem olmuştur (Aslan, 2016).

Ülkemizde “sosyal bilgiler” adıyla ders ilk olarak 1953 tarihli Öğretmen Okulları ve Köy Enstitüleri Programı'nda yer almış, 1968 yılında ilkokullar ve 1973 yılında da ortaokullar bünyesinde bu ders okutulmaya başlanılmıştır (Çiydem ve Kaymakcı, 2021). Böylece ilkokul programlarında 1968 yılında ayrı bir yer bulan sosyal bilgiler, 1962-1968 yılları arasında “Toplum ve Ülke İncelemeleri” adıyla okullarımızda okutulan bir ders ile denemesi yapılan ve bu derste olduğu gibi gene coğrafya, tarih ve

vatandaşlık bilgisi eksenli ama bu sefer sosyal bilgiler adı altında 4. ve 5. sınıf öğrencilerinin zihinsel gelişimi dolayısıyla ayrı ayrı bilim dalları olarak bu üç eksendeki dersleri kavrayamaması şeklindeki bir pedagojik kaygı ile yapılandırılan bir ders olmuştur (Alabaş, 2018b).

Ortaokullarda okutulan sosyal bilgiler, 1985-1986 eğitim-öğretim senesinden itibaren milli coğrafya, milli tarih ve vatandaşlık bilgileri adıyla üç farklı derse ayrılmıştır (Kan, 2010). 1998'deki program geliştirilme çalışmaları içerisinde sosyal bilgiler tekrar ele alınmış ve 1985'teki düzenleme iptal edilerek ilköğretim 6. ve 7. sınıflarda tekrar bu ders okutulmuş ve ders bir bütün olarak değerlendirilmek suretiyle konular 4 ilâ 7. sınıf kademelerinde tekrar yapılandırılmıştır (Kaymakçı, 2012). Dünyadaki bilimsel ve teknolojiye ilişkin gelişmelerin Türkiye'ye yansımalarının sonuçları, eğitim bilimlerinde yeni gelişmelerin görülmesi, ekonomi ve demokrasi duyarlılığına sahip bir eğitime olan ihtiyaç dolayısıyla 2005'te yeniden sosyal bilgiler dersine ait öğretim programı hazırlanmıştır (Yalçın ve Akhan, 2019). Bu programla sosyal bilgiler dersi 4. sınıftan 7. sınıfa kadar okutulan ders olarak kabul edilmiş, 1998 programında 7. ve 8. sınıfta okutulan vatandaşlık ve insan hakları eğitimi dersleri kaldırılmış ve konuları sosyal bilgiler dersine yedirilmiştir (Kaymakçı, 2012). Ayrıca MEB, 2015-2016 öğretim yılı itibarıyla ilkokul 4. sınıfta haftada 2 saat zorunlu İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersinin okutulmasını belirlemiştir (Alabaş, 2018).

2.1.3 Türkiye'de Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programları

Ülkemizde 1968 yılında ilk defa sosyal bilgiler adıyla bir ders ilkokullarda okutulmaya başlanmış ve böylece ilkokullarda sosyal bilgiler eğitimi alanında bu dersin öğretim programı oluşturulmuştur. Yukarıda da belirtildiği gibi her ne kadar 1968 İlkokul Programı ile birlikte sosyal bilgiler adıyla bir ders Türk eğitim sistemine girse de daha önceleri ülkemizde bu dersin konularını içeren çeşitli dersler okutulmuştur. Aşağıdaki başlıklar altında ilkokullarda sosyal bilgiler dersine ait öğretim programlarının ülkemizdeki gelişimi açıklanmıştır.

2.1.3.1 1968'den önce sosyal bilgiler dersi öğretim programları

1839 Tanzimat Fermanı'na kadar sosyal bilgiler dersi içerisindeki konuların öğretiminde gelenekler ve görenekler, dinî değerler, İslamî hayat tarzı ve bazı sosyal kuralların öğretilmesi ana hatlarıyla korunmuş; Tanzimat Fermanı ve 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi sosyal bilgiler algısını değiştirerek coğrafya ve tarih adıyla okullarda öğretimine başlanmış, Türkiye Cumhuriyeti döneminde de sosyal bilgiler ve sosyal bilgilerin konusuna giren derslerin eğitim-öğretimdeki önemini korunmuş, bu bağlamda 1924, 1926, 1936, 1948, 1962, 1968, 1998 ve 2005'te derse ilişkin çeşitli programlar hazırlanmıştır (Kaymakçı, 2015).

1924 İlk Mektepler Müfredat Programı, Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni eğitim-öğretim anlayışına ve ihtiyaçlarına uygun olarak hazırlanmış bir projedir ve bu Program Cumhuriyet'in ilk yıllarında sadece iki yıl uygulanmıştır (Çatak, 2015). 1924 Programında derslerin özel amaçlarına yer verilmemiştir (Gelen ve Beyazıt, 2007). Bu programda sosyal bilgiler kapsamındaki konuları içeren dersler, coğrafya, Tarih, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye ve Dürüs-i Eşya dersleridir (Aslan, 2016). Programda sosyal bilgiler dersleri coğrafya, tarih, ahlaki değerler ve vatanseverlik bilgisi üzerinden öğrencilere yönlendirilmiştir (Akpınar ve Kaymakçı, 2012). 1924 Programında yer alan ve konuları Sosyal Bilgiler dersi içerisinde değerlendirilebilecek Musahabat-ı Ahlakiye ve Malumat-ı Vataniye dersinin amaçlarından birisi milli ve vatani duyguları güçlendirmektir (Yalçın ve Akhan, 2019). Ayrıca 1924 programındaki Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye dersinde *bireysel gelişime ilişkin değerler* olarak doğruluk, çalışkan olma, aile birliğine ve sağlığa önem verme, dürüstlük, sorumluluk, yardımseverlik, temizlik, tutumluluk, çevre bilinci; *toplumsal uyum değerleri* olarak dayanışma, vatan sevgisi, haklara saygı, yurttaşlık sorumluluğu ve *dini inanç değerlerine* yer verilmiştir (Alabaş, 2018).

1926 İlk Mektep Müfredat Programı, Cumhuriyet'in en kapsamlı ilk programıdır ve bu programda her bir dersin amacı, kullanılacak araç, gereç, yöntem ve teknik ana hatlarıyla belirtilmiştir (Gelen ve Beyazıt, 2007). Bu programdaki sosyal bilgilerin muadili dersler coğrafya, tarih ve yurt bilgisi dersidir ve bu üç derste de milli bilinç değeri vurgulanmaktadır (Keskin ve Coşkun Keskin, 2013). Programda yer alan

coğrafya dersinde bilimsel bilgi ve kültürel bilgi edinme, araştırma, analiz, inceleme, sentez vb. becerilerin geliştirilmesine önem verilmiş (Kaplukan, 2012), tarih dersiyle milli şuur uyandırma ve geçmiş hakkında bilgi sahibi olma şeklindeki genel tarihi öğretim becerisi amaçlanmıştır (Alabaş, 2020a). Yurt bilgisi dersinde ise çalışkan olma, sorumluluk, haklara saygı, sağlığa önem verme, tasarruflu olma, vatan sevgisi, yardımlaşma, adil olma ve temizlik değerine yer verilmiştir (Yinilmez Akagündüz, 2020). Ayrıca 1926 Programı, sosyal bilgiler eğitimi açısından çocukların kişisel ilgi ve yeteneklerine göre yakın çevrelerinden başlayarak uzak yerlere ve geçmişe doğru bir öğretim anlayışını temel almış, çevre ile insan arasındaki etkileşimin üzerinde önemle durmuştur (Aslan, 2016).

1936 İlkokul Programı, “Türk devriminin zaruri kıldığı yeni ihtiyaçlar, Türk devriminin icapları ve genel Türk hayatının gösterdiği ihtiyaçlardan doğan eğitim hedeflerine ulaşma gerekçesi” ile yürürlüğe konmuş, önceki programlara göre bu programda ilkokulun hedefleri, eğitim ile öğrenim ilkeleri daha ayrıntılı yer almıştır (Alabaş, 2020a). 1936 programında sosyal bilgiler dersi konularına ilişkin derslerin Tarih, Coğrafya, Yurt Bilgisi ve Aile Bilgisi derslerinde ele alındığı söylenebilir (Sönmez ve Kılıçoğlu, 2016). Bu programdaki tarih dersinin amaçları arasında “Türk çocuklarına Türk inkılâbının manasını, şümülünü ve tarihi önemini kavratma, insanların muhitleri ile hayatları arasındaki sıkı ilgileri belirtme ve insanların muhitleri üzerine nasıl tesir ettiklerini gösterme” yer almaktadır (Alabaş, 2020a, s.102). Programdaki coğrafya dersinin hedefleri arasında ise “Çocuklara memleketimizi ve yurttaşları tanıtmak ve sevdirmek, insanların birbirleriyle ve coğrafi muhitleriyle karşılıklı tesirlerini, insan kümelerinin hayat şekillerini ve geçinme tarzlarını tetkik ettirerek Türk çocuklarını memleketin iktisadi kalkınmasında müessir unsur haline getirmek, harita fikri vermek, çocukları haritadan anlar ve istifade eder bir hale getirmek” yer almaktadır (Kaplukan, 2012, s.163). 1936 İlkokul Programı’ndaki Yurt Bilgisi dersiyle dolaylı olarak ahlak eğitiminin verildiği görülmektedir (Yinilmez Akagündüz, 2017).

1948 İlkokul Programı, 1926 ve 1936 programlarının geliştirilmiş şeklidir ve sosyal bilgilerin muadili olarak tarih, coğrafya ve yurt bilgisi yer almaktadır (Keskin ve Coşkun Keskin, 2013). 1948 İlkokul Programında tarih dersi ile “Bir taraftan yetişecek

bireyin Türk milletini ve Türk milletinin mazisini tanıtmak ve böylece millî şuur kazandırma amaçlanırken diğer taraftan tarihi farklı açılardan inceletip bazı tarihsel düşünme becerilerini kazandırmak” amaçlanmıştır (Alabaş, 2020a, s.103). “Yurt Bilgisi” dersinin adının “Yurttaşlık Bilgisi” olarak değiştirildiği 1948 Programında (Çatak, 2015) vatandaşlık aktarımının özellikleri “kültür aktarımı ve özellikle milletin sahip olduğu eski tarihi kişiliklerin yaşamları, birliktelik, dayanışma gibi kültürel değerleri ayakta tutan kavramlar” olarak karşımıza çıkmaktadır (Yalçın ve Akhan, 2019). 1948 İlkokul Programında sosyal bilgilere geçiş konusunda özel bir önem verildiğini belirten Aslan (2016), ilkokulların 4. ve 5. sınıflarında okutulmakta olan tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgisi derslerinin birbiriyle olan ilişkileri üzerinde büyük önemle durulduğunu, öğretmenlerden bu dersleri işlerken konuları uygun örneklerle destekleyerek bağ kurmalarının istendiğini belirtmektedir.

Sosyal bilgiler dersini ilgilendirmesi açısından bir diğer önemli program geliştirme çalışması 1962’de olmuştur. 1962’de program geliştirme çalışmalarının bir sonucu olarak ilkokullar için önce bir ön program taslağı hazırlanmış, daha sonra bu taslak son halini alarak 12 Eylül 1962 tarihli kararla 5 yıl süre ile bazı okullarda denenerek geliştirilmesi şartıyla “İlkokul Program Taslağı” uygulamaya konulmuştur (Aslan, 2016). Bu program ile bir yenilik yapılmış tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgisi dersleri “Toplum ve Ülke İncelemeleri” adı altında birleştirilmiş ve bu derslerin birleştirilmesi aslında Sosyal Bilgiler dersinin de temelini oluşturmuştur (Batır, 2020). Keskin ve Coşkun Keskin’e göre (2013) Toplum ve Ülke İncelemeleri dersi sosyal bilgilerin muadili kabul edilmektedir. Sosyal bilgiler dersinin bu adla programlara girmesi ise 1968’de gerçekleşmiştir.

2.1.3.2 1968 ve sonrası sosyal bilgiler dersi öğretim programları

1968 İlkokul Programı, 1962-1963 öğretim yılından itibaren denemesi yapıldıktan sonra sonuçlarının geliştirilen 1962 İlkokul Programı Taslağı’nın Talim ve Terbiye Kurulu’nun 1 Temmuz 1961 tarih ve 171 sayılı kararı ile kabul edilmiş halidir (Alabaş, 2018b). Her ne kadar 1953 Öğretmen Okulları ve Köy Enstitüleri Programı içerisinde yer alsa da ilkokul programları içerisinde sosyal bilgiler dersinin ortaya çıkışı ilk defa 1968 İlkokul Programı ile birlikte olmuştur (Çiydem ve Kaymakçı, 2021). İçeriğini

tarih, coğrafya vatandaşlık bilgisi derslerinden alan sosyal bilgiler dersinin adında “sosyal bilgiler” kavramının seçilmesinde ABD ve değişik ülkelerdeki uygulamaların etkisi görülmekle birlikte içerik olarak sosyal bilimlerin diğer dallarını kapsamada sınırlı kalmıştır (Aslan, 2016). Türkiye’de ilk defa 1968 yılında ilkokullarda ayrı bir ders olarak görülmeye başlanan sosyal bilgiler dersinin eğitim tarihimizdeki ilk özellikleri şunlardır (Alabaş, 2018b):

- a) Sosyal bilgiler dersinin doğasını, 9-10 yaş grubu bireylerin öğretimsel konuları ancak disiplinler arası bir yaklaşımla kavrayabileceği şeklindeki pedagojik kaygı oluşturmuştur.
- b) Sosyal bilgiler eğitiminin amacının merkezini milli birlik ve şuur kazandırma, toplumsal değerleri aktarma şeklindeki sosyal amaçlar ve bireye bilgi, beceri ve yetenek kazandırma şeklindeki bireysel gelişimi sağlama kazanımları oluşturmuştur.
- c) 1968 İlkokul Programının temel anlayışı olan toplulaştırma ilkesi gereği sosyal bilgiler mihver ders olarak kabul edilmiş ve buna göre de yakından uzağa öğretim ilkesi anlayışıyla düzenlenmiş bir içerik seçimi ile kurgulanmıştır.
- d) Programda bu dersin içeriğini oluşturan konular listesine yer verilse de öğrenci ilgi, ihtiyaçları ve bulunulan yere göre öğretmenin değişiklikler yapabileceği esneklikte kurgulanmıştır.
- e) Sosyal bilgilerin bel kemiğini oluşturan konulardan birisi olan güncel olaylardan haberdar olma ve okulun bulunduğu yere göre yerel konularla ilişkilendirilmelerin yapılmasına çok sınırlı olarak yer verilmiştir
- f) Türkiye’de sosyal bilgilerin ilkokullardaki ilk görünümünde bireyin ihtiyaçları ve çevrenin işe katılması vurgusu ile konu ve yurttaşlık merkezli bir sosyal bilgiler öğretimi görülmektedir.
- g) Bu dersin öğretiminde yöntem, teknik, araç ve kaynak kullanımında çeşitlilik göze çarpmaktadır.

- h) Sosyal bilgiler, topluluk içinde yaşamaya hazırlık konusunu demokrasi bilinci kavramıyla ele almaktadır.
- i) 1968 İlkokul programı ile kazandırılmaya çalışılan vatansever, ekonomik açıdan üretken ve toplumsal uyumu sağlamış birey olma amaçlarının sosyal bilgiler dersi ile somutlaştığı görülmektedir.
- j) 1968 İlkokul Programında, sosyal bilgiler dersi ilkokul dördüncü sınıfta haftalık 240 dakika, beşinci sınıfta ise 200 dakika olarak yer almıştır.

Bu programda öğrencilerin Türk demokrasisinin ilkeleri ile vatandaşların demokratik düzen içerisindeki kişisel sorumluluklarının ve Türk demokrasisinin korunmasına dair yolların kavratılmasına özel bir önem verilmiştir (Aslan, 2016). Ayrıca bu programda milli bilinç değerine çok yoğun olarak yer verilmiş, liberalleşme ve demokrasinin izleri de programa yansımıştır (Keskin ve Coşkun Keskin, 2013).

1990 yılına gelindiğinde ilkokullarda okutulan sosyal bilgiler programında küçük düzenlemeler yapılmış, bu programın amaçlarında özellikle değer eğitimi ön planda olmuş, vatandaşlık aktarımı, bilimsellik, küreselleşme, ulus devlet yapısının güçlendirilmesi, toplumsallaşma ve demokratik devlet anlayışının güçlendirilmesine yönelik eğilimler yer almıştır (Çiydem ve Kaymakcı, 2021). Ülkedeki siyasal ve politik yapıdaki olaylar ilköğretim programlarının kapsamlı olarak değerlendirilmesini gerekli kılmış ve bunun sonucunda 1998 ilköğretim programı yapılarak bu program ile sosyal bilgiler dersi bütüncül bakış açısıyla değerlendirilerek ders ilköğretim 4.5.6. ve 7. sınıflarda okutulmaya başlanmıştır (Akpınar ve Kaymakcı, 2012). 1998 SBDÖP önemli bir yenilik getirmiş, önceki SBDÖP'te görülmeyen dersin özel amaçları bu programda yer almıştır (Çatak, 2015). Bu Programda değişen eğitim anlayışına uygun olarak, insan hakları, laiklik, demokratik yapı, yaratıcılığı geliştiren hedefler yer almıştır (Aykaç, 2011). 1998 SBDÖP'ün amaçlarında değer eğitimi ön plandadır ve vatandaşlık aktarımı, toplumsallaşma, ulus devletin güçlendirilmesi, küreselleşme, bilimsellik, bilgi aktarımı, demokratik devlet anlayışının yerleştirilmesi, toplumsal ilerleme ve toplumsal değişime uyum konularına eğilim göze çarpmaktadır (Çiydem ve Kaymakcı, 2021). Bu program ilköğretimdeki program tekrarını önlemesi açısından

olumlu bulunurken; öğrenci merkezli program zeminin oluşturulamaması, içeriğinde tarih, coğrafya ve vatandaşlık bilgisinin gereksiz ayrıntılarını içermesi, bazı küresel konulara yer verilmemesi (Kan, 2010) ve değerlendirme kısmının derinlemesine işlenmemesi (Sönmez ve Kılıçoğlu, 2016) konusunda eleştirilmiştir.

Dünyadaki bilim ve teknoloji alanındaki gelişmelerin ülkemize yansımaları, eğitim bilimlerindeki yeni gelişmeler, ekonomi ve demokrasiye duyarlı eğitim ihtiyacı vb. konular yeni programın yapılmasını gerekli kılmış (Yalçın ve Akhan, 2019) ve yeni bir SBDÖP hazırlanarak 2004-2005 eğitim-öğretim yılında pilot olarak seçilen bölgelerde uygulanmış; 2005-2006 eğitim öğretim döneminden itibaren öncelikle ilköğretim ilk kademede ve daha sonra ikinci kademede aşamalı olarak bütün okullarda uygulanmaya başlanmıştır (Alabaş ve Kamer, 2007). 2005 SBDÖP'ün temel yaklaşımı bilgiyi üretme ve kullanma için gerekli beceri, kavram ve değerleri öğrenciye kazandırmak ve böylece etkin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşını yetiştirmektir (Ata, 2011). Bu programın amaçlar boyutu, genel amaçlar ve ünite bazında belirtilen kazanımlardan oluşmuş; içerik boyutu öğrenme alanı ile bilgi, beceri ve değerlerden meydana gelmiş; öğrenme öğretme boyutunda ise etkinlik temelli, öğrenci merkezli yapılandırmacı bir anlayış benimsenmiştir (Doğanay, 2008). 2005 SBDÖP'te 1998 SBDÖP'e göre kazanım sayıları ve buna paralel olarak da içeriğin azaltıldığı görülmektedir (Aykaç, 2011). Bu programda disiplinler arası anlayış kabul edilerek NCSS'ten alınan temalar ülkemize uyarlanarak tematik bir anlayış esas alınmıştır (Kaymakçı, 2015). 2005 SBDÖP'te 17 amaç ve 14 açıklama bulunmakta, bu programın amaçlarında vatandaşlık aktarımı ön planda olmakla birlikte, bilimsellik, küreselleşme, toplumsal değişime uyum, ulus devlet yapısının güçlendirilmesi, bireyselleşme, değer eğitimi, demokratik devlet anlayışının yerleştirilmesi ve toplumsallaşmanın sağlanması eğilimleri görülmektedir (Çiydem ve Kaymakçı, 2021). Ayrıca bu programda toplam 131 kazanım yer almaktadır (Demir ve Oğuz Haçat, 2018). Bu programdaki değişiklikler şu şekilde sıralanabilir (Alabaş ve Kamer, 2007):

a) Öğrenme oluşturmacı yaklaşım ile ele alınmıştır.

- b) Programda eleştirel düşünme öne çıkmakta, ezber veya hafızada tutmanın yerine anlama ve bireyin anlamlandırması vurgusu görülmektedir. Bunun için içerik bilgi yerine etkinlik temelli oluşturulmuştur.
- c) Programda “beceri” kavramı vurgulanmakta ve öğrencilerin bazı temel becerileri kazanması hedeflenmektedir. Bunlar: Yaratıcı düşünme, Türkçe’yi doğru, etkili ve güzel kullanma, iletişim, eleştirel düşünme, karar verme, problem çözme, araştırma, girişimcilik ve bilgi teknolojilerini kullanma becerisidir.
- d) Programda hedef yerine “kazanım” ifadesi yer almaktadır.
- e) Programda bilgi yükü hafifletilerek öğrencilerde fikir üretme ve yargıda bulunmaya imkân sağlanmıştır.
- f) Öğrenme ve öğretme sürecinde oluşturmaçılığın öğrenme ilkeleri temele alınarak öğrencilerde aktif katılım gerektiren yöntem ve tekniklere ağırlık verilmiştir.

Bu maddelere ek olarak Sönmez ve Kılıçoğlu (2016) 2005 SBDÖP’te, programdaki temel yaklaşıma uygun bir şekilde değerlendirmeyi önerilen araç ve yöntemlerin açıklandığını belirtmektedir. 2005 SBDÖP yeni bir anlayış getirmeye çalışsa da bazı noktalarda eksiklikler görülmüştür. Bu eksiklikler Doğanay (2008, s.94) tarafından şu şekilde belirtilmiştir:

- a) Kazanımların ifadesinde hedef yazım kurallarına tam dikkat edilmemiş, kazanımların beceri, bilgi ve değer boyutlarında daha sistematik düzenlenip genel amaçlar ile ilişkilendirmesi yapılmamıştır.
- b) Program beceri, kavram ve değer boyutlarında belirtilen içeriklerin önerilen etkinlikler ile nasıl kazandırılacağını açık ve net belirtmemiştir.
- c) Kavram öğretiminin ilkelerine göre hazırlanan etkinlikler yer almamaktadır.
- d) Her bir ünite içerisinde otantik değerlendirme etkinliklerinin nasıl yapılacağı net değildir.

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin uygulamada 2005 SBDÖP'ü nasıl algıladıklarına yönelik yapılan bir saha çalışmasında (Alabaş ve Kamer, 2007) öğretmenlerin önceki yıllar ile karşılaştırıldığında programın olumlu ve olumsuz yönleri olduğunu ifade etmişlerdir. Olumlu yönler olarak, programın öğrencilerde etkili bir düşünce sistemi geliştirmesi, öğrencilere bilgi yüklemesi yapılmaması ve beceriler kazandırılması belirtilirken; olumsuz bulunan konular ise etkinliklerde zamanın yetersiz oluşu, ödevlerin dolaylı yoldan ailenin de işin içinde olmasını gerektirmesi ve bazı etkinliklerin teknolojinin kullanımını gerektirmesinin özellikle kırsalda sorun olabilmesidir.

2016 yılında gelindiğinde 2005 SBDÖP yenileme ve gözden geçirmeye tabi tutularak taslak program hazırlanmış, bu taslak program 10.02.2017 tarihine kadar MEB tarafından askıya çıkartılmış ve geri bildirimler sonucu son hali 20 Ocak 2018 tarihinden itibaren programların son hali <http://mufredat.meb.gov.tr> sayfasından paylaşmaya başlanmıştır (Alabaş, 2020b). 2018 SBDÖP'de 18 amaç ve 10 açıklama vardır ve SBDÖP amaçlarında küreselleşmeyle ve vatandaşlık aktarımının ön planda olmasıyla birlikte bilimsellik, toplumsal değişime uyum, değer eğitimi, bireyselleşme, ulus devlet yapısının güçlendirilmesi, toplumsallaşmanın sağlanması ve demokratik devlet anlayışının yerleştirilmesine yönelik eğilim görülmektedir (Çiydem ve Kaymakcı, 2021). Bu programda sekiz yetkinlik, 27 temel beceri ve yedi öğrenme alanı yer almaktadır (Turan ve Karasu Avcı, 2018). 2018 SBDÖP'te 131 kazanım yer almaktadır (Demir ve Oğuz Haçat, 2018). Öztürk ve Kafadar (2020, s.112) tarafından 2018 SBDÖP'ün değerlendirilmesi yapılmış ve aşağıdaki tespitlere ulaşılmıştır:

- a) 2018 SBDÖP, sosyal bilgiler dersinin kendisine ait ayrı bir perspektifine ve amaçlarına sahip değildir. Öğretim programındaki perspektif, bütün dersler için genel olarak yer almıştır.
- b) Programda, beceri ve değer eğitimi ayrı bir konu alanı şeklinde tasarlanmadan bütünleşik biçimde verilmiştir.
- c) Öğrenme-öğretme sürecinde genelden özele, harmonik, çok disiplinli, bütünsel, somuttan soyuta, basitten karmaşığa, öğrenme alanlarına dayalı, öğrenci merkezli,

bilgi, beceri ve davranış kazandırma hedefli, değer ve yetkinlikler temelli bir yaklaşım benimsenmiştir.

- d) Programda ölçme-değerlendirme yöntemleri ve tekniklerinin kullanılmasına ilişkin açıklamalara yer verilmemiştir.

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin uygulamada 2018 SBDÖP'ü nasıl algıladıklarına yönelik yapılan bir çalışmada, program kazanımları ile ilgili olumsuz görüş belirten öğretmenlerin olumlu görüş bildirenlerden daha fazla olduğu; tarih ve coğrafya konularının ağır ve yoğun olduğu; ders saatinin az olması, ders kitaplarındaki eksiklikler, fiziki yetersizlikler, ailelerin sosyo-ekonomik durumundan kaynaklı sorunlar eksiklik olarak tespit edilmiştir (Altay, 2020). Benzer şekilde başka bir çalışmada (Uğur vd., 2022) sosyal bilgiler öğretmenleri SBDÖP'ü bazı öğrenme alanlarındaki konuların günlük hayat ile bağlantısının olmaması nedeniyle öğrencinin ilgisini çekmediği ve de dolayısıyla derslerin verimsiz geçtiği, bazı kazanımların da bağlantılılık durumu gözetilmeden programda yer aldığı konusunda olumsuz görüş bildirmişlerdir.

2.1.4 Sosyal Bilgiler Ders Kitapları

Ders kitapları, programdaki amaçlara ulaşmak ve programda yer alan kazanımların, kavramların, değerlerin ve becerilerin öğrencilere ulaştırılması amacıyla okullarda okutulan ana eğitim materyalleri (Doğan ve Torun, 2018) ve eğitimin vazgeçilmez araçlarıdır (Yinilmez Akagündüz, 2017). Ders kitabı, bir dersin öğretimini amaçlayan ve öğrenciler için yazılmış içeriği öğretim programına göre oluşturulan incelenmiş ve onaylanmış temel kaynaktır (Gülersoy, 2013). Ders kitapları, öğrencilerin neler öğreneceklerini belirleme yanında öğretmenlerin öğreteceklerini de etkilemektedir (Gümüş, 2004). Ders kitapları sınıf içinde önemini sürdürmekte, öğretmenlerin çoğu etkinliği kitapla yürütmekte, hatta çoğu öğretmenin öğretim programlarına bakmadan etkinliklerini düzenlemede ders kitaplarını esas almaktadır (Kızılcıaoğlu, 2003). Aynı zamanda ders kitapları, bilgiyi öğrenciye aktarma ve öğretme işinde en fazla tercih edilen öğretim materyallerinin başında gelmektedir (Doğan ve Tuğ, 2017). Öğrenciler açısından bakıldığında öğrenme sürecinin ana kaynağı olma özelliği taşımaktadır

(Tay, 2005). Ders kitapları, öğrencinin düşünce yapısını ve sosyal becerisini geliştirmeye dönük bir işleve de sahip olması gerekir (Topkaya ve Tokcan, 2013).

Sosyal bilgiler ders kitaplarının ülkemizdeki seyrine baktığımızda; hemen programın ilk defa uygulama girdiği yıl ders kitabı yazılamamış, yazımı ve basımındaki gecikmelere bağlı olarak hem tarih, coğrafya, yurttaşlık bilgisi ders kitaplarının geçici bir süre kullanımına hem de özel yayınevleri tarafından yayımlanan ders kitaplarının yardımcı ders kitabı olarak kullanılmasına izin verilmiştir (Alaca, 2020). 1990 yılından itibaren başlayan program geliştirme çalışmaları sonucunda ders kitabı düzenlemesi kararları alınmış, çok kitap uygulaması kapsamında MEB'in baskısını yaptığı ders kitaplarına ek olarak özel yayınevlerinin yayımladığı ders kitapları da okullarda okutulmuştur (Alaca, 2017). 1998 SBDÖP'e göre yazılan sosyal bilgiler ders kitaplarındaki toplumsal ortamlar problemsiz ve ideal yapıyı betimleyecek şekilde tasvir edilerek yazılması dolayısıyla bu ders kitapları davranışçı öğrenme kuramına göre yazılmış doğru davranış el kitabı özelliğini çağrıştırabilmektedir (Kabapınar, 2011).

2005 SBDÖP doğrultusunda yenilenen ders kitapları MEB tarafından 2010 yılından itibaren okutulmaya başlanılmıştır (Kaymakçı, 2013). 2005 yılından itibaren uygulanmaya başlayan programla birlikte ders kitapları önceki dönemde hazırlanmış ders kitaplarına göre hemen hemen her açıdan farklılık göstermekte olup içeriği, görsel unsurları, hazırlık ve değerlendirme soruları tamamen değişmiş konuların yanında konuların sunum şekli de değişmiştir (Şahin, 2015). Yapılandırmacı yaklaşıma göre hazırlanan bu kitaplar davranışçı öğrenmeye göre yazılan kitapların tam tersine doğrudan bilgi sunan, tanımları yapıp sınıflandırmaları kurgulayan, değerleri şekillendiren uzun ve öğretici bilgi öbeklerine yer vermemiştir (Kabapınar, 2011). Ayrıca bu programa göre hazırlanan ders kitapları, ders kitabı yanında öğretmen kılavuz kitabı ile öğrenci çalışma kitabından oluşan üçlü bir setten meydana gelmiştir (Kuru ve Şimşek, 2020). 2017-2018 eğitim-öğretim yılında öğrenci çalışma kitapları uygulamasına son verilmiştir (Demir vd., 2019). 2018 programına göre hazırlanan sosyal bilgiler ders kitapları ise sosyal yapılandırmacılık yaklaşımıyla hazırlanmıştır (Aykırı, 2019).

2.2 Sosyal Bilgiler ve Çevre Eğitimi

Günümüzde çevre, özellikle çevreye verilen zararlar nedeniyle bütün canlıların hayatını tehdit eder hale gelmesi dolayısıyla çeşitli disiplinlerde farklı açılardan ele alınıp değerlendirilen önemli konulardan birisi haline gelmiştir. Okullarda okutulan sosyal bilgiler dersleri de çevre konusunu içerebilmektedir. Çevre eğitimi ve sosyal bilgiler ilişkisi aşağıdaki başlıklar altında ele alınmıştır.

2.2.1 Çevre Eğitimi Nedir?

Çevre en geniş tanımıyla “canlıların yaşam ortamı” şeklinde ifade edilebilir (Alım, 2006). Çevre; canlı organizma ya da canlı topluluğunu yaşama boyunca etkileyen her türden biyotik ve abiyotik (sosyal, tarihsel, fiziksel, kültürel, iklimsel) faktörlerin toplamıdır (Yücel ve Morgil, 1998). Canlıların yaşamı içerisinde özellikle 20. yüzyılın başlarından itibaren sanayileşmedeki hızlı artışla beraber hava, toprak ve su kirliliği, hayvan ve bitki çeşitliliğinin yok olması, atıkların durumu gibi çok fazla çevre sorununun ortaya çıktığı dönem olmuştur (Demir ve Yalçın, 2014). Günümüzde bu tür çevre sorunları hem çevrenin dengesini bozmuş hem de bütün canlı ve cansız varlıkların hayat kalitelerini olumsuz yönde etkilemiştir (Türk, 2024). Bu durum da çevre koruma bilincini gündeme getirmiştir. Özellikle iklim değişikliği ve küresel ısınmanın sonuçlarının bütün dünyayı ilgilendirmesinin ortaya konması ve hayatta görünür hale gelmesiyle çevreye karşı bilinçli nesillerin çevre eğitimini alması da önem kazanmıştır (Kizioğlu, 2023). Çevre eğitimi, Dünya’nın sonunu hazırladığı düşünülen hususların ortadan kaldırılması amacıyla zorunlu araç olarak öngörülmüştür (Akınoğlu ve Sarı, 2009).

Çevre eğitimi, her insanın doğayı anlama, orada kendisinin yeri ile rolünü fark etmesini sağlama, onu etkileyen tüm öğelerden elinden geldiğince haberdar olması ve bu bağlamdaki bilinçliliğe ilişkin bir eğitim olarak tanımlanmaktadır (Özbuğutu vd., 2014). Çevre eğitiminin çevre sorunlarını kontrol altına almada ve çevreye ilişkin duyarlı vatandaş yetiştirmede önemi büyüktür (Ertürk, 2017). Çevre eğitiminin ana amacı; toplumun bütün kesimlerinin çevre hakkında bilinçlendirilip olumlu ve kalıcı davranış değişiklikleri kazandırılması ve aktif katılımlarının gerçekleştirilmesidir

(Demirkaya, 2006). Çevre eğitimi ile bireylere hem ekolojik bilgiler aktarılır hem de onlarda çevreye ilişkin tutum geliştirme ve bu tutumların davranışa dönüştürülmesi amaçlanır (Erten, 2004). Çevre eğitimi, insanın çevreyi anlaması, çevrede kendini ve görevlerini kavraması, çevreyi etkileyen faktörleri bilebilmesi ve çevreye karşı bilinçli olmasına yönelik bir eğitimidir (Özbuğutu vd., 2014). Bu eğitim günümüzde çeşitli derslerde ya da kendi adıyla anılan dersler içerisinde gerçekleşmekle birlikte tarihsel süreci 20. yüzyılın ortalarına kadar gitmektedir.

2.2.1.1 Dünya ve Türkiye’de çevre eğitimi

1970’li yılların başı itibariyle çevre sorunlarıyla bu sorunların sonuçları Dünyada kabul görmeye başlamış ve devamında birkaç ülke çevre eğitimi olgusunu kabul ederek çevre eğitim programları geliştirmeye başlanmıştır (Ünal ve Dımışkı, 1999). Çevre eğitiminin tarihçesine bakıldığında çevre eğitiminin gerekli görülmesi 1970’li yıllardan itibaren önem kazanmaya başlayan bir konu olmuştur (Özbuğutu vd., 2014). Özellikle 1970’li yıllar aynı zamanda çevre eğitime yönelik uygulamaların hız kazandığı yıllar olmuştur (Bozak, 2021). Her ne kadar “çevre eğitimi” kavramı kullanılmasa da çevre ile ilgili çalışmaların kökeni özellikle Goethe, Rousseau, Froebel, Dewey ve Montessori gibi 18. ve 19. yüzyıl düşünür, yazar ve eğitimcilerine gitmekte ve 20. yüzyılın hemen başlarında ise “çevre çalışmaları hareketleri” görülmektedir (Palmer, 1998’den akt. Alabaş, 2019).

“Çevre eğitimi” kavramı ilk defa 1948 yılında Paris’teki Uluslararası Doğayı Koruma Birliği Konferansı’nda kullanılmıştır (Kahyaoğlu, 2016). Çevre eğitimi amacıyla uluslararası bir programın hazırlanmasına yönelik harekete geçilmesinin önerildiği 1972’de Birleşmiş Milletler (BM) ev sahipliğinde Stockholm’de düzenlenen “BM İnsan Çevresi Konferansı” çevre eğitimini de şekillendirmesi açısından önemli bir dönüm olarak kabul edilmektedir (Dere ve Çinikaya, 2023). 1977’de UNESCO tarafından Tiflis’de düzenlenen Hükümetlerarası Çevre Eğitim Konferansı, çevre eğitime küresel düzeyde yapısal ve amaçsal nitelik kazandırmıştır (Ünal ve Dımışkı, 1999). Bu konferansta çevre eğitiminin çok iyi anlaşılması, hayat boyu öğrenme modeline dönüştürülmesi ve topluma yönelik olmasına dikkat çekilmiştir (Sert Çıbık, 2019). Tiflis Konferansı’ndaki kararlara göre çevre eğitiminin devam eden eğitim

programlarının içerisine eklenecek fazla bir konu olmaması, hangi yaşta olursa olsun bütün öğrencilere yönelik hazırlanan programlarda yer alması gerektiği ve konularının formal ve informal bütün programlarda yer alması üzerinde durulmuştur (Zayimoğlu Öztürk vd., 2015).

Çevre eğitiminin uluslararası boyutunda bazı dönüm noktaları vardır. Bunlar; 1987’de hazırlanan Ortak Geleceğimiz Raporu’nda çevre bozulmasına karşı çevre eğitime roller yüklenmesi, 1992 BM Çevre ve Kalkınma Konferansı’nda çevre eğitiminin insan kaynakların sürdürülebilirlik anlayışına uygun biçimde geliştirilebilmesinin başlıca yolu olarak görülmesi ve 1997’de Uluslararası Çevre ve toplum Konferansı’nda Tiflis Bildirgesi’nde çerçevesi belirlenen çevre eğitime yönelik uygulama esaslarının belirlenmesidir (Özdemir, 2022).

Türkiye açısından çevre eğitiminin gelişimi dünyadaki gelişmelere paralel bir seyir izlemiştir. Ülkemiz 1972’deki BM İnsan Çevresi Konferansı’nı takip eden 113 ülkeden birisi olmuş, konferansın yansıması olarak çevre problemleri 1973-1977 III. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda özel bir başlık altında kendisine yer bulmuştur (Teksöz, 2020). Ülkemizde, 1970’lerde Avrupa Birliği 1. Çevre Eylem Programında (1973-1976) çevre korunması ile ilgili eğitimler, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda çevrenin korunması için çevre eğitimi verilmesi hareketleri görülür (Karataş, 2018). Türkiye’de çevreye ilişkin politikaların belirlenmesinde 1998’de tamamlanan Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı da önemli olup burada çevre için eğitim öncelikli eylemlerden birisi kabul edilmiştir (Karataş, 2018). 1990’lı yıllarda ortaöğretimde “Çevre ve İnsan 1” dersi seçmeli olarak yer almıştır (Ünal ve Dıdımskı, 1999). 2015 Paris Anlaşması sonrası seçmeli “Çevre Eğitimi Programı” hazırlanarak ders şeklinde yer alamaya başlanmış (Dere ve Çınıkaya, 2023), 2022- 2023 eğitim-öğretim yılında ise seçmeli “Çevre Eğitimi ve İklim Değişikliği” dersi gelmiştir (Demirezen ve Kaya, 2022). Ülkemizde tarihsel süreçte çevre eğitiminin ayrı bir zorunlu ya da seçmeli ders içinde öğretilmesinden ziyade bazı dersler içerisinde (hayat bilgisi, sosyal bilgiler, fen bilgisi, coğrafya, biyoloji vb.) verilmesi daha yaygın bir uygulama olmuştur (Alabaş, 2019).

Türkiye’de çevre konularının derslere dâhil edilerek çevre bilincinin artırılmasına yönelik çabalar 20. yüzyılın başlarına kadar uzanmaktadır (Alabaş ve Yınlımez Akagündüz, 2021). Bu çabalar içerisinde Osmanlı Devleti’nin son yıllarında ormancılık eğitiminin gelişiminde ormancılık eğitimi için açılan okullarda okutulan doğal kaynakları konu alan çeşitli dersler (Akagündüz ve Nizamoğlu, 2021) ve ilkokulların çevre okuryazarlığı ve çevre duyarlılığı konusunda rol üstlenmesi ile sosyal bilimler derslerinden birisi olan *Musâhabât-ı Ahlâkiye*’nin çevre eğitiminin kökenlerine katkıda bulunması sayılabilir (Alabaş, 2019b). Cumhuriyet’in hemen başında vatandaşlık ve ahlak eğitimiyle doğrudan ilişkili olan “Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye” isimli kitapta da “çevre bilinci” ve “çevreye duyarlılık” değeri yer almıştır (Alabaş, 2018). Çevresel kaygının formal eğitimde görülmesine yönelik bu örnekler, ülkemizde tarihsel süreçte zorunlu bir çevre eğitimi dersi olmamasına rağmen sosyal bilgiler dersinin disiplinlerini içeren çeşitli derslerde (tarih, coğrafya, vatandaşlık vb.) çevre konularının ele alındığını göstermektedir. Bu durum Moseley’e (2000) göre çevre eğitiminin disiplinler arası yapısına vurgu yaptığı şu cümlesiyle de açıklanabilir: “Çevre eğitimi, çevre ve ilgili konularda bilinçli, mevcut çevresel problemlerin çözümüne katkı sağlayacak ve yenilerinin oluşumunu engelleyebilecek bilgi, beceri, tutum, güdü, kişisel ve toplumsal görev ve sorumluluklara sahip bir dünya nüfusu geliştirme amacı olan yaşam boyu süren disiplinler arası bir yaklaşımdır” (akt. Kahyaoğlu, 2016, s. 51). Bu bağlamda disiplinler arası yaklaşımla ele alınan çevre eğitiminin formal eğitim kurumları olan okullarda ve okulların dışında hayat boyu devam eden bazı amaçları bulunur.

2.2.1.2 Çevre eğitiminin amaçları

En genel amacı toplumun hayat boyu çevresini korumasına yönelik davranışlar sergilemesini sağlamak olan çevre eğitimi, sadece okulları değil erişkinleri de kapsayacak şekilde tüm toplum katmanlarının doğa, çevre ve ekolojik bilincini arttırmayı hedeflemektedir (Kızıroğlu, 2023). Atasoy ve Ertürk (2008) çevre için eğitimde asıl amacın “bireyin çevresini bir bütün olarak kavraması, çevreyle etkileşiminde eleştireci bir bakış geliştirmesi, çevre ile ilgili konularda duyarlı, bilinçli, girişken bir “eko-yurttaş”, gezegenine sahip çıkan “dünya vatandaşı” olarak

yetişmesi” olarak ifade etmektedir. Uluslararası belgelerden hareketle çevre eğitiminin beş önemli amacından bahsedilmektedir (Ünal ve Dımışkı, 1999):

- a) Bilinç: Toplum ve bireylerin bütün olarak çevre ve sorunları ile ilgili bilinç ve duyarlık sahibi olmalarını sağlamaktır.
- b) Bilgi: Toplum ve bireylerin çevre sorunlarına dair temel bilgilere ve deneyimlere sahip olmasını sağlamaktır.
- c) Tutum: Toplum ve bireylerin çevreye dair belirli değer yargılarıyla duyarlıklarını, çevreyi koruma ve iyileştirmeye yönelik etkin katılım isteklerini sağlamaktır.
- d) Beceri: Toplum ve bireylerin çevreye dair sorunları tanımlama ve çözümleme için beceri kazanmalarının sağlanmasıdır.
- e) Katılım: Toplum ve bireylerin çevreye dair sorunlara çözüm bulma faaliyetlerine her düzeyde aktif olarak katılma fırsatı sağlanmasıdır.

Braus ve Wood (1993’den akt. Kızılay ve şentürk, 2021) ise öğrenciler açısından çevre eğitiminin amaçlarını aşağıdaki maddeler halinde belirlemiştir:

- a) Farkındalık: Öğrencilerin çevre ve sorunlarına karşı farkındalık ve duyarlılık sahibi olmalarına yardımcı olma; çevresel uyaranları algılama ve ayırt etme yeteneklerini geliştirme; yeteneklerini çeşitli bağlamlarda kullanmayı sağlamaktır.
- b) Bilgi: Öğrencilerin çevrenin işlevleri, insan-çevre etkileşimi, çevresel sorunlar ve bunların çözümüne dair temel anlayış oluşturmalarına yardım etmektir.
- c) Tutum: Öğrencilerin çevre koruma değerlerini benimseme, sürdürülebilir çevre faaliyetlerine katılma isteği ve bağlılığı oluşturmalarına yardım etmektir.
- d) Beceri: Öğrencilerin çevre sorunları belirleme, araştırma, çözüm için katkı sağlamaları amacıyla lazım olan becerilerin oluşmasına yardım etmektir.

- e) Katılım: Öğrencilerin kazandıkları bilgi ve becerileri çevre sorunlarının çözümünde kullanma deneyimi oluşturmalarına yardım etmektir.

Çevre eğitiminin amaçları arasında çevre okuryazarlığına sahip bireylerin yetişmesi de yer almaktadır (Can vd., 2016). Çevre eğitiminde ana hedef çevre okuryazarlığını yaygınlaştırmaktır (Teksöz vd., 2010). Bu bağlamda çevre eğitimi çevresel okuryazarlığın geliştirilmesi ve çevresel değerlerin teşvik edilmesi amacıyla bireylere verilen eğitim olarak da tanımlanmıştır (Ulu Kalın, 2018).

Yukarıda belirtilen çevre eğitime dair amaçlar üç noktada toplanmaktadır:

- a) Bireylerin çevreye dair bilgi edinmesine yardımcı olma,
- b) Bireylerin çevreye yönelik tutum ve davranış geliştirmelerine yardımcı olma
- c) Bireylerin çevreye dair bilinç oluşturmalarına yardımcı olma

2.2.1.2.1 Çevre eğitimi aracılığıyla çevreye yönelik bilgi edinme

Çevre Eğitimi, doğal çevrenin işleyişini ve ekosistemdeki kaynakların nasıl kullanılacağını öğretmeye yönelik organize bir çaba olarak adlandırılabilir (Fasiku, 2021). Erten (2005'ten akt. Ünal, 2011, s.7), çevresel bilgiyi; “çevreye ait sorunlar, bu sorunlara aranan çözüm yolları, ekolojik alandaki gelişmeler ve doğa hakkındaki tüm bilgiler” şeklinde tanımlamıştır. Bireylerin çevreye ilişkin bilgi kazanması, elde ettiği bilgileri içselleştirip zihninde yorumlama yoluyla tutum ve davranışa çevirmesi çevre bilincinin oluşması için bir bütün oluşturmaktadır (Öztürk ve Erten, 2020). Her konuda öncelikli olan o konunun bilgisidir. Dolayısıyla çevre konusunda da öncelikle çevresel bilginin elde edilmesi önemlidir. Pooley ve O’connor (2000) çevreye ilişkin olumlu davranış gelişebilmesi için çevre eğitimi ile çevreye dair bilginin artırılmasının gerektiğini belirtmektedir (akt. Erökten, 2015).

Çevreye dair çocukların öğrenmesi gereken çevresel bilgiler, yaş düzeylerine göre farklı konu başlıkları altında yer alabilmektedir. Örneğin sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitaplarında çevreye dair bilgiler “doğa, israf, kirlilik, canlı ve cansız varlıklar ve

afetler” iken; 4. sınıf fen bilimleri ders kitaplarında “israf, kirlilik, doğal kaynaklar, geri dönüşüm ve tasarruf” şeklinde; sosyal bilgiler 5. sınıf ders kitaplarında çevre ile ilgili sivil toplum kuruluşlarının görevleri, tarihi ve doğal güzellikler; doğal dengenin bozulması, dağ, plato, ova vb. yeryüzü şekilleri; heyelan, sel, çığ, orman yangını, deprem erozyon, gibi doğal afetler ile etkileri, orman alanlarının azalması, hava kirliliği, gürültü kirliliği, su kirliliği, toprak kirliliği ve geri dönüşüm şeklindedir (Demirezen ve Kaya, 2022).

Çevre eğitiminde önemli bir kavram olan çevre okuryazarlığı kavramının unsurları arasında bilgi yer almaktadır. Simmons (1995’ten akt. Ulu Kalın, 2018) çevre okuryazarlığının temel unsurları arasında ekoloji bilgisi ve sosyo-politik bilgiyi saymakta ekolojik bilgi kapsamında popülasyon, tür, enerji üretimi ve transferi, ekosistem, biyolojik döngüler, niş, adaptasyon, homeostasi ve ekolojik dengeler kapsamında insan hakkında bilgi sahibi olma, doğal sistemlerin çalışması ve toplumsal sistemlerin doğal sistemlere etkisini bilmeyi ve anlamayı belirtmektedir. Sosyo-politik bilgi kapsamında ise birey tarafından aşağıdaki konuları bilinmesini ve anlaşılmasını gerekli görmektedir:

- a) Kırsal ve kentsel alanlardaki sosyal, ekonomik, ekolojik ve politik olayların birbiriyle ilişkilerinde farkındalık,
- b) Ekolojik olarak bireylerin kültürel etkinliklerini çevreye etkisini anlama,
- c) Farklı politik düşünce yapısı, inanç ve kültürlerin sahip olduğu çevresel değerler ile bunların arasında var olan ilişkileri anlama,
- d) Toplumsal sistemlere ait temel bileşenleri bilme,
- e) Toplumlar ve kültürlerin temel yapısı ile bunların arasındaki ilişkileri anlama.

İlköğretimde çevre eğitiminin bilgi boyutları ise şunlardır (Özbuğutu vd., 2014):

- a) Biyopolit yapı ve fonksiyonların temelleri,

- b) Ekosistem / insan ilişkileri,
- c) İnsanoğlunun ortak yaşayan, avcı, yırtıcı, parazit ve yarışmacı niteliklerini açıklama,
- d) Tabiattaki bütün türlerin eylemleriyle insanın eylemleri, özellikle üretim ve tüketimin boyutlarının açıklanması,
- e) Evrim, doğal seleksiyon ve türlerin meydana gelmesi, DNA ve gen niteliklerinin anlatılması, türlerin yok edilmesinin ölçümlenemeyecek bir kayıp olduğunun anlatılması,
- f) Nüfus artışıyla nüfus kontrol etme, nüfus ilişkileri, kalkınma ve refah artışıyla nüfus ilişkileri,
- g) Fotosentez prensipleri, tarım mahsullerinin önemi, gübre ve ilaçla çevre kirlenmesinin anlatılması,
- h) Çevre kirlenmesinin kontrol edilmesi ve doğal çevre korumanın özellikleri.

2.2.1.2.2 Çevre eğitimi aracılığıyla çevreye ilişkin tutum ve davranış geliştirme

Çevreye dair problemlerinin temelinde bireylerin düşünce, davranış veya alışkanlıkları bulunması dolayısıyla (Teksöz vd., 2010) çevre eğitiminde temel amaçlardan birisini de insanlarda tutum ve davranış geliştirme oluşturur. Çevresel sorunların ortadan kaldırılması veya en az seviyeye düşürülmesi, çevre bilincini taşıyan ve çevreyi farklı tehlikelere karşı koruma konusunda istekli bireyler yetiştirmek ile mümkündür (Yaşaroğlu ve Akdağ, 2013). Çünkü çevre sorunlarının temelinde insanın düşünceleri ve davranışları ya da alışkanlıkları yer almaktadır (Timur vd., 2013). Bu bağlamda çevre eğitiminin amaçları arasında bireylere çevresi ile uyumlu bir şekilde yaşaması için bilgiler, beceriler ve davranışları kazandırması, çeşitli konularda (su tüketimi, çöp üretimi, enerji tüketimi, doğal kaynak kullanımı vb.) sorumlu sahibi insanlar olarak yetiştirmesi ve sorunları çözmede aktif katılımı gerçekleştirmesi yer almaktadır (Demirkaya, 2006).

Özellikle çocukluk döneminde oluşan değer yargıları ve tutumlar doğaya yönelik sevgiyi oluşturmada önemlidir ve aynı zamanda bunlar çevrenin korunması amacıyla çevre dostu davranışlar sergilemeyi sağlar (Erten, 2004). Dolayısıyla bütün insanlığın ortak değeri olan çevreyi koruma eylemini gerçekleştirmek için sağlıklı bilgiye bağlı davranış biçimi gerekir (Yoloğlu ve Halisdemir, 2020). Bu durum aynı zamanda çevre farkındalığını gerektirmektedir. Çevre farkındalığına sahip birey ise aşağıdaki özellikleri kendisinde taşır:

- a) Çevre problemlerinin farkında olur,
- b) Bu konuda eylemde bulunur,
- c) Çevre problemlerine karşı rol alır,
- d) Yukarıda sayılanları yaşamla ilişkilendirir (Küpeli, 2023).

Çevre eğitimi bir yandan çevresel bilgi aktarırken diğer yandan bireylerin çevreye ilişkin tutumlarının gelişmesi ve bu tutumların davranışa dönüşümünü sağlamaktadır (Sever ve Yalçınkaya, 2018). Çevre eğitimi ile çevresine karşı duyarlı, çevresini korumada olumlu tutum ve davranış geliştirmiş birey yetiştirmek amaçlamaktadır (Demir ve Yalçın, 2014). Çevreye yönelik tutum ise çevresel sorunların sebep olduğu korku, kızgınlık, huzursuzluk, değer yargısı ve çevre sorunlarını çözmeye karşı hazır bulunuşluk gibi bireylerin doğaya karşı faydalı davranışlara göstermiş oldukları olumlu veya olumsuz tavırlar ile düşüncelerin toplamıdır (Erten, 2004). Bu bağlamda çevre eğitiminde tutumların hayati öneme sahip olduğu bir gerçektir (Gökçe vd., 2007).

Çevre eğitiminde davranışsal amaç olarak ifade edilen amaçlara göre, çevre eğitimi bireylerin çevreye dair sorunları çözmelerinde aktif bir şekilde sorumluluk ve görev almaları, aldığı görevleri de yerine getirmek için çaba harcamalarını hedeflemektedir (Atasoy ve Ertürk, 2008). Toplumdaki her yaştan bireyin çevreye karşı sorumluluğunun farkında olması ise çevreye karşı olumlu ya da olumsuz davranış sergilemesinde önemlidir (Kızıoğlu, 2023).

Çevreye karşı faydalı davranış, çevrenin korunması amacıyla sergilenen gerçek davranış olup bu türden davranışlar alanyazında, çevreye yararlı davranışlar veya çevre dostu olarak ifade edilmektedir (Erten, 2004). Davranışın sergilenmesi için de tutum önemlidir. Bir nesneye yönelik olumlu tutum insanın ona yönelik olumlu davranış sergilemesine eğilimli olmasını sağlayacağı için çevreye ilişkin olumsuz tutum geliştiren bireyin çevresel sorunlara karşı da duyarsız kalması ve dahası çevre sorunlarına katkı sağlayacağı bir gerçektir (Uzun ve Sağlam, 2006). Yirmi birinci yüzyılda verilecek çevre eğitiminin sadece çevresel bilgi ve duyarlılığı geliştirme üzerine kurgulanması gerektiğini belirten Atasoy ve Ertürk (2008) çevre eğitiminde özellikle tutum ve davranışlara vurgu yapan aşağıdaki amaçları önermektedir:

- a) Oluşturulacak çevre eğitimi anlayışı, bireyde çevreye yönelik hayati tutumlar ile davranışlarını kökten değiştirmelidir.
- b) Çevre eğitim modelinin şu özellikleri taşıması daha da önemlidir:
 - a. Çevre sorunlarına tepkisini gösteren birey yetiştirmelidir.
 - b. Çevre sorunlarının çözümü için öneri getiren birey yetiştirmelidir.
 - c. Çevre sorunlarına karşı aktif katılım sağlayan birey yetiştirmelidir.
 - d. Bu sorunları düşünen, tartışan, sorgulayan birey yetiştirmelidir.
 - e. Sürdürülebilir hayat ve sürdürülebilir kalkınmayı kavrayıp benimseyen dünyayla uyum sağlamış birey yetiştirmelidir.

2.2.1.2.3 Çevre eğitimi aracılığıyla çevreye yönelik bilinç oluşturma

Çevre bilinci, çevrenin bilgisiyle çevreye ilişkin olumlu tutumlar ve çevreye faydalı davranışları amaçlamaktadır (Öztürk ve Erten, 2020). İnsanoğlunun çevresindeki bütün canlı ve cansız varlıklarla ortak yaşam alanını paylaşması ve karşılıklı etkileşimde olmasından dolayı sosyal bilgiler programında öğrencilere çevre bilincinin kazandırılması önemli görülmektedir (Meydan ve Yıldız, 2013). Çevre için eğitim,

bireylerde çevrenin bilgisi ile çevresel tutum ve davranışlarda olumlu yönde değişiklik yanında çevre ahlâkı ve çevre bilincini olumlu yönde değiştirmeyi amaçlamaktadır (Atasoy ve Ertürk, 2008). Çevre bilinci oluşturma insanlar arasındaki ilişkilerin ve insan egosunun yeniden kontrol altına alınması ve düzenlenmesini içeren bir dizi davranış değişikliğini de içermesi dolayısıyla çevre bilinci oluşturma amacıyla öncelikle felsefi bir bilincin oluşturulması gerekir (Gül, 2013). Çocuklarda oluşan çevreye yönelik tutum ve davranışlar, aile ve okuldan başka çevresel değerlerden de etkilenir ve çevre eğitimi ahlak eğitimiyle bütünleştiğinde anlam kazanır (Atasoy, 2005). Dolayısıyla bu çevresel bilinç çevre etiği ile ilişki olarak ele alınmayı gerekli kılmaktadır. Çünkü çevreye dair kabul edilen etik anlayış, eğitim sistemleri üzerinde özellikle çevre eğitimiyle ilgili öğretimsel pratiklerin belirlenmesinde, öğretim programları içinde çevreye yer ayırma, insanlarda çevreye yönelik tutumlar ve davranış kazandırılması gibi uygulamalarda kendini göstermektedir (Alabaş ve Yinilmez Akagündüz, 2021).

Çevre etiği, insanın çevresine yönelik sorumluluklarının incelendiği ve doğal çevre değerlerinin analiz edildiği bir alan olarak değerlendirilebilmektedir (Gül, 2013). Çevre eğitimi de sorumlulukları vurgulamakta olup çevre eğitimi aracılığı ile farklı türden çevresel bilginin kazanılması ve hayat boyu savunulması ile insanın yaşadığı çevresi, bölgesi, ülkesi, bütün gezegen ve evren için sorumluluk duygusu kazanılmış olur (Karadağ ve Acar, 2020). Çevre etiği, “etik kuralların ne olduğu ve bireylerin kime ya da neye karşı sorumlu olduğu ile ilgilenir” (DesJardins, 2013’ten aktaran Alabaş ve Yinilmez Akagündüz, 2021, s. 1881). Erten’e (2004) göre ise çevre etiği; insan ve doğal çevresi arasında var olan ahlaki ilişkinin planlı programlı bir yorumudur. Çevre etiği, insanların bireysel ve sosyal hayatlarında daha mutlu olabilmelerini sağlayabilmek amacıyla doğayı korumaya dönük kurallar ve ilkeler belirlemeyi amaçlamaktadır (Kılıç, 2008). Çevre etiğinin değer odaklı soruları aynı zamanda insanın doğaya karşı sorumluluğunun ne olduğu, doğada değer bakımından birbirinden farklı yapıların olup olmadığı gibi soruları da içermektedir (Tepe, 1999).

Çevre etiği kuramları temel anlamda iki kategoriye bölünmektedir: insan merkezli etik ve insan merkezli olmayan etik. İnsan merkezli olmayan etik, canlı merkezli etik ve çevre merkezli etiği içermektedir (Stenmark, 2016’dan akt. Alabaş ve Yinilmez

Akagündüz, 2021). İnsan merkezli çevre etiğinin temelinde çevrenin insana hizmet etmek amacıyla var olduğu anlayışı hakimdir (Birden, 2016). Kökleri Antik Yunan'a kadar giden insan merkezli yaklaşımda, canlı ya da cansız varlıkların insanlar tarafından kullanılması için var edilmesi söz konusudur ve evrendeki her şeyin insanoğluna hizmet etmek amacıyla yaratıldığı kabul edilir (Ergün ve Çobanoğlu, 2012). İnsan merkezli yaklaşım, iki temel varsayıma dayanmaktadır. İlk olarak, “insan ve onun değerleri, bütün değerlerin kaynağıdır” prensibidir. İkinci olarak insan arzularını tatmin etmek için doğa kullanımı ve manipülenin edilmesi meşru kabul edilir düşüncesidir (Önder, 2003).

Canlı merkezli etik yaklaşımında canlı varlıkların değeri, önemi ve hakları olduğu kabul edilir (Keleş ve Ertan, 2002). Canlı merkezli yaklaşımda, insanlarla birlikte diğer canlıların da eşit haklara sahip olduğu kabul edilir. Bu nedenle, tüm canlılar ekonomik değere sahip olsun ya da olmasın, değer görmeyi hak ederler (Ağbuğa, 2016). Bu yaklaşıma göre, bitki ve hayvanlar dâhil tüm canlılar önemli ve hak sahibi olarak kabul edilir ve insanın ihtiyaçları ve taleplerinin ötesinde kendi değerlerine sahiptirler (Kayaer, 2013). Canlı merkezli bakış açısına göre ise insan, evren içinde özel bir öncelik, özellik veya ayrıcalığa sahip değildir (Reyhan ve Reyhan, 2020). Klasik etik yaklaşımlarında etik, sadece insanları ahlaki ilgi alanına dahil ederken, canlı merkezli etik yaklaşım, ahlaki ilgi alanını canlıları da içerecek şekilde genişletmiştir (Balibey, 2023).

Canlı, cansız tüm ekolojik sistem ve onlara karşı sorumluluk inancı çevre merkezli etik anlayışı ortaya çıkarmıştır (Alabaş ve Yinilmez Akagündüz, 2021). Çevre merkezli bir bakış açısında, doğa insanın aracı olmaktan kurtarılmış ve doğadaki her unsurlar bir bütünün parçaları olarak kabul edilir (Gerçek, 2016). Bu perspektifte, insan doğanın efendisi değil, doğanın bir parçası olarak görülür. İnsanlar kendilerini doğanın bir parçası olarak kabul ederlerse, doğayı daha fazla koruma eğiliminde olacaklardır (Sungur, 2017). Çevre merkezli yaklaşımda temel prensip, çevreye katkı yapmanın çevre etiği olmadan mümkün olamayacağıdır. Bu etik yaklaşımda, canlı ve cansız tüm varlıklar etik değerlendirmenin kapsamına alınır (Gerçek, 2016). Çevre merkezli anlayış, ekosistemi oluşturan canlı-cansız bütün varlıkları kapsayan bir bakışa sahiptir (Dikicigil, 2018).

Çevre merkezli etik yaklaşım, doğal kaynakların hızla tükenmekte olduğu günümüz dünyasında, ekolojik dengeyi koruma adına insan merkezli etik anlayışa alternatif olarak ortaya çıkmıştır (Ergün ve Çobanoğlu, 2012). Çevre etiği bağlamında yeni bir perspektif arayan çevre merkezli yaklaşım, çevreyi merkeze alarak öne çıkar. İnsan merkezli yaklaşıma göre oldukça yenilikçi bir yaklaşım olarak dikkat çeker (Sav, 2017). Çevre merkezli görüş, Malthus'un nüfus teorisi ve Darwin'in evrim teorisi temel alınarak, insan nüfusunun sınırlandırılması gerektiğini savunur (Dursun, 2023). Çevre merkezli etik anlayışını savunanlar, abiyotik çevresel unsurların etiğin ilgi alanının dışında bırakılmasının bütünlük açısından eksiklik olduğunu düşünmektedirler (Kırkpınar Özsoy ve Çini, 2020).

Çevreye ilişkin insan merkezli, canlı merkezli ve çevre merkezli üç ana etik anlayışı dışında ekofeminizm, derin ekoloji, yeryüzü etiği, sosyal ekoloji ve ekososyalizm gibi çevre anlayışları da görülmektedir. Ekofeminizm terimi ilk olarak Françoise d'Eaubonne tarafından *Le Feminisme ou la Mort* (Feminizm ya da Ölüm) adlı kitabında kullanılmıştır (Özdemir ve Aydemir, 2019). D'Eaubonne'ye göre, çevre sorunlarına sebep olan unsurlar; ataerkillik, aşırı nüfus artışı ve erkek kontrolünde metalaştırılan kadının artık üretimidir (Ekinci, Ö. 2023). Ekofeminizm akımı, kadını ve ekolojik çevreyi birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak görür ve ekolojik tahribatın ancak feminist bir yöntemle önlenebileceğini savunur (Karadağ, tarihsiz).

“Derin ekoloji, özellikle sanayileşme ve modernleşme süreçleriyle birlikte doğa, insan ve toplum arasındaki ilişkilere eleştirel bir bakış açısı getiren önemli bir ekolojik düşüncedir. Bu bağlamda, derin ekoloji mevcut ilişkileri ve bu ilişkilerin dayandığı temel kavramları ve görüşleri eleştirirken, aynı zamanda alternatif yaklaşımlar da sunar” (Kurt, 2020, s. 30). Derin ekoloji, mekanik dünya görüşünün ekolojik sorunları tetiklediğini iddia ederken, organik dünya görüşünün bu sorunları çözmede daha rasyonel olabileceğini savunmaktadır (Görmez, 2003).

Yeryüzü etiği, özetle insanlığı, yeryüzü topluluğunun hâkimi konumundan uzaklaştırarak, birbirine bağımlı parçalardan oluşan topluluğun sade bir üyesi olan ekolojik yurttaşa dönüştürmüştür (Leopold, 2005'den akt. Akkoyunlu Ertan, 2015). Eski Yunan düşünürleri, varlığın kaynağını toprak, hava, su, ateş gibi cansız varlıklara

bağlamışlardı. Leopold'un yeryüzü etiği, bu düşüncelerin daha düzenli ve güçlü bir şekilde ortaya konması olarak yorumlanabilir (Kılıç, 2008).

Sosyal ekolojiye göre, günümüzdeki ekolojik sorunların nedeni kapitalizmin, hiyerarşinin yer aldığı insan topluluklarında üretim araçlarını baskı araçları olarak kullanmasıdır (Çetin, 2011). Sosyal ekoloji, coğrafyanın fiziksel mekanlarını ve sosyal yapılarını bir araya getirerek, insan toplumlarının doğal çevreleriyle olan karmaşık ilişkilerini inceler (König, 1957).

Ekososyalizm, üretkenlik odaklı ilkelerden uzaklaşarak, Marksizm'in kazanımlarını kendi kazanımları olarak benimseyen, ekolojik bir eylem ve düşünce akımıdır (Kartal, 2021). Ekososyalizm, mevcut ekolojik krizin kökeninin kapitalizmin büyüme ve kâr hedefli yapısında yattığını ileri sürer ve bu krizi aşmanın yolunun ise kapitalizmin tamamen sonlandırılması ve yerine ekolojik sorunlara odaklanan, adil ve demokratik bir üretim, dağıtım ve tüketim sisteminin oluşturulması olduğunu savunur (Ağırman, 2021). Ekososyalizm, çevresel sorunlar ve çözümlerine dair değerlendirmelerinde genellikle Marksist analize başvurur ve diğer çevreci hareketlerden farklı olarak dini fikirlerden kaçınmaya çalışır (Heywood, 2007'den akt. Bilgili, 2023).

İnsanın çevre ile ilişkisi tarih boyunca farklı etik yaklaşımlarla değerlendirilmiştir. Bu yaklaşımlar, insanın doğa üzerindeki rolünü ve doğaya karşı sorumluluklarını tanımlamada önemli bir rol oynamıştır. İnsan merkezli (antroposentrik), canlı merkezli (biyosentrik) ve çevre merkezli (ekosentrik) olmak üzere üç ana etik yaklaşım insan ve çevre ilişkisini anlamak ve değerlendirmek için farklı bakış açıları sunar.

2.2.2 Sosyal Bilgiler Dersinde Çevre Eğitiminin Yeri

Bireylerin toplumda etkin vatandaş olarak bulunabilmeleri için gerekli bir ders olan sosyal bilgiler (Öztürk ve Kafadar, 2020), öncelikle birey, toplum ve çevre ilişkisinden hareketle yorumlanması gerekli olan bir ders olup bu dersin en önemli amacı ise iyi vatandaş yetiştirmektir (Kan, 2010). Çevre eğitimi de insanların çevrenin yararlılığını, zorluklarını, onu korumak için neler yapılabileceğini anlamalarını sağlamakla ilgilenmektedir (Kanene, 2016) Çevre eğitimiyle bireylerin sosyal olaylarla ilgilenmesi, sorunlara karşı farkındalık kazanmaları, icap ettiğinde hem kendisi hem

de başkalarının iyiliği için harekete geçebilmeleri hedeflenmiştir (Yılmaz ve Sayhan, 2018). Çevre eğitiminin ilgilendiği bu konular ve hedefler sorumlu ve etkin vatandaşın sahip olması gereken özelliklerdendir.

Sosyal bilgiler öğreniminin temel amacı sosyal yaşama uygun tutumlar, değerler ve normlar oluşturma potansiyelini geliştirmektir ve bu potansiyelin gelişmesi ise bireyin olumlu davranış sergilemesiyle toplumsal ve çevresel sorunlara karşı duyarlı olmayı içermektedir (Danirmala vd., 2020). Ajitoni ve Gbadamosi (2012) sosyal bilgiler öğretiminin gerekçesini insan davranışlarından kaynaklanan çevresel sorunların çözümüne katkıda bulunma ve uygun vatandaşlık değerlerini teşvik etme yeteneği geliştirme olarak ifade etmektedir. Dolayısıyla sosyal bilgiler dersi, amaçları ve kapsamı itibarıyla vatandaşlığı ele alan bir ders olarak kabul edilmektedir. Vatandaşların sorumlulukları ve görevleri de sosyal bilgiler dersinin konuları arasında yer aldığı için çevreye yönelik sorumluklar ve görevler de sosyal bilgiler dersinin konuları arasında yer almaktadır.

Sosyal bilgilerin sosyal ve beşerî bilimlerin çeşitli disiplinlerini inceleyen bir bilim olması ve öğrencilerde derin anlayış sağlamak için temel insan faaliyetlerini incelediği düşünüldüğünde (Noverita vd., 2021), çevre eğitiminin amaçlarının gerçekleşebilmesi için en uygun derslerin başında da sosyal bilgiler dersi gelmektedir. Sosyal bilgiler dersinin disiplinler arası yapısı, öğrencilerin iklim değişikliği gibi potansiyel olarak yaşamı değiştiren yirmi birinci yüzyıl sorunlarını ele almaları için geniş fırsatlar da sunabilmekte; üstelik çevre gibi karmaşık, küresel ve kapsamlı konular NCSS standartlarının çoğuyla da örtüşmektedir (Kumler ve Vosburg-Bluem, 2014). Bunun yanında problem çözmeyi işe koşturan sosyal bilgiler, giderek artan çevre sorunlarını çözmek ve sürdürülebilir kalkınmayı geliştirmek için önemli olduğu düşünülen gerekli bilgi, beceri, tutum ve eylemlerin elde edilebileceği bir araç haline gelmektedir (Fasiku, 2021).

Akademik bir disiplin olarak sosyal bilgiler eğitimi, öğrencilerin çevre ile ilişki ve etkileşimlerinde sürdürülebilir olduğu düşünülen beceri, değer, eylem ve tutumların öğretilmesi yoluyla öğrencilerin çevrenin farklı alanlarına ilişkin bilgilerini geliştirmektedir (Uche vd., 2023). Sosyal bilgiler dersi ile öğrencilerin çevreye dair

yeni bilgiler edinmeleri, mevcut bilgilerini sistematik hale getirmeleri, doğa ve toplumun temel kavramlarını anlama sürecinde aktarımı sağlar (Spasić Stošić, 2017). Sosyal bilgiler eğitimi ile çevre eğitiminin, çevre bilinci ve sorumluluğuna yönelik bir vatandaşlık görevi duygusu aşılayacak şekilde entegre edilmesiyle, iklim değişikliği gibi ekolojik sorunların ele alınması için kolektif çevresel aktivizm sağlanabilir (Hollstein ve Smith, 2020).

Sosyal bilgiler derslerinde çevresel konuların işe katılması öğrenenlerde çevresel kaygıları da oluşturabilme, bir bölgenin potansiyel faydalarını belirleyebilme, sorunların sınırlılıklarını anlayabilme, öğrencilerin sorunlara çözüm bulmak için motive olmaları ve hem fikirler hem de davranışlar yoluyla sorunların çözümünde aktif rol oynayabilmelerini sağlamaktadır (Atmono vd., 2017). Kanene (2016'dan akt. Aladejebi, 2021) ise sosyal bilgilerin çevresel zorlukları ele almak için gerekli becerileri geliştirmenin yanı sıra bilinçli kararlar almak ve çevreye karşı sorumlu eylemlerde bulunmak için tutum, motivasyon ve bağlılığı teşvik ederek, bireylerin çevre ve çevresel sorunlar hakkındaki bilgi ve farkındalık düzeylerinin artırılmasında rol oynaması gerektiğini savunmaktadır.

Sosyal Bilgiler dersi, insanın yakın çevresinden başlamak suretiyle, insan ve çevre arasındaki etkileşimi geliştirmeyi hedeflemektedir (İbret ve Yılmaz, 2019). SBDÖP'ün kaynakların sınırlılığının farkında, doğal çevreye duyarlı yaklaşan, doğal kaynakları korumaya çalışan, sürdürülebilir anlayışa sahip üretken ve aktif vatandaşlar yetiştirme vizyonu olduğu bilinmektedir (Oğuz Hacet ve Demir, 2019).

Ülkemizde halen uygulanmakta olan 2018 SBDÖP'te çevre eğitimine vurgu yapılmakta ve özellikle sosyal bilgiler dersi özel amaçlarında “öğrencilerin sürdürülebilir bir çevre bilincine ve çevre hassasiyetine sahip, içinde bulunduğu çevreyi ve dünyayı daha yakından tanıyan, insan ve çevre arasındaki ilişkiyi anlamlandıran bireyler şeklinde yetiştirmeleri” hedeflenmektedir (Karadağ ve Acar, 2020). Sosyal bilgiler öğrenme alanları arasında çevre ile ilişkili olarak yaşadığı mekânı tanıma, doğal afetler, ekonomik faaliyetler, kaynakların etkin yönetimi gibi başlıklar yer almaktadır (Kardaş İşler, 2023). Ülkemizde okullarda uygulanmakta olan SBDÖP, Avrupa Birliği Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi'nde ele alınan ekonomik,

sosyal ve çevre boyutlarını bireylerin topluma katkı sağlaması, çevre duyarlılığı ile sürdürülebilir bir çevre anlayışına sahip olması bağlamında ele alınmıştır (Oğuz Hacı ve Demir, 2019). Bu programda çevre eğitiminin temel hedeflerinden birisi olan doğal kaynakları gelecek kuşakların da gözetilmesi göz önünde bulundurularak kullanımına vurgu yapmakta; Programdaki “Kültür ve Miras”, “İnsanlar, Yerler ve Çevreler”, “Üretim, Tüketim ve Dağıtım”, “Bilim, Teknoloji ve Toplum” adlı öğrenme alanlarında çevre eğitime yer verilmektedir (Demir ve Ulukaya Öteleş, 2023).

2.3 Konuyla İlgili Yapılan Çalışmalar

Ülkemizde son yıllarda sosyal bilgiler eğitime dair yapılan araştırmalarda çevre eğitime artan bir ilgi görülmektedir. Bu çalışmalar, SBDÖP içinde çevre eğitiminin araştırılması, sosyal bilgiler dersine ait kitaplarda çevre eğitiminin araştırılması, sosyal bilgiler dersi kapsamında çevre eğitiminin öğretilmesi ve sosyal bilgiler öğretmenleri ve bu dersi alan öğrencilerin çevreye yönelik görüşlerini ele almaktadır. Sosyal bilgiler eğitiminde çevre konusunu hakkında yapılan çalışmalar yukarıdaki sınıflamaya göre ele alınarak aşağıda açıklanmıştır.

2.3.1 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programlarında Çevre Eğitime Yönelik Çalışmalar

Alım (2006), “Avrupa Birliği Üyelik Sürecinde Türkiye’de Çevre ve İlköğretimde Çevre Eğitimi” başlıklı makalesinde, programlardaki çevre içeriklerini incelemiştir. İnceleme sonucunda, programların çevreyle ilgili konularda yeterli olduğu belirlenmiştir. Araştırmada eski SBDÖP ve Hayat Bilgisi programının canlılar ve çevre korunması, çevrenin temizliği ve doğal afetlerden korunmanın ön plana çıktığını göstermektedir.

Budak (2008), hazırlamış olduğu tezinde Türkiye’de ilköğretim programları içinde çevre eğitimini incelemiştir. İnceleme sonucunda Fen ve Teknoloji programında çevreye dair konuların Sosyal Bilgiler programından daha fazlaca yer aldığı ortaya çıkmıştır.

Tanrıverdi (2009), makalesinde ilköğretim programlarındaki kazanımların sürdürülebilir çevre eğitimindeki gereklerle örtüşme oranını incelemeyi amaçlamıştır. İncelenen programlardan birisi de SBDÖP'tür. İnceleme sonucunda, programlardaki kazanımlar genellikle bilgi ve tutum geliştirme amaçlı bulunmuş, becerileri, anlayışları ve değerleri geliştirme konusunda yetersiz kaldığı belirlenmiştir. Temiz enerjiyle ilgili kazanımlara Fen ve Teknoloji dersinde yer verildiği; Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler dersinde bu konuya dair bir kazanım bulunmadığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca çevreye dair kavramların Sosyal Bilgiler dersinde belirli oranda söz edildiği sonucuna da varılmıştır.

Karpuz-Seyis (2010) tezinde ilköğretim programında çevre eğitiminin yeri ve önemi belirlemiştir. Çalışmada SBDÖP de incelenmiştir. Araştırma sonucunda, ilköğretim kademesinde çevre eğitime ilişkin yeterli düzeyde kazanımların ve etkinliklerin yer aldığı derslerden birisinin de sosyal bilgiler dersi olduğu ortaya çıkmıştır.

Akinoğlu ve Sarı (2009), ülkemizdeki ilköğretim programlarındaki çevre eğitime dair konularını belirleme amacıyla 2005 yılı 4-7. sınıf SBDÖP'ü incelemiştir. İnceleme sonucunda, 4. sınıf sosyal bilgiler dersinin çevre ile ilgili kazanımlar açısından en düşük yüzdeye (%4,35) sahip olduğu, programda çevre temizliği, çevre duyarlılığı veya çevre bilinci konularında herhangi bir kazanım bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu sınıfta yalnızca bir kazanım doğal afetlerle, bir diğer kazanım ise hava olayları ile ilgilidir. Bu çalışmada elde edilen diğer sonuçlarda ise 5. sınıf SBDÖP'te çevre ile ilgili kazanımların büyük çoğunluğu doğal afetlerle ilgilidir. 6. sınıf programında ise çevre ile ilgili kazanımların kaynakların bilinçli tüketimi, doğal afetler ve çevre sorunları ile hava olaylarına odaklandığı belirlenmiştir. 7. sınıf programında ise çevre konusunda sadece iki kazanım olduğu tespit edilmiştir.

Albaş (2011), çevre bilincinin artırılmasına yönelik ilköğretim programındaki kazanımların işlevselliğini belirlemeyi amaçlayan bir çalışma yürütmüştür. Çalışmada SBDÖP de incelenmiştir. İnceleme sonucunda Çevre bilinci açısından kazandırılması gereken bilgi, beceri ile tutumların yer verildiği derslerden birisinin de sosyal bilgiler dersi olduğu ortaya çıkmıştır.

Akengin ve İbrahimoglu'nun (2015), "2005 İlköğretim Programında Çevre Eğitimi" başlıklı makalesinde 2005 öğretim programında çevre eğitiminin durumu ele alınmıştır. Bunun için ilköğretim derslerinin programları incelenmiş ve çevre eğitiminin kazanımlarda, becerilerde ve doğrudan verilecek değerlerde yer alma durumu tespit edilmiştir. Araştırmada, ilköğretimde çevre eğitimine ilişkin en kapsamlı amaçların bulunduğu derslerinden birisinin de sosyal bilgiler dersi olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca sosyal bilgiler dersinde çevre eğitime yönelik ağırlıklı olarak duyuşsal alana hitap etmenin hedeflendiği belirlenmiştir. Araştırmada ulaşılan bir diğer sonuç da çevre eğitimi diğer dersler göz önüne alındığında biraz daha yoğun olsa da sosyal bilgiler dersinin kapsamı içerisinde yetersiz bulunmuştur.

Öztürk ve Zayimoğlu Öztürk (2016), MEB SBDÖP'te çevre eğitiminin yerini, programdaki temel öğelerden genel amaç, vizyon, kazanım, kavram, beceri ve değer bağlamında analiz etmişlerdir. İnceleme sonucunda SBDÖP'teki genel amaçlardan dördü çevre içerikli bulunmuş; vizyonda yaşanan çevreye duyarlılık gösteren vatandaş yetiştirmenin belirlendiği; çevreyle ilişkili kazanımların bütün kazanımlardaki oranının %18,3; ve SBDÖP'te çevre içeriğinin %21,7 ile en fazla oranda 5. sınıf olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, programdaki kavramlar, değerler ve becerilerde çevreyle ilgili içerik her sınıf düzeyinde mutlaka yer almıştır.

Yılmaz (2016), hazırladığı tezinde programlarda çevre eğitimi yanında 4. sınıfta öğrenciler tarafından alınan eğitimin sonucunda Tiflis çevre eğitimi amaçlarına ulaşılma düzeyini saptamıştır. Çalışmada kullanılan ölçeğin temelini oluşturan öğretim programlarından biri de SBDÖP olmuştur. SBDÖP'te 4. sınıf öğrenci düzeyi için belirlenen kazanımlarda çevre eğitime yönelik 6 kazanım tespit edilmiştir.

Aktaş (2019), uygulanmakta olan ilköğretim programlarını iklim değişikliği ve sürdürülebilir çevre eğitimi (SÇE) bağlamında değerlendirmiştir. İnceleme sonucunda, SÇE adında bir dersin bulunmadığı, ancak zorunlu derslerden bazılarında (Hayat Bilgisi, Fen Bilimleri ve Sosyal Bilgiler) iklim değişikliği ve SÇE'ye ilişkin amaç, beceri, değer ve kazanımların bulunduğu belirlenmiştir. Ayrıca Sosyal Bilgiler dersinin bazı kazanımları bazı sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle uyumlu çıkmıştır.

Yılmaz'ın (2019) tezinde sürdürülebilir kalkınmada çevre eğitimi ilkököl ders programlarında yeterliliğı açısından ele alınmıştır. İnceleme sonucunda SBDÖP'te, 4. sınıfta 33 kazanımın 21'i sürdürülebilir kalkınma için çevre eğitimi ile ilgili olduğu tespit edilmiştir.

Adıyaman (2021), ilk ve ortaokullardaki bazı derslerin öğretim programlarını çevre eğitimi bağlamında incelemiştir. Bu programlardan birisi de SBDÖP'tür. Yapılan değerlendirme sonunda SBDÖP'ün de yer aldığı incelenen öğretim programlarının çevre ve çevre eğitimine dair kazanımlarının yeterli olduğu ancak bunların daha ziyade geleneksel yöntemlerle aktarılmakta olduğu, uygulamada yetersiz kalmakta olduğu tespit edilmiştir.

Turan ve Koç (2021), ilköğretim ortaöğretimde 2018 yılında güncellenen fen bilimleri ve SBDÖP'ü çevre eğitimi bağlamında incelemiştir. Yapılan değerlendirme sonunda fen bilimleri ve SBDÖP'teki özel amaçlarda doğrudan çevre eğitimi içerikli özel amaçlar bulunduğu, yetkinlikler açısından ise doğrudan çevre eğitimiyle ilişkilendirmenin mümkün olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca SBDÖP'te doğrudan çevre eğitimi ilişkili beceriye de rastlanmış ve her sınıfta çevre eğitimine dair kazanım yer almıştır.

Özbuğutu (2021), çevre eğitiminin programlardaki yerinin belirlenmesi için bir çalışma yürütmüştür. Araştırma sonucunda SBDÖP'teki 18 özel amacın sadece 2'sinin çevre konusu ile ilgili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Şahin (2021), hazırlamış olduğu tezde Türkiye'deki ilköğretime ait öğretim programlarındaki çevre eğitimini incelenmiştir. Tezde incelenen öğretim programlarından birisi de SBDÖP'tür. İnceleme sonucunda 4. sınıf SBDÖP'te "İnsanlar, Yerler ve Çevreler" ve "Bilim, Teknoloji ve Toplum" üniteleri işlenirken öğrencilere doğal çevreye duyarlılık değeriyle yakın çevrelerini tüm unsurları ile algılamalarının sağlandığı; 5. sınıf SBDÖP'te ise öğrencinin çevresini tanıması ve çevresel farkındalığın artırılmaya çalışıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Demirezen ve Kaya (2022), SBDÖP ve fen bilimlerine ait öğretim programlarıyla sosyal bilgilerle fen bilimlerine ait ders kitaplarını çevre konuları bağlamında

incelemiştir. Ulaşılan sonuçlara göre fen bilimleri ve SBDÖP'ün genel amaçları çevre eğitimine dair konulara yer vermiştir. Ayrıca çevre eğitimine dair konuların 4.-5. sınıfa ait ders kitapları içerisinde bol örnekler ve görseller ile yer aldığı, 6.-7. sınıfa ait ders kitapları içerisinde ise daha ziyade araştırmaya ilişkin sorular ve etkinliklere yer ayrıldığı da ortaya çıkmıştır.

Kılıç'ın (2022) tezinde okul öncesi, ilk, orta ve lise kademelerine ait öğretim programları içerisinde yer alan çevre konuları ile ilgili ünite, öğrenim alanları ve konu başlıklarında yer alan kazanımların bir arada görülmesi ve açıklanması amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda Hayat Bilgisi, Fen Bilimleri ile Sosyal Bilgiler gibi derslerde çevre eğitimine ilişkin konularının kendine daha fazla yer bulduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yalçın'ın (2022), makalesinde BM 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri açısından SBDÖP'teki özel amaçları, kazanımları, becerileri ve değerleri incelenmiştir. Araştırmada, 2018 SBDÖP'ün bu hedeflerle yapısal anlamda uyumlu bulunduğu; sürdürülebilir kalkınma hedefleri arasında olan erişebilir enerji kaynakları ile SBDÖP'ün özel amaçları, kazanımları, becerileri ile değerleri arasında daha az örtüşme olduğu saptanmıştır.

Melikoğlu-Meriç'in (2023) tez çalışmasında Hayat Bilgisi, Fen Bilimleri ile SBDÖP'te yer alan özel amaç, beceri ve kazanımlar çevre eğitimi ve iklim değişikliği açısından incelenmiştir. İnceleme sonucunda Sosyal Bilgiler dersinin özel amaçlarından ikisinin çevre içerikli olduğu ortaya çıkmış; ayrıca 2018 SBDÖP'teki öğrenme alanı, amaç, beceri ve kazanımların iklim değişikliğini doğrudan ele almadığı belirlenmiştir.

2.3.2 Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Çevre Eğitime Yönelik Çalışmalar

Karatekin (2012), sosyal bilgiler ders kitaplarında çevre okuryazarlığı konularının yer alma düzeyini belirlemiş, inceleme sonucunda Sosyal bilgiler ders kitaplarının çevre okuryazarlığı bileşenlerini eşit derecede içermediği ve çevre okuryazarlığı bileşeninin çevre bilgisi diğer çevre okuryazarlığı bileşenlerine göre çok daha fazla yer aldığı sonucuna varılmıştır. Bu araştırmada ulaşılan diğer sonuçlarda ise Sosyal bilgiler ders

kitaplarının tamamında çevre bilgisi bileşenine yer verme düzeyinin yüksek olduğu görülmektedir.

Kodan ve Bozdemir (2014), 4.-5. sınıfa ait Fen ve Teknoloji ve Sosyal Bilgiler dersinin öğrenci çalışma kitaplarındaki çevre eğitimiyle ilgili etkinliklerle ilköğretim programındaki çevre eğitimiyle ilgili kazanımları incelemiştir. İnceleme sonucunda 4. sınıf SBDÖP’te ve öğrenci çalışma kitapları içerisinde çevre eğitimiyle ilişkili 9 kazanım ve 5 etkinliğe yer verildiği belirlenmiştir. Ayrıca çalışmada 5. sınıf SBDÖP’te ve öğrenci çalışma kitapları içerisinde 8 kazanım ve 11 etkinliğin çevre eğitimiyle ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Çoban ve Temir (2018), 6. ve 7. sınıfa ait sosyal bilgiler ders kitaplarını çevre eğitimi açısından incelemiştir. Araştırmanın sonucunda incelenen ders kitaplarında çevre konularına yer ayrıldığı 6. ve 7. sınıfta 3’er üniteye çevre ile ilgili bilgilerin aktarıldığı ortaya çıkmıştır.

Özdemir ve Gökçe (2019), sosyal bilgiler ders kitaplarında (SBDK) çevre eğitiminin yerini belirlemek amacıyla yürüttüğü çalışmada 2018-2019 eğitim-öğretim yılında okutulan 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabını incelemiştir. Araştırmada SBDK’lerde çevre eğitime ilişkin metin, görsel ve etkinliklere yüzeysel bir şekilde yer verildiği, içeriklerin daha ziyade bilgi boyutunda değerlendirildiği, eyleme ilişkin boyutta çevre eğitime ilişkin içerik ve etkinliklerin göz ardı edildiği ortaya çıkmıştır.

Kocalar ve Cömert (2020), yaptıkları araştırmada Türkiye’de SBDÖP’ün temelde çevre bilgisi ve algısına sahip duyarlı vatandaşlar yetiştirmek amacını taşıdığı sonucuna ulaşmıştır. Duman ve Tural (2021), 5. sınıf SBDK’yi çevre eğitimi açısından incelemiş ve çevre eğitime ilişkin kazanımların hepsinin bilişsel alana yönelik olduğu, duyuşsal ve psikomotor alana dair kazanım ifadelerinin ise bulunmadığını tespit edilmiştir. Şeker (2023), sosyal bilgiler ders kitaplarının öncelikle çevre konularını verimli bir şekilde ele almadığı ve çocuklara çevre duyarlılığı kazandıracak kadar iyi eğitim verilmediği sonucuna ulaşmıştır.

Karakuş ve Şeyihoğlu (2021), 5. sınıfa ait SBDK’lerdeki “Çevre Sorunları” konulu etkinlikleri disiplinler arası öğretim yaklaşımı doğrultusunda incelemiştir. İnceleme

sonucunda A1 ve A2 kodlu 5. sınıf SBDK’lerde toplamda 16 tane “çevre sorunları”nı konu alan etkinlik tespit edilmiştir. Bu araştırmada elde edilen diğer sonuç ise çevre sorunlarını konu alan etkinliklerle ilişkili kazanımların o derse ait bütün kazanımlar içerisindeki oranının %1 ile %11 arasında değişmekte olduğudur.

Demir (2022), “Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının Çevre Okuryazarlığı Açısından İncelenmesi” başlıklı makalesinde SBDÖP çerçevesinde 4. sınıfta 12, 5. sınıfta 11, 6. sınıfta 10 ve 7. sınıfta 6 kazanımın çevre okuryazarlığıyla ilişkili olduğu belirlemiş ve her bir kazanım için SBDK’lerde birer konu başlığına yer verildiğini belirlemiştir. Bu araştırmada elde edilen diğer sonuçlarda ise SBDK’lerde çevre okuryazarlığı ile ilgili konuların daha ziyade bilişsel beceriye yönelik olduğu yer yer duyuşsal beceriye ilişkin ifadelerle rastlandığı ortaya çıkmıştır.

Yıldırım (2023), 2018 SBDÖP ile 2021-2022 yılındaki eğitim öğretim döneminde kullanılmış olan 4. 5. 6. ve 7. sınıf SBDK’lerdeki öğrenme alanları, içerikler ve etkinliklerde çevre eğitiminin ve çevre konularının nasıl ele alındığını incelemiştir. Bütün sınıf seviyesindeki SBDK’lerin öğrenme alanlarının çevre eğitimi açısından yetersiz bilgi ve görsele sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Çevre eğitimi ile ilgili tüm bilgilerin teorik olduğu ve eyleme yönelik olmadığı tespit edilmiştir.

Evcı (2023), 4. ve 5. sınıf SBDK’lerde ekofobiye incelemiş, inceleme sonucunda 4. sınıf SBDK’de 7 görsel, 5. sınıf SBDK’de ise 14 görseli ekofobi kavramı ile ilişkilendirmiştir. Ayrıca progamın afetler konusuna yoğunluk verdiği ve bu konulara da 4. ve 5. sınıfta yıkım ve zarar odaklı bir biçimde yer verildiği belirlenmiştir.

2.3.3 Sosyal Bilgiler Dersinde Çevre Eğitiminin Öğretimine Yönelik Çalışmalar

Ay Selanik (2010), 5. sınıf sosyal bilgiler dersinde çevre bilinci kazandırılması amacıyla medya ürünlerinden faydalanmış ve çalışmada katılımcıların bu uygulama hakkındaki görüşleri alınmıştır. Araştırma sonucunda, çevre bilinci kazanılması için medya ürünlerini derslerde kullanmanın öğrencilerin çevreyle ilgili konularda bilgi sahibi olmalarına, çevre bilincine sahip olmalarına, araştırma yapma yeteneklerini geliştirmeye, çevre sorunlarını fark etmelerine, gündemi takip etmelerine, öğretim

sürecini ilgi çekici hale getirmeye, çevreye dair duyarlılıklarının artmasına katkı sağladığı ortaya çıkmıştır.

Akcan (2010) tarafından hazırlanan tezde sosyal bilgiler öğretiminde yararlanılabilecek okul dışı çevre eğitimi öğeleri belirlenmiş ve bu öğeler örneklendirilmiştir. BU kapsamda okul dışı çevre eğitim unsurları; tarihi-kültürel unsurlar, coğrafi unsurlar ve biyolojik unsurlar olarak ele alınarak sosyal bilgiler 4.,5.,6. ve 7. sınıf ünite konuları ile okul dışı çevre eğitimi unsurları ilişkilendirilmiştir.

Tahiroğlu vd. (2010), değer eğitimi yöntemlerine göre geliştirilen çevre eğitimi etkinliğinin, 7. sınıf öğrencilerinde çevreye dair tutumlarında nasıl etkili olduğunu ortaya koymuştur. Araştırmada, değer eğitimindeki yöntemlere göre hazırlanan çevre eğitimine ilişkin etkinliklerin öğrencilerin çevreye dair tutum puanlarını oldukça yükselttiği sonucuna ulaşılmıştır.

Tuncel (2017), ilköğretim öğrencilerinde küresel ısınma ve iklim değişikliği bilinçlerini arttırmak için karikatürlerle çalışmanın etkili olup olmadığını tespit etmek amacıyla bir çalışma yürütmüştür. Araştırma sonucunda, yapılan uygulamaların öğrencilerin tamamına yakınında küresel ısınma ve iklim değişikliği konusunda bilgi ve farkındalık düzeylerini artırdığı görülmüştür.

Konuk (2018), sosyal bilgiler derslerinde empati becerisini işe koştan etkinliklerin öğrencilerdeki çevre bilinci ve akademik başarılarına etkisini incelemiştir. İnceleme sonucunda, empati becerisini işe koştan eğitim ve uygulamaların deney grubundaki öğrencilerin çevre bilinç düzeylerini önemli bir şekilde artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tırpancı (2019) tarafından ortaokul 6. sınıf sosyal bilgiler dersinde çevre konularını öğretmek için kullanılan çevre etkinliklerinin öğrencilerdeki akademik başarıyı etki düzeyini belirlemek amacıyla yürütülen araştırma sonucunda deney grubu öğrencilerinde kontrol grubu öğrencilerine göre başarı artışının daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Aslan Bulut (2021) 6. sınıf sosyal bilgiler derslerinde çevresel okuryazarlık düzeyine etkinlik temelli öğretimin kullanılmasının etki düzeyini araştırmıştır. Araştırmada elde

edilen sonuçlara göre, deney grubunda ve kontrol grubunda öğrencilerin çevre bilgi ön-test ve son-test puanları arasından yukarıya doğru bir yönelimin olduğu gözlemlenmiştir.

2.3.4 Sosyal Bilgiler Dersi kapsamında Çevre Eğitime Yönelik Öğretmen, Öğretmen Adayı ve Öğrencilerin Görüşlerine Yönelik Çalışmalar

Şama (2003), öğretmen adaylarının çevresel tutumlarını çeşitli değişkenlere göre araştırmıştır. Öğretmen adayları arasında sosyal bilgiler öğretmen adayları da yer almaktadır. İnceleme sonucunda öğrencilerin öğrenimlerini sürdürdükleri bölümlere göre tutum puanlarında farklılık ortaya çıkmış, öğrencilerin cinsiyet, ailenin gelir durumu, yerleşim yeri, baba öğrenim durumu, babanın mesleği gibi değişkenler açısından çevresel tutumlarının farklılaştığı, ancak yaşanan coğrafi bölge değişkenine göre anlamlı bir farklılığın olmadığı saptanmıştır.

Aydın (2007), hazırladığı tezinde SBDÖP'ü öğretmen görüşlerine dayalı olarak değerlendirmiştir. Araştırmanın sonucunda 2004 SBDÖP'ün eğitim sitemimize farklı bakış açıları kazandırdığı, ağırlığı güncel konulara değinen bir program olduğu, öğrencileri aktif hale getirerek, yaparak yaşayarak öğrenme modeline yönelttiği; programın çevre ile okul şartlarına tam olarak hitap etmediği ortaya çıkmıştır.

Kahyaoğlu vd. (2008), öğretmen adaylarının çevre yönelik tutumlarını incelemiştir. Araştırma kapsamında Fen Bilgisi, Matematik, Sosyal Bilgiler ve Sınıf Öğretmenliği programlarında öğrenim gören öğretmen adayları ile çalışılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, öğretmen adaylarının bulundukları program ve sınıf düzeyine göre çevreye yönelik tutumlarında farklılıklar olduğu belirlenmiştir. Öğretmen adaylarının çevre dersi almış olup olmamaları da tutumlarını etkilemiş; çevre dersini almış olan öğretmen adaylarının tutumlarının almayanlara göre daha olumlu olduğu bulunmuştur.

Güler (2009), ekoloji temelli çevre eğitiminin öğretmenlerin çevreye ilişkin görüşlerinde nasıl bir değişiklik yarattığını belirlemeyi amaçlamıştır. Katılımcılar arasında sosyal bilgiler dersi öğretmeni de yer almıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre, katılımcıların ekoloji temelli doğa eğitimi sonrası çevreye ilişkin bilgi düzeylerinde artış gözlemlenmiştir. Ayrıca, öğretmenlerin sorumluluk bilinç düzeylerinin

yükseldiği ve sorumluluk alma konusunda katılımcı bireyler olmalarında pozitif yönlü bir artış yaşandığı görülmektedir.

Erdoğan (2009), Türkiye’deki 26 ilden rastgele seçilen 2412 ilköğretim 5. sınıf öğrencisinin çevre okuryazarlığı ve çevreye yönelik sorumlu davranışları üzerine yapılan bir tarama çalışması gerçekleştirmiştir. Araştırmada kullanılan ölçme aracının (Çevre Bilgisi Testi- TEK) maddelerinin 4.-5. sınıf Sosyal Bilgiler, Fen ve Teknoloji ve Disiplinler arası derslerin çevre ile ilgili kazanımlarının sıklığına göre hazırlandığı belirtilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, öğrencilerin çevresel okuryazarlık düzeyinin orta seviyede olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, öğrencilerin çevreye karşı sorumlu davranışlarına etki eden faktörler arasında okul öncesi eğitim alma durumu, okul türü, baba eğitim seviyesi, ikamet edilen yer, çevre bilgisini merak edip etmeme, annenin çevreye dair kaygısı, babanın çevreye dair kaygısı ve kardeşlerin çevreye dair kaygısı gibi faktörlerin rol oynadığı bulunmuştur.

Kayalı (2010), eğitim fakültelerinde çeşitli bölümlerde öğrenim gören öğretmen adaylarının çevre sorunlarına yönelik tutumlarını belirlemiştir. Bu öğretmen adaylarından bir grup da sosyal bilgiler öğretmeni adaylarıdır. Yapılan değerlendirme sonucunda, katılımcıların genel olarak çevre sorunları konusunda olumlu tutum sergiledikleri tespit edilmiştir. Araştırmanın diğer sonuçlarına göre ise katılımcıların çevre sorunları ile ilgili tutumları, farklı anabilim dalları arasında ve soru bazında bazı farklılıklar göstermekle birlikte genel olarak olumlu yönde olduğu belirlenmiştir.

Karatekin (2011) doktora tezinde, Türkiye’deki altı üniversitenin sosyal bilgiler öğretmenliği programında öğrenim gören toplam 1587 katılımcının çevre okuryazarlık seviyelerini belirlenmiştir. Araştırma tarama modeli kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Yapılan inceleme sonucunda, katılımcıların genel olarak çevre okuryazarlığı düzeyleri orta seviyede bulunmuştur. Araştırmanın diğer bulgularına göre katılımcıların çevre etiği konusunda donanımlı olmalarının önemli olduğu vurgulanmıştır.

Aksoy ve Karatekin (2011), öğretmen adaylarının çevreye ilişkin duyuşsal eğilimlerini belirlemek amacıyla 3 farklı lisans programında (sınıf, sosyal bilgiler ve fen bilimleri öğretmenliği) öğrenim gören öğretmen adaylarıyla bir çalışma yürütmüştür.

Çalışmanın sonuçları katılımcıların çevreye dair duyuşsal eğilimlerinin yüksek olduğunu göstermektedir. Ayrıca bütün katılımcıların çevreye ilişkin duyuşsal eğilimleri yüksektir.

Ergin (2011), sosyal bilgiler öğretmenlerinden sosyal bilgiler dersinin çevre bilincini geliştirmedeki rolüne dair görüşlerini almıştır. Araştırma sonucunda öğretmenlerin çoğunluğu bu dersin çevre bilinci geliştirmede etkili olduğunu düşünmektedir. Bu araştırmada elde edilen diğer sonuçlarda ise SBDK’lerde çevre ile ilgili konularda içerik açısından eksiklikler olduğunu ortaya koymuştur.

Karatekin ve Aksoy (2012), çevre okuryazarlığı düzey belirlemesine yönelik yaptıkları bir çalışmada, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının orta düzeyde çevre okuryazarı olduklarını tespit etmişlerdir. Öğretmen adaylarının çevre okuryazarlık düzeylerinde gelir düzeylerinin bir etkisi olmadığı; ancak cinsiyet, çevreyi merak düzeyi, ailede çevreye duyarlı birisinin bulunması, doğal çevrede bulunma sıklığı, çevreye dair etkinliklere katılma sıklığı ve üniversite düzeyinde çevre eğitimi dersinin alınması gibi faktörlerin etkili olduğu belirlenmiştir.

Kolomuç ve Açışlı (2012), Fen Bilgisi ve Sosyal Bilgiler programındaki öğretmen adaylarının çevreye ilişkin tutumları ölçek yardımıyla karşılaştırılmıştır. Araştırma sonucunda bu iki programa devam eden öğretmen adayları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmamıştır.

Karataş (2013), öğretmen adaylarının çevre bilinçlerini geliştirmede etkili olan faktörlerin neler olduğunu araştırmıştır. İncelemenin sonucuna göre katılımcıların çevre bilinç düzeylerinin iyi olduğu, fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre bilinç düzeyinin sosyal bilgiler ve sınıf öğretmen adaylarına göre daha yüksek olduğu gösterilmiştir.

Akyol (2014) çalışma grubunda sosyal bilgiler öğretmen adaylarının da olduğu bir araştırmada, katılımcıların çevreye ilişkin tutum puanlarının cinsiyete, öğrenim gördükleri programa, çevre eğitimi dersi alıp almamalarına, mezun oldukları lise türüne ve bulundukları sınıf düzeylerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların çevreye yönelik tutum puanları öğrenim

gördükleri programa göre değişmektedir. Bu bağlamda sosyal bilgiler öğretmenliğine ait ortalama puanlar en yüksek iken, Fen Bilgisi Öğretmenliğine ait ortalama puanların en düşük olduğu görülmüştür.

Karatekin vd. (2014), sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çevre sorunlarına ilişkin sosyal katılımlarını araştırmışlardır. İnceleme sonucunda katılımcıların çevre sorunlarına yönelik sosyal katılımlarının çok düşük olduğu saptanmıştır.

Selimoğlu (2015), “Ortaokul Öğrencilerinin Çevre Bilinci Kazanım Düzeyleri” başlıklı tezinde ortaokul öğrencilerinde çevre bilinci kazanım düzeyleri bazı değişkenlere göre incelenmiştir. Öğrencilerin toplam çevre bilinç kazanım seviyesi puanı ortalamaları cinsiyet, sosyal bilgilere ilgi düzeyi, sınıf düzeyi ve anne meslek grubuna göre değişiklik gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Soysal Toprak (2016), Fen Bilgisi, Sınıf ve Sosyal Bilgiler Öğretmenliği bölümlerinde öğrenim gören öğretmen adaylarının sürdürülebilir çevre eğitime ilişkin tutumlarını araştırmıştır. İnceleme sonucunda kadın öğretmen adaylarının sürdürülebilir çevreye dair tutumlarında 2. Faktör (Tüketime Yönelik Tutumlu Davranış ve Düşünceler) hariç tüm faktörlerde erkek öğretmenlere göre anlamlı farklılık bulunmuştur.

Kışoğlu ve vd. (2016), fen bilgisi, sınıf ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çevreye ilişkin davranışlarını farklı açılardan incelemiştir. İncelemenin sonucunda çevresel etkinliklere katılan öğretmen adaylarının, katılmayanlara göre istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksek olduğu bulunmuştur. Ayrıca, 1. ve 4. sınıf öğretmen adayları karşılaştırıldığında, 4. sınıftakiler lehine anlamlı bir farklılık saptanmıştır. Bu araştırmada elde edilen diğer sonuçlarda ise Fen bilgisi öğretmen adaylarında bu farkın anlamlı olduğu belirtilmiş, ancak diğer branşlarda benzer bir anlamlılık gözlenmemiştir.

Erdoğan (2016) çalışmasında, sosyal bilgiler öğretmenlerinin duyuşsal eğilimleriyle bilgi ölçeği arasında anlamlı bir ilişki bulamamıştır. Aynı şekilde, sosyal bilgiler öğretmenlerinin davranış ölçeği ile bilgi ölçeği arasında da ilişki gözlenmemiştir.

Uzun (2017) tezinde, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çevre bilinci ve çevresel duyarlılık düzeylerini çeşitli değişkenler açısından incelemiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının genel olarak çevre bilinci ve çevresel duyarlılık düzeylerinin “Katılıyorum” (Yüksek) düzeyinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bozdemir ve Faiz (2018) öğretmen adaylarının çevreye yönelik tutumlarını cinsiyet ve sınıf düzeyi gibi değişkenler açısından incelemiştir. İnceleme sonucunda kadın öğrencilerin ekosentrik tutumlarının daha yüksek, erkek öğrencilerin ise antipatik tutumlarının daha belirgin olduğu; ayrıca, sınıf düzeyi arttıkça ekosentrik tutumların yükseldiği, antipatik tutumların ise azaldığı tespit edilmiştir.

Dikicigil (2018) hazırladığı tezinde sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çevre etiği algılarını araştırmıştır. Araştırma sonucunda, kadın öğretmen adayları çevre etiği farkındalığı konusunda erkek öğretmen adaylarından yüksek puana sahiptir ve yaşlılıkla beraber çevre etiği farkındalığının azaldığı, yaşanan yerle çevre etiği farkındalığı arasında anlamlı ilişki olmadığı belirlenmiştir.

Hayırlı Öküzçüoğlu (2019), ortaokul öğrencilerinin çevre algı düzeylerini belirlemeyi amaçladığı çalışma sonucunda katılımcıların cinsiyetinin çevreye ilişkin tutumlar üzerinde anlamlı bir farklılık meydana getirdiği saptanmıştır. Öğrencilerin öğrenim gördükleri sınıf düzeylerinin, çevreye ilişkin tutumlarda farklılık meydana getirmediği saptanmıştır.

Yıldız (2019), sosyal bilgiler öğretmenlerinin çevre bilgisi ve sürdürülebilir çevre tutum düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla yaptığı araştırmanın sonuçları arasında sosyal bilgiler öğretmenlerinin çevre bilgi düzeylerinin ve olumlu sürdürülebilir çevre tutumlarının yüksek düzeyde olduğu; ayrıca sosyal bilgiler öğretmenlerinin çevre bilgileri ve sürdürülebilir çevre tutumlarının cinsiyet ve mesleki kıdeme göre anlamlı farklılık göstermediği belirlenmiştir.

Bülbül ve Yılmaz (2019), sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çevre, çevre eğitim ve çevresel vatandaşlık kavramlarına yükledikleri anlamları tespit etmiştir. Araştırma

sonucunda katılımcıların çevre kavramını tam ve doğru şekilde açıklayarak kavram yanlışlığı yaşamadıkları ve çevre algılarının doğa merkezli olduğuna ulaşılmıştır.

Caner (2019), farklı programlarda öğrenim gören öğretmen adaylarının okul dışı öğrenme ortamlarındaki sürdürülebilir çevre eğitimi tutumlarını araştırmıştır. İnceleme sonucuna göre kadın katılımcıların, erkek katılımcılara göre daha yüksek çevre tutumuna sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Katılımcıların genel olarak yüksek düzeyde sürdürülebilir çevre tutumuna sahip oldukları da belirlenmiştir. Bu araştırmada elde edilen diğer sonuçlarda ise sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çevre sorunlarına yönelik tutumlarının diğer programlarda öğrenim gören (Fen Bilgisi, Sınıf ve Beden Eğitimi) öğretmen adaylarına göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Çetkin (2019) tezinde Sosyal Bilgiler Öğretmenliği, Sınıf Öğretmenliği ve Okul Öncesi Öğretmenliği programlarındaki öğretmen adaylarının çevre eğitimine yönelik öz-yeterlik inanç düzeylerini incelemiştir. İnceleme sonucunda sınıf öğretmen adaylarının genel öz-yeterlik algısının Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarına kıyasla daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Apaydın Timur (2020), tezinde sosyal bilgiler öğretmenlerinin çevre eğitimi öz-yeterlik düzeylerini farklı değişkenler açısından incelemiştir. İnceleme sonucunda Sosyal bilgiler öğretmenlerinin çevre eğitimi öz yeterlik düzeylerinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Peker (2020), tezinde 4. sınıf öğrencilerinin çevreye ilişkin algılarını, çevreye yönelik tutumlarını ve çevreye karşı sorumlu davranışlarını belirlemeyi amaçlamıştır. İnceleme sonucunda Çevre Yeterlilik Tutum Ölçeği'nin uygulandığı 4. sınıf öğrencilerinin Kirlilik Boyutu, Doğa ve Bitki Sevgisi Boyutu ile Hayvan Sevgisi Boyutu ve genel ölçek üzerinde çevreye yönelik yüksek düzeyde olumlu tutuma sahip oldukları bulunmuştur.

Kırca (2021) tezinde, 5., 6. ve 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarının içeriklerini öğretmen görüşlerine göre incelemiştir. İnceleme sonucunda sosyal bilgiler ders kitaplarında kullanılan bilgilerin günlük yaşamda kullanılabileceğini belirten

öğretmenler en çok üç alt tema da kullanılabileceğini belirtmişlerdir. Bu temalar sırasıyla “sosyal yaşam, siyasi yaşam ve çevre bilgisi” temalarıdır.

Akpınar (2022) tezinde, bir önceki yıl sosyal bilgiler dersi başarı notu pekiyi düzeyinde olan ortaokul öğrencilerin çevreyi korumaya yönelik eylemlerinin, farkındalık düzeylerinin ve genel çevresel duyarlılık düzeylerinin bir önceki yıl Sosyal Bilgiler dersi başarı notu Geçer, Orta ve İyi düzeyde olan ortaokul öğrencilerinden daha yüksek olduğu saptanu saptamıştır.

Büken ve Katılmış (2022), sosyal bilgiler öğretmenlerinin çevre okuryazarlığı becerisine ilişkin görüşlerini belirlemeyi amaçlanmıştır. Araştırmada elde edilen sonuçlara göre, bazı öğretmenler çevre okuryazarlığı becerisine ilişkin öz yeterliliklerinin istenilen seviyede olmadığı ve bu öğretmenlerin hizmet içi eğitim talebinde bulundukları tespit edilmiştir.

3. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, araştırmanın verilerinin toplanması ve araştırma verilerinin analizlerine yer verilmiş, araştırmanın yöntemi açıklanmıştır.

3.1 Araştırma Deseni

SBDÖP'ler ve ders kitaplarında (1968-2022) çevre eğitiminin yerinin ortaya konulmasının amaçlandığı bu çalışma nitel araştırma yöntemleri arasında yer alan doküman analizi deseniyle yürütülmüştür. Nitel yöntem, “gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma” olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 45). Bowen (2009, s.27) doküman analizini nitel araştırma içerisinde bir desen olarak ele almakta ve doküman analizini “hem basılı hem de elektronik (bilgisayar tabanlı ve internet üzerinden iletilen) belgelerin incelenmesi veya değerlendirilmesine yönelik sistematik bir prosedür” olarak tanımlamaktadır.

Doküman analizi kitaplar, gazete makaleleri, akademik dergi makaleleri ve kurumsal raporlar dahil olmak üzere çeşitli belge türlerinin analiz edilmesidir (Morgan, 2022). Analiz edilebilecek veriler arasında mektuplar, hatıralar, arzuahaller, kitabeler, menkıbeler, destanlar, ajandalar, beyannameler, afişler, pullar, damgalar, paralar, bayraklar, giysiler, araçlar, gereçler, kayıtlar, defterler, öğrenci, öğretmen, yönetici, hizmetli kayıt defterleri, resimler, filmler, anıtlar, şiirler, masallar, hikâyeler, oyunlar, gazeteler gibi çok çeşitli materyaller yer almaktadır (Sönmez ve Alacapınar, 2014, s. 153). Doküman analizi, literatürdeki kullanımında diğer araştırma yöntemlerinin tamamlayıcısı olarak da ele alınabilmektedir (Sak vd., 2021).

3.2 Araştırma Verilerinin Toplanması

Sosyal bilgiler öğretim programlarında ve sosyal bilgiler ders kitaplarında çevre eğitiminin 1968'den bu yana geçirdiği evrimi anlamayı amaçlayan bu çalışmanın verilerini 1968'den günümüze kadar uygulanan ve halen uygulanmakta olan SBDÖP

ve bu müfredatlara uygun olarak oluşturulan sosyal bilgiler ders kitapları oluşturmaktadır. Öğretim programları ve ders kitapları birincil kaynak olarak araştırmada kullanılmıştır. Bu birincil kaynaklardan SBDÖP’e ait olanlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3.1 Araştırmanın birincil kaynaklarından öğretim programları

Yıl	Program Adı
1968	Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (1968 İlkokul Programı içinde)
1990	Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı
1998	İlköğretim Okulu Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı
2005	Sosyal Bilgiler 4.-5. Sınıf Programı
2018	İlkokul ve Ortaokul Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi araştırma veri setinin ilk boyutunu sosyal bilgiler dersi öğretim programları oluşturmaktadır. Bu programlar 1968, 1990, 1998, 2005 ve 2018 yıllarına aittir. Araştırmanın bir diğer veri setini bu programlara göre hazırlanan ve okullarda okutulan sosyal bilgiler ders kitapları oluşturmaktadır. Bu kitaplar ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 3.2 Araştırmanın birincil kaynaklarından ders kitapları

Kitap Adı	Yazarı	Basım Yılı	Yayınevi
İlkokullar için Sosyal Bilgiler Sınıf:4	Ferruh Sanır, Tarık Asal, Niyazi Akşit	1974	MEB Devlet Kitapları
İlkokullar için Sosyal Bilgiler 4	Komisyon	1990	MEB Devlet Kitapları
İlköğretim Sosyal Bilgiler 4	Güler Şenünver Dr.Ezdihar Karabulut H.Samim Kesim Rifat Turgut Nesime Ercan Mustafa Küçükbaycani Hasan Uslu Aliye Akay	1999	MEB Devlet Kitapları
İlköğretim Sosyal Bilgiler 4 Ders Kitabı	Meltem Tekerek Niyazi Kaya Melek Derya Alıç Bekir Yılbat Tuğrul Yıldırım Miyase Koyuncu Kadir Ulusoy	2005	MEB Devlet Kitapları
İlkokul Sosyal Bilgiler 4 Ders Kitabı	Sami Tüysüz	2018	Tuna Matbaacılık San. ve Tic. A.Ş.

Tablo 3.2’de görüldüğü üzere araştırmanın veri kaynağını 4. sınıf kademesine ait 5 farklı sosyal bilgiler ders kitapları oluşturmaktadır. 2005 baskılı ders kitabında kitabın yazarları yanında Editör olarak Yrd. Doç. Dr. Cengiz Dönmez, Dr. Bahri Ata ve Dr. Ahmet Sait Candan; Dil Uzmanı olarak Müjde Kanıbir, Ölçme ve Değerlendirme Uzmanı olarak Seher Ulutaş; Görsel Tasarım Ahmet Rasim Kars, İlhan Türk ve Nüri Özgür Ünal ve Rehberlik Uzmanı olarak Zehra Berber isimleri de yer almıştır. 2018 tarihli sosyal bilgiler ders kitabında da ders kitabı yazarının yanında Dil Uzmanı olarak Pelin Özüpek ve Görsel Tasarım Uzmanı olarak Zeynep Yağız görülmektedir.

Doküman analizi sürecinde sırasıyla “dokümanlara erişim, orijinallik kontrolü, dokümanları anlayabilme, verileri analiz etme ve verileri kullanabilme” aşamaları takip edilir (Forster, 1995’ten akt. Yıldırım ve Şimşek, 2013). Araştırmanın doküman incelemesinde bu 5 aşama izlenmiş olup bu aşamalar ve her bir aşamada yapılanlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 3.3 Araştırmanın doküman inceleme aşamaları ve her bir aşamada yapılanlar

Aşama	Yapılanlar
Dokümanlara ulaşma	İncelenecek dokümanların tarih aralığı ve doküman türleri, SBDÖP’ler ve bu programlardan her birine göre yazılmış 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitapları olarak belirlenmiştir.
Özgünlüğün kontrol edilmesi	Öğretim programları ve ders kitaplarının özgün haline ulaşmak için MEB Talim ve Terbiye Kurulu’nun web sitesi ve Ankara’daki kütüphanesinden faydalanılmış, bunun yanında Ankara Milli Kütüphane ve İstanbul Beyazıt Kütüphanesi’nden dokümanlara ulaşılmıştır.
Dokümanları anlama	Verilerin analizi öncesi bütün dokümanların genel bir okuması satır satır yapılmıştır.
Veriyi analiz etme	Aşağıda veri analizi kısmında ayrıntılı açıklanmıştır.
Veriyi kullanma	Veriler bütün kamuoyuna açık kütüphane ve resmî web sayfalarından elde edilmiştir.

Yukarıdaki tabloda belirtilen dokümanlara ulaşma aşamasında yapılacaklar konusuna tez danışmanı ile araştırmacı birlikte karar vermiştir. Bu yazılı dokümanlar herkese açık belgeler olduğu için de herhangi bir özel izin almaya gerek kalmadan verilere ulaşılmıştır.

3.3 Verilerin Analizi ve Yorumlaması

Araştırma problemine bağlı olarak elde edilen dokümanların analizinde betimsel analiz ve içerik analizi yaklaşımları kullanılmıştır. Betimsel analizde verilerin temalar altında düzenlenip doğrudan yapılan alıntılarla betimlemeler zenginleştirilirken içerik analizinde birbiri ile benzer veriler belirli kavram ve tema etrafında bir araya getirilip okuyuculara sunulmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). İçerik analizi, metne ilişkin tarafsız ve sistematik bilgiler sunmayı hedeflemektedir (Koçak ve Arun, 2006). İçerik analizi bazı aşamalarda gerçekleşir. Bu aşamalar Yıldırım ve Şimşek, (2013) tarafından “verilerin kodlanması, temaların bulunması, kodların ve temaların düzenlenmesi ve bulguların tanımlanıp yorumlanması” olarak belirtilmiştir. Çalışmada bu aşamalar sırası ile takip edilmiştir. Bunun için ilk aşama olan verilerin kodlanması aşamasında dokümanlarda çevre eğitimiyle ilgili olabilecek metinler/cümleler belirlenmiş ve bu metinlerden/cümlelerden kodlara ulaşılmıştır. Sonraki aşamada “temaların elde edilmesi” için “kodların bir araya getirilip aralarında ortak yönler bulunmaya çalışılması ve bu tematik kodlamaların kategorik hale getirilmesi” yolu izlenmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bunun için öncelikle kodlar bütün olarak ele alınmış; devamında bu kodların ortak paydaları bulunmuştur. Analiz edilen verilerden tablolar oluşturulmuş, bu tabloda her bir kod “vurgulanan kavram”, temalar ise “kategori” şeklinde düzenlenerek sunulmuştur. Hazırlanan tabloda dokümanlardan doğrudan alıntılar yapılmış, böylece SBDÖP ya da ders kitabından veriler okuyucuya aktarılmıştır. Son aşamada ise “bulguların yorumlanması”na geçilmiş, belirlenen temalara göre veriler betimlenmiş ve yorumlar yapılmıştır.

3.4 Geçerlik ve Güvenilirlik

Nitel araştırmalarda geçerlik kavramı yerine inandırıcılık ve aktarılabilirlik kavramları kullanılmaktadır (Miles ve Huberman, 1994'den akt. Kesim ve Alabaş, 2024). İnanırıcılık için uzun süreli etkileşim, derinlik odaklı veri toplama, çeşitleme, uzman incelemesi ve katılımcı teyidi stratejileri kullanılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Çalışmada inandırıcılık için derinlik odaklı veri toplama, uzman incelemesi ve ayrıntılı betimleme yaklaşımları kullanılmıştır. Derinlik odaklı veri toplama sürecinde elde edilen veriler birbirleri ile karşılaştırılmış ve yorumlanmıştır. Toplanan veriler

araştırmacı ve tez danışmanı tarafından birlikte incelenmiştir. Ayrıntılı betimleme için dokümanlardaki (SBDÖP'ler ve ders kitapları) ifadelerden doğrudan alıntılar yapılarak yoruma yer verilmemiş hali de sunulmuş, ham verilere yer verilmek suretiyle elde edilen veriye mümkün olabildiğince sadık kalınarak okuyucuya aktarılmıştır. Bu aktarım sürecinde dokümanlardan yapılan alıntılarda noktalama, imla, büyük harf yazımı ve koyu karakterde yazılması gibi konularda değişiklik yapılmadan aynen yazılmaya dikkat edilmiştir.

Nitel araştırmaların tutarlılığı çalışmada verilerin benzer biçimde toplanması ile teyit edilebilirliği de araştırmacının konumunun toplanan veriyi etkilememesi ve verilerin saklanmasıyla mümkün olur (Yıldırım ve şimşek, 2021). Araştırmanın tutarlılığını sağlamak için veriler benzer şekilde toplanmış ve veri setini oluşturan dokümanlar tekrar tekrar incelenebilmesi için kütüphanelerden kayıt altına alınmıştır.

4. BULGULAR

Bu bölümde araştırma verilerinden elde edilen bulgulara ve bulguların yorumlarına yer verilmiştir.

4.1 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programlarında (1968-2022) Çevre Eğitiminin Yeri

Bu başlık altında SBDÖP’lerde çevre eğitiminin yer alıp almama durumuna ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Bu kapsamda tarihsel süreçte ülkemizde uygulanan SBDÖP’ler ve halen uygulanmakta olan 2018 SBDÖP’ün her biri ayrı başlık altında yorumlanmıştır.

4.1.1 1968 ilkokul Programında Yer Alan Sosyal Bilgiler Programında Çevre Eğitiminin Yeri

1968 İlkokul Programı’nda sosyal bilgiler dersinin amaçları dört başlık altında ele alınmış ve her bir başlık altında dersin özel amaçlarına yer verilmiştir. Bu başlıklardan ilki “yurttaşlık görevleri ve sorumlulukları yönünden” olup başlığın altında 12 amaç yer almaktadır. Sosyal bilgiler dersinin amaçlarının ele alındığı ikinci başlık olan “toplumda insanların birbirleriyle olan ilişkileri yönünden” ve üçüncü başlık olan “çevreyi, yurdu ve dünyayı tanıma yeteneklerini geliştirmek yönünden” başlığı altında 5 amaca yer verilmiştir. Son başlık olan “ekonomik yaşama fikrini ve yeteneklerini geliştirmek yönünden” başlığı altında ise 6 amaca yer verilmiştir. Bu amaçlar içerisinde çevre eğitimi ile ilgili olanlar, amaç ifadelerinde vurgulanan kavramlar ve gruplandırıldıkları kategoriler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 4.1 1968 İlkokul programı sosyal bilgiler dersinde çevre eğitimi ile ilişkili amaçlar

Amaç No (Programdaki Şekliyle)	Programdaki Amaç İfadesi	Vurgulanan Kavram	Kategori
3.a	Çevrelerini ve yurdu tanır; Türkiye'nin yakın ve uzak komşu memleketler ve dünya milletleriyle olan ilişkileri hakkında genel bilgi kazanırlar.	Coğrafi konum ve çevre ilişkisi	Çevresel bilgi
3.b	Gerekli plan, kroki ve harita bilgileri kazanarak onlardan yararlanabilir hale gelirler.	Plan, kroki ve harita okuma ve bunları kullanma	
3.d	Sık sık görüp temasta bulundukları coğrafya olayların sebeplerini araştırmayı ve bu olaylar arasındaki bağıllık ve ilişkileri bulup çıkarmayı öğrenirler.	Yakın çevresindeki coğrafi olayları tanıma	
4.c	Üretim, tüketim ve dağıtımla ilgili temel bilgileri öğrenirler.	Üretim, tüketim ve dağıtım faaliyetlerinin çevre ile ilişkisi	
4.d	İnsan topluluklarının yaşama şekillerini ve geçinme yolları ile bunlar arasındaki ekonomik bağıllıkları inceleyebilirler.	İnsanın yaşamsal ihtiyaçları bağlamında çevreyle etkileşimi	Çevreye Verilen Önem
3.c	İnsanların birbirleriyle ve coğrafi çevreleriyle karşılıklı etkilerini, insan topluluklarının yaşama şekillerini ve geçinme yollarını inceleyerek yurdun ekonomik kalkınmasında bilgili ve etkili birer yurttaş haline gelirler.	İnsan-çevre etkileşiminde çevrenin önemi	
4.ç	Yakın çevrenin ekonomik değerleri ile milli kaynaklarımızı tanır ve bunları korumanın bir ödev olduğunu kavrarlar.	Çevrenin ekonomik değer olarak kullanımı	
4.e	Turizmin anlamını, özellikle bizim yurdumuz için önemini kavrarlar.	Turizm faaliyetleri ve çevre etkileşimi	

Tablo 4.1’de görüldüğü gibi 1968 İlkokul Programı’nda sosyal bilgiler dersinin amaçlarından 8’i çevre eğitimiyle ilişkilidir. Çevre eğitimiyle ilgili kazanımlar iki kategoride ortaya çıkmıştır. İlk kategori “çevresel bilgi” kategorisidir. Bu kategoride gruplandırılan kavramlar “coğrafi konum, plan, kroki, harita okuma ve bunları kullanma, üretim, tüketim ve dağıtım faaliyetlerinin çevre ile ilişkisi yanında insanın yaşamsal ihtiyaçları bağlamında çevre ile etkileşimi” olarak belirlenmiştir. Bu kategorideki amaçların bazısı doğrudan çevre eğitimiyle ilişkili iken bazısı da dolaylı olarak çevre eğitiminin amaçları ile bağlantılıdır. Örneğin çocuğun içinde yaşadığı doğal çevreyi mekân olarak tanıması, doğal çevrede meydana gelen coğrafi olayları bilme doğrudan çevre eğitimiyle ilişkili iken; günlük hayatta karşılaştığı ekonomik olayları anlamlandırmada çevreyi işe katma dolaylı olarak çevre eğitiminin amaçları ile bağlantılıdır.

“Çevreye verilen önem” kategorisinde gruplandırılan amaç ifadelerinde yer alan kavramlar ise insan-çevre etkileşiminde çevrenin önemi, çevrenin ekonomik değer olarak kullanımı, turizm faaliyetleri ve çevre etkileşimi”dir. Bu kategorideki amaçlardan birinde “insanların birbirleriyle ve coğrafi çevreleriyle karşılıklı etkilerini” ifadesine yer verilerek insanın yaşadığı çevrede sadece insanlarla değil coğrafi çevre unsurları ile de karşılıklı etkileşim halinde olduğu sosyal bilgiler dersi ile ilk defa tanışan ilkökul öğrencilerine sunulmuştur. Bu kategorideki amaç ifadelerinde dikkat çeken bir diğer husus da insanın çevreyle kurduğu etkileşimde çevrenin ekonomik değer olarak ele alınmasıyla ilgilidir. Ekonomik değer olarak kabul edilen çevre unsurlarının öğrenciler tarafından aynı zamanda korunması da istenmiştir.

1968 İlkokul Programı’nda sosyal bilgiler dersine ilişkin 31 adet açıklamaya da yer verilmiştir. Bu açıklamalar incelendiğinde çevre eğitimiyle doğrudan ilişkili maddelere rastlanmıştır. Bu açıklama maddeleri ve maddelerde vurgulanan kavramlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 4.2 1968 İlkokul programı sosyal bilgiler dersinde çevre eğitimiyle ilişkili açıklamalar

Programdaki Açıklama Numarası	Açıklama İfadesi	Vurgulanan Kavramlar
15	Ünitelerin ele alınmasında çocuklar yalnızca belleklerine güvenmemeli, iyi görmeleri, gördüklerini düşünüp değerlendirmeleri, çevrelerine ve etraflarındaki olaylara yönelik merak ve ilgilerini uyandırmaları için eğitilmelidir.	Çevreye karşı ilgi ve merak
23	Öğretmen, Yurttaşlık Bilgisi konularını öğrencilere aktarırken, günlük yaşamda karşılaşılan olaylardan yararlanarak örnekler sunabilir. Örneğin, okulda yetiştirilen ağaçlara ve çiçeklere zarar verilmesi durumunda ortaya çıkacak zararları öğrencilere anlatarak, bu tür davranışların topluluğa nasıl zarar verebileceğini açıklayabilir. Ayrıca, öğrencilerin günlük hayatta karşılaşılabilecekleri durumları ele alarak, toplumun zararına olan davranışlardan kaçınmanın önemini vurgulayabilir. Bu şekilde, öğrencilerin sorumluluk duygularını güçlendirerek toplumda daha duyarlı ve katılımcı bireyler olmalarını sağlayabilir.	Çevre sorunları, İnsanın doğayı tahrip edici davranışlarının sonucu

Tablo 4.2'nin devamı

Programdaki Açıklama Numarası	Açıklama İfadesi	Vurgulanan Kavramlar
24	Öğretmen, sosyal bilgiler dersinde öğrencilere bugünkü insan ve toplum hayatının zaman içinde nasıl değiştiğini vurgulamalıdır.....Ayrıca, bulundukları şehirde, mahallelerinde yapılan dükkânlar, mağazalar, evler, çeşmeler gibi altyapı ve üst yapı çalışmalarının nasıl bir yaşam tarzı değişikliği getirdiğini öğrencilere göstermelidir. Bu sayede, öğrencilerin günümüz ile geçmiş arasındaki farkları anlamaları ve zaman içinde yaşanan değişimleri kavramaları sağlanabilir.	Çevre – insan etkileşimi, canlı ve cansız yaşam ortamı olarak çevredeki değişimlerin insana etkisi
28	Öğretmen, geçmiş hakkında konuşurken öğrencilere o dönemde kullanılan eşyaları, araçları, surları, kaleleri, camileri, çeşmeleri, köprüleri, evleri, kitaplıkları vb. yerleri veya bunların resimlerini göstererek incelemelerini sağlamalıdır.	Tarihsel çevre bilinci

Tablo 4.2’de görüldüğü gibi 1968 İlkokul Programı’nda sosyal bilgiler dersine ilişkin açıklamaların dördü çevre eğitimiyle ilişkilidir. Bu açıklamalarda çevre eğitimiyle ilişkili vurgulan kavramlar “çevreye karşı ilgi ve merak, çevre sorunları, insanın doğayı tahrip edici davranışlarının sonucu, çevre-insan etkileşimi, canlı ve cansız yaşam ortamı ve tarihsel çevre bilinci” olarak belirlenmiştir. Bu açıklamalarda öğrencilerin yaşadıkları çevreden haberdar olmaları ve çevrede insan eliyle yapılan değişimlerin insana etkilerinin bilinmesi istenmiştir. Bunun yanında çevreye zarar veren davranışlar, öğrencinin yaş düzeyi de göz önüne alınarak “ağaçlara ve çiçeklere zarar verme” şeklindeki somut bir örnekle ele alınarak bu tür davranışların sonucu da açıkça belirtilerek çevre duyarlılığının oluşmasına çalışılmıştır. Ayrıca tarihsel çevre bilinci de özellikle cansız çevre unsurlarının öğrenciler tarafından bilinmesi bağlamında Programda yer almıştır.

4.1.2 1990 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı’nda Çevre Eğitiminin Yeri

1990 SBDÖP’te sosyal bilgiler dersinin amaçları dört başlık altında ele alınmış ve her bir başlık altında dersin özel amaçlarına yer verilmiştir. Bu başlıklardan ilki “Vatandaşlık Görevleri ve Sorumlulukları Yönünden” şeklindedir ve başlığın altında 12 amaç yer almaktadır. Sosyal bilgiler dersinin amaçlarının ele alındığı ikinci başlık olan “Toplumda İnsanların Birbirleriyle Olan İlişkileri Yönünden” başlığında 6 ve üçüncü başlık olan “Çevreyi, Yurdu ve Dünyayı Tanıma Yeteneklerini Geliştirmek

Yönünden” başlığı altında 5 amaca yer verilmiştir. Son başlık olan “Ekonomik Yaşama Fikrini ve Yeteneklerini Geliştirmek Yönünden” başlığı altında ise 6 amaç ifadesi bulunmaktadır. Bu amaçlar içerisinde çevre eğitimi ile ilgili olanlar, amaç ifadelerinde çevre konusunda vurgulanan kavramlar ve gruplandırıldıkları kategoriler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 4.3 1990 SBDÖP’te çevre eğitimi ile ilişkili amaçlar

Amaç No	Programdaki Amaç İfadesi	Vurgulanan Kavram	Kategori
3.a	Öğrenciler, çevrelerini ve ülkeleri tanıyarak Türkiye’nin yakın ve uzak komşularıyla ve diğer dünya milletleriyle olan ilişkiler hakkında genel bilgi edinirler.	Yakın ve uzak çevreyi tanıma	Çevresel bilgi
3.b	Öğrenciler, plan, kroki, harita ve grafik gibi bilgileri öğrenerek bunlardan yararlanabilir hale gelirler.	Plan, kroki ve harita okuma ve bunları kullanma	
3.c	Öğrenciler, insanların birbirleriyle ve çevreleriyle etkileşimini ve insan topluluklarının yaşam biçimlerini ve geçim kaynaklarını incelerler. Bu sayede, ülkenin ekonomik kalkınmasına dair bilgi sahibi ve etkili vatandaşlar olurlar.	İnsan-çevre etkileşimi, insanın çevreden faydalanması	
3.d	Öğrenciler, coğrafi olayların nedenlerini araştırmayı ve bu olaylar arasındaki bağlantıları ve ilişkileri bulmayı öğrenirler.	Coğrafi olayların nedenleri ve ilişkileri	
4.c	Öğrenciler, üretim, tüketim ve dağıtım ile ilgili temel bilgileri öğrenirler.	Üretim, tüketim ve dağıtım ve çevre ilişkisi	
4.d	İnsan topluluklarının yaşam tarzlarını, geçim kaynaklarını ve bu unsurlar arasındaki ekonomik ilişkileri inceleyebilirler.	İnsan yaşam biçimleri, çevre ile ekonomik bağlantılarda etkileşim	Çevrenin korunması
1.i	Öğrenciler, çevrelerindeki eski ve yeni sanat eserleri, kültürel değerler, müzeler ve anıtlar gibi milli mirasları tanır. Bu değerlerin korunmasının önemini öğrenirler.	Tarihi çevre	
3.e	Öğrenciler, çevre korumasının günümüzde ve gelecekteki yıllar için neden önemli olduğunu anlarlar.	Çevre Korumasının Önemi ve Sürdürülebilirlik	
4. ç.	Öğrenciler, yakın çevrenin ekonomik değerlerini ve ülkenin milli kaynaklarını tanır ve bunların korunmasının bir vatandaşlık görevi olduğunu anlarlar.	Çevrenin ekonomik değer olarak kullanımı	Çevreye Verilen Önem
4.e	Öğrencilerin turizmin anlamını ve özellikle kendi ülkemiz için önemini kavraması önemlidir.	Turizm faaliyetleri ve çevre etkileşimi	

Tablo 4.3'te görüldüğü gibi 1990 SBDÖP'te sosyal bilgiler dersinin amaçlarında çevreye ilişkin konular üç kategoride ortaya çıkmıştır. Bu kategoriler içerisinde diğerlerine göre daha fazla sayıda yer tutan kategori “çevresel bilgi” kategorisidir. Çevresel bilgi kategorisinde sosyal bilgiler dersi aracılığı ile öğrencilerin yakın ve uzak çevrelerini tanıması, insan çevre etkileşimi, çevrede ekonomik faaliyetler ve coğrafi olayların bilgisi vurgulanan karamlar olmuştur. Bu kategoride gruplandırılan amaçlar incelendiğinde çevreyi tanıma yoluyla diğer milletlerle ilişkileri öğrenme, çevrede meydana gelen coğrafi olayları ve ekonomik etkinlikleri bilmelerine dair vurgu görülmektedir. Bu kategoride yer alan “*Öğrenciler, insanların birbirleriyle ve çevreleriyle etkileşimini ve insan topluluklarının yaşam biçimlerini ve geçim kaynaklarını incelerler. Bu sayede, ülkenin ekonomik kalkınmasına dair bilgi sahibi ve etkili vatandaşlar olurlar.*” şeklindeki amaç ifadesi, özellikle çevre ve sosyal bilgiler öğretimin amaçları arasında yer alan vatandaş yetiştirme konusuna vurgu yapmaktadır. Böylece sosyal bilgiler dersi aracılığı ile bireylerin çevre ile etkileşimi yanında yaşam biçimleri ve geçim kaynaklarının incelenmesi sayesinde etkili vatandaş olmalarının amaçlandığı da söylenebilir.

Amaçların gruplandırıldığı ikinci kategori “çevrenin korunması” kategorisidir. Bu kategori içerisinde yer alan amaçlarda çevrenin korunması “sürdürülebilirlik, ekonomik değer ve tarihi çevre” olarak ele alınmıştır. Çevre sorunlarının ve çevreye verilen tahribatın öğrenciler tarafından farkındalığının amaçlandığı bu programda sosyal bilgiler dersi aracılığı ile çevre korumasının sadece bugün için değil gelecek için de önemli olduğu hakkında öğrenciye farkındalık kazandırma göze çarpmaktadır. Etkin vatandaşlığın bir boyutunu oluşturan çevre koruma, insanın çevresine karşı sorumlulukları ile ele alınarak öğrencide çevresel bilinç kazandırılmak istenmiştir. Bu amaç, kültürel miras bilincini de sağlamaya yönelik olup öğrencilerin çevrelerindeki eski ve yeni sanat eserlerini, kültür eserlerini, müzeleri ve anıtları tanımalarını ve korunması gerektiğini öğrenmelerini hedeflemektedir. Bu amaç tarihsel çevrenin korunması amacı ile birlikte düşünüldüğünde insanın çevreye karşı sorumlulukları olduğunu da öğrenciye kazandırması açısından önemlidir. Her ne kadar bu kategorideki çevresel koruma kaygısı güden amaç ifadelerinde çevre çok geniş olarak ele alınsa da çevreye karşı sorumluluk canlı ve cansız bütün varlıkları kapsayarak şekilde ele alınabileceği düşünülebilir. Bu açıdan “çevrenin korunması” kategorisinde

yer alan amaçlardaki kaygı, çevre etiği anlayışının sadece insan merkezli bir anlayışla çevreye bakılmaması gerektiği şeklinde olduğu söylenebilir.

“Çevreye verilen önem” kategorisinde ise bir amaç ifadesi yer almaktadır. Bu amaç ifadesinde turizm faaliyetleri ve çevre etkileşimi vurgulanmakta olup insanın çevreye vermesi gereken önem turizm faaliyetleri ile ilişkilendirilerek özellikle kendi ülkesi açısından değerlendirmelerde bulunması şeklinde ele alınmıştır. Bütün bu bulgulara dayanarak, 1990 SBDÖP’te çevre eğitimiyle ilgili birçok farklı amaç taşıdığı ve öğrencilere çevreye duyarlılık, kültürel mirasın korunması, ayırım yapmadan çevre unsurlarının korunmasına yönelik bir bilinç, ekonomik ve çevresel değerlerin farkındalığı gibi konularda bilgi ve farkındalık kazandırmayı amaçladığı söylenebilir.

1990 SBDÖP’te sosyal bilgiler dersine ilişkin 32 açıklamaya da yer verilmiştir. Bu açıklamalar incelendiğinde çevre eğitimiyle doğrudan ilişkili maddelere rastlanmıştır. Bu açıklama maddelerinde çevre ile ilgili bölümler ve maddelerde vurgulanan kavramlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 4.4 1990 SBDÖP’te çevre eğitimiyle ilişkili açıklamalar

Açıklama No (Programdaki Şekliyle)	Açıklama İfadesi	Vurgulanan Kavramlar
4	Öğretmen, öğrencinin bulunduğu çevreyi incelemekle işe başlamalı ve ardından yakından uzaklaşarak, görülebilen den görülemeyene doğru ilerleyerek öğrencinin görüş ve düşünce ufuklarını adım adım genişletmelidir.	Yakından uzağa çevre incelemeleri
5	Sosyal Bilgiler dersinin vatandaşlıkla ilgili konuları işlenirken sadece ilgi uyandırmak ve bilgi vermekle yetinilmemeli, aynı zamanda öğrencilerin verilen bilgileri uygulayabilme yeteneklerini geliştirmeleri ve duygusal olarak güçlenmeleri sağlanmalıdır. Örneğin, ...Bir yandan sokakları temiz tutmanın vatandaşlık görevi olduğunu anlatırken, diğer yandan öğrencilere sokak temizliğini bozacak davranışlardan kaçınmayı öğretmelidir.	Çevreye karşı sorumluluklar
15	Öğrencilerin çevrelerine ve çevredeki olaylara karşı merak ve ilgi duymalarını sağlamak amacıyla onları teşvik etmek önemlidir.	Çevreye karşı ilgi ve merak
23	Öğretmen, Vatandaşlık Bilgisi konularını öğrencilere kavratmak için okulun içinde ve dışında gerçekleşen olaylardan faydalanmalı ve bu olayları öğrencilere aktararak onları hayatla doğrudan ilişkilendirme fırsatı bulmalıdır. Örneğin, okulda herkesin yararlanması için yetiştirilen ağaçlara ve çiçeklere zarar veren bir öğrencinin davranışını örnek alarak, bu tür zararların herkese zarar verdiğini vurgulamalıdır.	Çevresel Vatandaşlık Bilinci ve Sorumluluk

Tablo 4.4'ün devamı

Açıklama No (Programdaki Şekliyle)	Açıklama İfadesi	Vurgulanan Kavramlar
24	Bu ders konularının işlenmesinde öğrencilere özellikle, günümüz insan ve toplum hayatının zamanla nasıl değiştiğinin anlatılması önemlidir. Ayrıca, bulunulan şehirlerde, mahallelerde yapılan yeni dükkânlar, mağazalar, evler, çeşmeler, sokaklar, ağaçlar gibi altyapı ve çevre düzenlemelerinin çevre yaşamında ne gibi değişiklikler yarattığı üzerinde durarak, bugünün dünden farklı olduğunu öğrencilere anlatmalıdır.	Çevre-insan etkileşimi, canlı ve cansız yaşam ortamı olarak çevredeki değişimlerin insan ve çevreye etkisi
25	Zaman zaman atalarımızın bize miras bıraktığı tarihi eserlerin önemine vurgu yapılmalı ve bu eserlerin korunması kadar bakım ve temizliğinin de önemli olduğu özellikle belirtilmelidir. Ancak sadece tarihi eserler değil, günümüzde sorun haline gelen denizlerimizin, doğamızın ve şehirlerimizin cadde ve sokaklarının kirlenmesi konusuna da dikkat çekilmeli ve bunların her zaman temiz ve bakımlı tutulması gerektiği vurgulanmalıdır.	Çevre Koruma ve Kültürel Mirasın Korunması
29	Öğretmen, geçmiş dönemler hakkında konuşurken, çocuklara o dönemde kullanılan eşyaları, araçları, surları, kaleleri, camileri, çeşmeleri, köprüleri, evleri, kitaplıkları ve benzeri yerleri veya bunların resimlerini inceletmeli ve göstermelidir. ...Öğretmen, tarihi eserlerin ve anıtların Türk tarihinin önemli birer belgesi olduğunu öğrencilere anlatmalı ve bu eserlerin yıkılmaktan, bozulmaktan ve yabancı ellere geçmekten korunmasının milli bir görev olduğunu vurgulamalıdır.	Tarihsel çevre bilinci Kültürel Mirasın Korunması ve Tarihî Bilinci Oluşturma
30	Öğretmen, çevreyi tanıtmak, yurdun yaşama şartlarını incelemek ve bu şartların iyileştirilmesi üzerinde öğrencileri düşündürmek amacıyla yakın şehirler, kasabalar ve köyler arasında gezi fırsatları düzenlemelidir. Bu şekilde, öğrencilerin yerel toplulukları daha yakından tanımaları ve içten bir yakınlık duygusuyla vatandaşlarını keşfetmeleri, onlarla yardımlaşma ve işbirliği ruhu içinde kaynaşmalarını sağlanmalıdır.	Toplumsal Bağların Güçlendirilmesi ve Çevresel Farkındalık

Tablo 4.4'te görüldüğü gibi 1990 SBDÖP'ün açıklama ifadelerinden 8'i doğrudan çevre eğitime yöneliktir. Bu açıklama ifadelerinde çevrenin farkında oluş, çevreye karşı insanın sorumlulukları dikkat çekmektedir. Çevrenin farkında oluş “yakın ve uzak çevre incelemeleri”, “çevreye karşı ilgi ve merak” ile “cansız yaşam ortamı olarak çevredeki değişim ve insana etkisi” kavramları ile ele alınmıştır. İnsanoğlunun çevreye karşı sorumlulukları içerisinde ise “doğal ve tarihi çevre koruma bilinci, çevresel vatandaşlık” kavramları dikkat çekmektedir.

Açıklama ifadelerinde insan merkezli çevre etiğinin savunduğu çevrenin insana hizmet etme anlayışının getirdiği sorunların sonucu olarak ortaya çıkan çevre sorunlarına karşı çocukların hareket geçmesinin gerekliliğinin vurgulanması önemlidir. Açıklamalarda geçen “Ancak sadece tarihi eserler değil, günümüzde sorun haline

gelen denizlerimizin, doğamızın ve şehirlerimizin cadde ve sokaklarının kirletilmesi konusuna da dikkat çekilmeli ve bunların her zaman temiz ve bakımlı tutulması gerektiği vurgulanmalıdır.” ifadesi artık insanoğlunun çevreyi korumaya karşı harekete geçmesi gerektiği ve bunun için de sosyal bilgiler dersinin rol üstlendiğini göstermektedir. Bu bağlamda 1990 SBDÖP’te tarihi eserler olarak ifade edilen çevre unsurlarına yönelik koruma bilinci yanında çevre kirliliği sorununa da doğal kaynakların kirletilmesi yanında cadde ve sokakların temiz ve bakımlı tutulması örneği ile öğrenciye sunulmuştur. Bütün bunlar da bize göstermektedir ki 1990 SBDÖP’te sosyal bilgiler dersinde birey ve çevre ilişkisi kurularak çevresel bilgi yanında bireylerin çevre sorunlarının çözümü için eyleme geçmeleri de istenmiş ve çevre unsurlarını korumak için neler yapabilecekleri öğrencilere sunulmuştur.

Bu programda dikkat çeken bir diğer özellik de çevre eğitimi ve milli bilinç ilişkisidir. Amaç ifadelerinde geçen *“Öğretmen, tarihi eserlerin ve anıtların Türk tarihinin önemli birer belgesi olduğunu öğrencilere anlatmalı ve bu eserlerin yıkılmaktan, bozulmaktan ve yabancı ellere geçmekten korunmasının milli bir görev olduğunu vurgulamalıdır.”* cümlesinde görüldüğü gibi tarihsel çevre unsurlarının (tarih eserler ve anıtlar özelinde) insan eliyle bozulmaması gerektiği yanında ülke malı olarak kabul edilip “milli bir görev” olarak bunların yurt sınırları içerisinde kalmasına önem gösterilmesi gerektiği konusunda çocuklardan istekte bulunulmuştur.

1990 SBDÖP’te yer alan bu açıklama ifadeleri programdaki amaç ifadelerinde olduğu gibi sadece bilgi düzeyinde değil duyuşsal ve davranışsal düzeyde (insanın sorumlu olduğu davranışlara da vurgu yaparak) sosyal bilgiler dersi ile ilk defa karşılaşan çocuğa çevreye yönelik bilinç aşılacaktır. Bu bağlamda 1990 SBDÖP’te insan çevre sorunları, insanın doğayı tahrip edici davranışlarının sonucu, çevre-insan etkileşimi, canlı ve cansız yaşam ortamı ve tarihsel çevre bilinci yer almaktadır. Bu durum, o dönemde çevre eğitiminin sosyal bilgiler dersinin önemli bir bileşeni olarak kabul edildiğini ve öğrencilere çevreye duyarlılık ve bilinç kazandırmanın amaçlandığını göstermektedir. Bu çerçevede, çevre eğitimiyle ilgili kavramların vurgulanması, 1990 SBDÖP’te çocukta çevrenin ve çevre bilincinin öneminin farkında olmasının arzulandığını göstermektedir.

4.1.3 1998 İlköğretim Okulu Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nda Çevre Eğitiminin Yeri

1998 İlköğretim Okulu SBDÖP'te sosyal bilgiler dersinin amaçları dört başlık altında ele alınmış ve her bir başlık altında dersin özel amaçlarına yer verilmiştir. Bu başlıklardan ilki “Vatandaşlık Görevleri ve Sorumlulukları Yönünden” şeklindedir. Bu başlığın altında 14 amaç yer almaktadır. Sosyal bilgiler dersinin amaçlarının ele alındığı ikinci başlık olan “Toplumda İnsanların Birbirleriyle Olan İlişkileri Yönünden” başlığı altında 6 adet ve üçüncü başlık olan “Çevreyi, Yurdu ve Dünyayı Tanıma Yeteneklerini Geliştirmek Yönünden” başlığı altında 7 adet amaca yer verilmiştir. Son başlık olan “Ekonomik Yaşama Fikrini Ve Yeteneklerini Geliştirmek Yönünden” başlığı altında ise 7 amaca yer verilmiştir. Bu amaçlar içerisinde çevre eğitimi ile ilgili olanlar, amaç ifadelerinde vurgulanan kavramlar ve gruplandırıldıkları kategoriler aşağıdaki tablodaki gibidir:

Tablo 4.5 1998 İlkokul programı sosyal bilgiler dersinde çevre eğitimi ile ilişkili amaçlar

Amaç No (Programdaki Şekliyle)	Programdaki Amaç İfadesi	Vurgulanan Kavram	Kategori
14	Çevresindeki eski-yeni sanat ve kültür eserlerini müze ve anıtlar gibi milli değerlerimizi tanır, onları korumak gerektiğini öğrenirler.	Kültürel Miras	
1	Yurdumuzun dünya üzerindeki yerinin önemini kavrar...	Bireyin bulunduğu coğrafya	
2	Öğrenciler, Türkiye'nin yakın ve uzak komşu ülkeleri ile diğer dünya ülkeleri arasındaki ilişkiler hakkında genel bilgi kazanırlar.	Yakın ve uzak çevreyi tanıma	
3	Öğrenciler, Türklerin yaşadığı diğer ülkelerin ve bölgelerin coğrafi özelliklerini öğrenerek, Türklerin geniş bir alanda yaşayan büyük bir millet olduğunu kavrarlar.	Coğrafi özellikler	Çevresel Bilgi
5	Öğrenciler, plan, kroki, harita ve grafik bilgilerini kazanarak bu tür araçlardan yararlanabilir hale gelirler.	Plan, kroki, grafik ve harita bilgisi	
4	Öğrenciler, üretim, tüketim ve dağıtım ile ilgili temel bilgileri öğrenirler.	Üretim, tüketim ve dağıtım ve çevre ilişkisi	
5	Öğrenciler, insan topluluklarının yaşam şekillerini ve geçim yollarını inceleyerek, bu alanlardaki ekonomik ilişkileri öğrenirler.	İnsan-çevre etkileşimi, insanın çevreden faydalanması	

Tablo 4.5'in devamı

Amaç No (Programdaki Şekliyle)	Programdaki Amaç İfadesi	Vurgulanan Kavram	Kategori
6	Öğrenciler, çevreyi korumanın günümüz ve gelecek yıllar için önemini kavrarlar.	Günümüz ve gelecek için sağlıklı çevre	Çevrenin Korunması
1	Öğrenciler, yakın çevrenin ekonomik değerlerini ve milli kaynaklarımızı tanıyarak bunları korumanın bir ödev olduğunu kavrarlar.	Çevrenin ekonomik değer olarak kullanımı	
7	Öğrenciler, yaşanabilir bir çevrenin temel bir insan hakkı olduğunu kavrarlar.	Yaşanabilir çevre ve çevre hakkı	Çevrede Yaşam Hakkı
6	Öğrencilere turizmin anlamı, özellikle yurdumuz için önemi kavratılır.	Turizm faaliyetleri ve çevre etkileşimi	Çevreye Verilen Önem
4	Öğrenciler, insanların birbirleriyle ve coğrafi çevreleriyle karşılıklı etkileşimlerini, insan topluluklarının yaşam biçimlerini ve geçim kaynaklarını inceler. Bu süreçte, yurdun ekonomik kalkınmasına katkı sağlamak adına bilgili ve etkili vatandaşlar olarak yetişirler.	İnsan-çevre etkileşimi, ekonomik kalkınma, etkin vatandaşlık	İnsan çevre etkileşimi ve ekonomik kalkınma
11	Öğrenciler, geçmiş çağlardaki sosyal, ekonomik ve siyasi olayların nedenlerini ve sonuçlarını günümüzle kıyaslayarak düşünme, araştırma ve akıl yürütme yeteneklerini geliştirirler.	İnsan-çevre ilişkisi Olayların çevre kaynaklı nedenleri	Düşünme becerisi kazandırma

Tablo 4.5'te görüldüğü gibi 1998 İlköğretim Okulu SBDÖP'te yer alan amaçların bazılarının çevre eğitimiyle ilişkili olduğu görülmektedir. Bu amaçların çevre eğitimiyle ilgili ilişkisi kazanımları 6 kategoride gruplandırmaktadır. Bu kategoriler “çevresel bilgi, çevrenin korunması, çevrede yaşam hakkı, çevreye verilen önem, insan çevre etkileşimi ve ekonomik kalkınma ile düşünme becerisi kazandırma” olarak ortaya çıkmıştır.

1998 İlköğretim Okulu SBDÖP'ün amaç ifadelerinde çevre eğitimiyle ilgili ortaya çıkan ilk kategori “çevresel bilgi” kategorisidir. Bu kategoride 7 amaç ifadesi yer almakta olup çevre eğitimi ile ilişkili amaç ifadelerinin diğer kategorilere göre daha fazla sıklıkla yer aldığı bir kategoridir. Bu kategoride çevresel bilginin coğrafi, harita okuma, üretim-tüketim-dağıtım, ekonomik ve tarihsel çevre unsurları boyutları ele alınmıştır. Bu bağlamda bu SBDÖP'te çevre eğitiminin amaçlarından birisi olan çevreye yönelik bilgi edinme amacının yer aldığı ortaya çıkmıştır. 1998 SBDÖP, çevresel bilgi boyutunda öğrencilere coğrafi konum, plan, kroki, harita okuma ve bunları kullanma gibi bilgi kazandırmanın yanı sıra üretim, tüketim ve dağıtım

faaliyetlerinin çevre ile ilişkisi ve insanın yaşamsal ihtiyaçları bağlamında çevre ile etkileşim gibi kavramlara yer vermektedir.

1998 İlköğretim Okulu SBDÖP'ün amaç ifadelerinde çevre eğitimiyle ilgili ortaya çıkan ikinci kategori “çevrenin korunması” kategorisidir. Bu kategoride 2 amaç ifadesi yer almıştır. Bu amaç ifadelerinden ilkinde “çevreyi korumanın günümüz ve gelecek yıllar için önemi” ikincisinde ise “yakın çevrenin ekonomik değerlerini ve milli kaynaklarımızı tanıyarak bunları korumanın bir ödev olduğu” vurgulanmıştır. Dolayısıyla bu SBDÖP'te sosyal bilgiler dersi ile ilk defa karşılaşan çocuğun çevre koruma fikrini elde etmesi ve bu koruma fikrinin de sürdürülebilirlik kavramıyla ilişkili olabilecek şekilde bugün ile gelecek için önemi ve çevrenin ekonomik değerlerini korumanın ödev olduğunun altının çizilmesiyle ele alındığı dikkat çekmektedir. Aslında bu iki amaç ifadesi insanın çevreye karşı etik davranış biçimine vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda sosyal bilgiler dersinin çocuklarda çevre bilincinin oluşturulmasında çevre sorunlarının varlığı ve bu çevre sorunlarının çözümü için insanoğlunun çevreye karşı onu koruma yönünde bir sorumlğunun olduğunu öğrenciye hissettirmesi çevre eğitiminin “çevreye yönelik tutum ve davranış geliştirme” amacıyla da doğrudan ilişkili olduğu söylenebilir.

1998 İlköğretim Okulu SBDÖP'ün amaç ifadelerinde çevre eğitimiyle ilgili ortaya çıkan üçüncü kategori “çevrede yaşam hakkı”dır. Bu amaç ifadesinin SBDÖP'te yer alması hem bugünün çocukları hem de gelecek nesillerin çevre hakkına sahip olmalarını vurgulaması açısından önemlidir. Programda, “*Öğrenciler, yaşanabilir bir çevrenin temel bir insan hakkı olduğunu kavrarlar*” şeklinde yer alan çevrede yaşam hakkına dair bu amaç ifadesi aynı zamanda “yaşanabilir çevre” kavramını da sosyal bilgiler dersi amaçları arasına katmıştır. Yaşanabilir çevrenin de insanlığın önündeki en önemli sorunlardan biri olduğu ve bu konuda farkındalığın sağlanmasının sosyal bilgiler dersi aracılığıyla yapılması 1998 SBDÖP'ün çevre eğitimi ele almasında öne çıkan konulardan birisidir.

1998 SBDÖP'ün amaçlarında “çevreye verilen önem” kategorisinde bir amaç ifadesi yer almaktadır. Bu amaç ifadesinde daha önceki programa benzer şekilde öğrencilere

insan-çevre etkileşiminde çevrenin önemi, çevrenin ekonomik değer olarak kullanımı ve turizm faaliyetleri ile çevre etkileşimi bağlamında vurgulanmıştır.

Bu programdaki amaç ifadelerinden biri de “insan çevre etkileşimi ve ekonomik kalkınma” kategorisinde yer almıştır. Bu amaç ifadesi şu şekildedir: *“Öğrenciler, insanların birbirleriyle ve coğrafi çevreleriyle karşılıklı etkileşimlerini, insan topluluklarının yaşam biçimlerini ve geçim kaynaklarını inceler. Bu süreçte, yurdun ekonomik kalkınmasına katkı sağlamak adına bilgili ve etkili vatandaşlar olarak yetişirler.”* Bu amaç ifadesinde insanın coğrafi çevresi ile kurduğu etkileşim ele alınarak insanın çevreyle kurduğu etkileşimin yaşam biçimi ve ekonomik boyutu olarak geçim kaynaklarına vurgu yapılmıştır. Bu durum sosyal bilgilerin amaçlarından birisi olan etkin vatandaş yetiştirme işini gerçekleştirmenin 1998 SBDÖP’ün amaç ifadesinde “etkili vatandaşlar yetiştirme” olarak kendisine yer bulduğunu ve etkili vatandaşın özelliği olarak da sosyal ve coğrafi çevre ile kurulan etkileşim sürecinde ekonomik kalkınmaya katkı sağlamanın belirlendiğini göstermektedir.

1998 İlköğretim Okulu SBDÖP’ün amaç ifadelerinde çevre eğitimiyle ilgili ortaya çıkan son kategori ise “düşünme becerisi kazandırma” kategorisidir. Bu kategoride bir amaç ifadesi yer almakta olup bu amaç ifadesi *“Öğrenciler, geçmiş çağlardaki sosyal, ekonomik ve siyasi olayların nedenlerini ve sonuçlarını günümüzle kıyaslayarak düşünme, araştırma ve akıl yürütme yeteneklerini geliştirirler.”* şeklindedir. Aslında bu amaç ifadesi dolaylı olarak çevre eğitimiyle ilişkili olarak ele alınabilir. Çünkü sosyal, ekonomik ve siyasi olayların günümüzle kıyaslanmasında bu olayların mekâna göre farklılaştığı, bu olayları etkileyen bir çevresel boyutun olduğu ve olayları yönlendiren anlayışların insan merkezli yaklaşımlar yanında diğer canlıları da işe katan çevresel etik boyutlarının da olduğunun işe katılması gerekir.

1998 İlkokul Programı’nda sosyal bilgiler dersine ilişkin 43 adet açıklamaya da yer verilmiştir. Bu açıklamalar incelendiğinde çevre eğitimiyle doğrudan ilişkili maddelere rastlanmıştır. Bu açıklama maddeleri ve maddelerde vurgulanan kavramlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 4.6 1998 İlkokul programı sosyal bilgiler dersinde çevre eğitimiyle ilişkili açıklamalar

Açıklama No(Programdaki Şekliyle)	Açıklama İfadesi	Vurgulanan Kavramlar
16	Öğrencilere, Anadolu Uygarlıklarına ait tarihi eserlerin ve anıtların tarihin bir belgesi olduğu ve bu nedenle korunmaları gerektiği kavratılır. Bu eserlerin yıkılmaktan, bozulmaktan ve yabancı ellere geçmekten korunmasının, bakım ve temizliklerine önem vermenin milli bir görev olduğu belirtilir.	Tarihi çevre unsurlarının korunması
24	Öğrencilere, yurdumuzun doğal kaynaklarının (tarım toprakları, madenler, enerji kaynakları, akarsular, göller, denizler, ormanlar, çayır ve meralar vb.) tükenmez olmadığı, bunlardan gelecek nesillerin de yararlanacağı ve dolayısıyla bu kaynakların korunması ve verimli kullanılması gerektiği bilinci kazandırılır.	Doğal Kaynakların Sürdürülebilir Kullanımı ve Korunması
25	Türkiye'nin coğrafi bölgeleri işlenirken, Karadeniz Bölgesi özelinde Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışı ile Millî Mücadele'nin başladığı vurgulanır. Ayrıca, Amasya Genelgesi'nin kapsamı ve sonuçları ele alınırken, Kastamonu'dan bahsedilirken şapka ve dolayısıyla kılık kıyafet inkılabından da söz edilir. Marmara Bölgesi üzerinde durulurken, Boğazların stratejik önemine ve Lozan Antlaşması'nın bu konudaki sonuçlarına dikkat çekilir. Ayrıca, boğazlara yeni bir statü getiren Montrö Sözleşmesi'ne de yer verilir. Bu şekilde, öğrenciler bölgesel coğrafyanın tarihi ve stratejik önemini daha iyi anlarlar.	Bölgesel coğrafyanın tarihi ve stratejik önemini
26	Yurdumuzun jeopolitik konumunun önemi ve bu konunun doğurduğu sonuçlar üzerinde özellikle durulur.	Jeopolitik Konumun Önemi ve Sonuçları
27	Ayrıca, Atatürk'ün tarım, endüstri ve madencilik alanlarında yapılması gerekenler konusundaki görüşleri de aktarılır.	İnsan çevre ilişkisi olarak tarım Çevre unsuru olarak madenler
40	[Öğrencilere bu dönemlerden kalan, yurda ve insanlığa hizmet etmiş sıradışı Türk büyüklerinden müzelerde korunan yazılı ve yazısız eserleriyle araç-gereçleri inceletme fırsatı sunar.	Kültürel Mirasın Korunması ve Tarihsel Çevre Bilinci

Tablo 4.6'da görüldüğü gibi 1998 SBDÖP'te sosyal bilgiler dersine ilişkin açıklamaların altısının çevre eğitimiyle ilişkilendirilebileceği görülmektedir. Bu açıklamalarda vurgulanan kavramlar çevre eğitimiyle ilgili olarak çeşitli boyutları kapsamaktadır. Anadolu uygarlıklarına ait tarihi eserlerin kültürel mirasın muhafazası ve milli görevler bakımından önemi öğrencilere vurgulanır. Bu vurgulamada çevrenin bir unsuru olan tarihi eserlerin korunması, bakımı ve temizliklerine önem verilmesi dikkat çekmektedir. Bu bağlamda tarihsel çevre unsurlarının korunması ve bu korunma işinin milli görev olarak belirtilmesi 1998 SBDÖP'ün uygulanmasıyla ilgili dikkat edilmesi gereken bir unsur olarak belirlenmiştir. Ayrıca tarihsel çevre

unsurlarının korunması bir diğer açıklama ifadesinde “yazılı ve yazısız eserler ve araç-gereçlerin” müzelerde korunması şeklinde görülmekte, kültürel miras ve tarihi çevre unsurlarının korunması bilincinin örtük olarak verilmesi gerektiği dikkat çekmektedir.

Diğer bir açıklamada ise doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı ve korunması vurgulanmaktadır. Öğrencilere, ülkemizin doğal kaynaklarının tükenmez olmadığı ve bunların gelecek nesiller için korunması gerektiği bilinci kazandırılmaktadır. Doğal kaynakların sınırlılığı anlayışından hareket edilerek bu kaynakların korunması ama diğer taraftan da verimli kullanımına vurgu yapan açıklama ifadesinde “gelecek nesiller” için bu korumanın yapılmak istenmesi insan merkezli çevre anlayışına uygun düşmektedir. Bununla birlikte çevreye bakış açısında kaynakları verimli kullanmanın gerekliliğinin SBDÖP’te yer alması bireylerin sosyal bilgiler dersi aracılığı ile çevre konusunda duyarlı olmasına yönelik bir çabanın da olduğunu göstermektedir.

SBDÖP’ün açıklama ifadelerinde Türkiye’nin coğrafi bölgeleri ve tarihi olaylarının coğrafi bağlamı ele alınırken, çevre-mekân bağlamında “*bölgesel coğrafyanın tarihi ve stratejik önemi*” kavramı ile jeopolitik konumun önemi ve doğurduğu sonuçlar üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda tarihsel olayların değerlendirilmesinde çevreleriyle bağ kurularak ele alınması yanında çevresel faktörlerin de işin içine katılmasının “tarihi ve stratejik önem” açısından gerekli görüldüğü dikkat çekmektedir. Bir diğer açıklama ifadesinde “*Yurdumuzun jeopolitik konumunun önemi ve bu konumun doğurduğu sonuçlar üzerinde özellikle durulur.*” denilmektedir. Jeopolitik kavramını da yeryüzü şekilleri (dağ, çöl, boğaz, deniz, vadi vb.), sahip olunan doğal kaynaklar, bulunduğu mekân (matematik ve özel konum), iklim, çevreyle ilişkili turizm faaliyetleri gibi çevresel unsurlara bağlı özellikler oluşturduğundan jeopolitik konumun önemi ve doğurduğu sonuçların çevre eğitimi konularıyla bağlantılı olarak ele alınmasını gerektirmektedir. Bütün bu açıklamalardaki vurgulanan kavramlar, öğrencilerin çevreye duyarlılık kazanmalarını, kültürel, doğal ve tarihi çevre unsurlarının korunmasına yönelik sorumluluklarının farkında olmalarına yönelik çevre bilinci geliştirilmesinin amaçlandığını düşündürmektedir.

1998 SBDÖP’te dersin özel amaçlarına da yer verilmiştir. Bu özel amaçlardan bazıları çevre eğitimiyle doğrudan ilişkilidir. 4. sınıf özel amaçları içerisinde çevre eğitimi ile

ilgili olanlar, amaç ifadelerinde vurgulanan kavramlar ve gruplandırıldıkları kategoriler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 4.7 1998 İlkokul programı sosyal bilgiler dersi 4. sınıf özel amaçlarında çevre eğitimi

Ünite No ve Adı	Özel Amaç No ve Amaç İfadesi	Vurgulanan Kavramlar	Kategori
1/Aile, Okul Ve Toplum Hayatı	9. İnsan sağlığı ve çevre temizliği için suyu yeterince kullanmanın önemini kavrayabilme	Suyun insan ve çevre için önemi	Çevrenin korunması
	10. Sağlığı ve temizliği için suyu kullanmaya istekli oluş	Çevreyi	Çevresel bilgi
	18. Okulun çevresinin güzelleştirilmesi ve korunmasının önemini kavrayabilme	güzelleştirme	Çevreye verilen önem
	19. Okulun korunması ve çevresinin güzelleştirilmesi için yapılan etkinliklere katılmaktan zevk alış		
2/Yakın Çevremiz	2. Yakın çevreyi tanıyabilme	Çevre tanıma	
	3. Yakın çevreyi tanımanın önemini kavrayabilme		
	4. Adres bilgisi	Yön bilgisi	
	5. Adres ile ilgili bilgileri kullanabilme		
	6. Yön bilgisi	Coğrafi konum ve çevre ilişkisi	Çevreye verilen önem
	7. Yön bulma yöntemleri bilgisi		
	8. Yön bulabilme		
	9. Kroki bilgisi		Çevresel bilgi
	10. Krokinin yararlarını kavrayabilme	Plan, kroki ve harita okuma ve bunları kullanma	
	11. Kroki çizibilme		
	12. Ölçek çeşitleri bilgisi		
	13. Plân bilgisi		
	16. Ölçek ve plânın önemini kavrayabilme		
3/İlimiz ve Bölgemizi Tanıyalım	3. Harita okumayla ilgili temel işaretler bilgisi	Yön ve harita bilgisi	
	4. Haritalardan yararlanmanın önemini kavrayabilme	Çevreyi tanıma	
	5. Haritada yön bilgisi		
	10. Yurdumuzun coğrafi bölgelerini tanıyabilme	İklim bilgisi	
	11. İlimizin yeryüzü şekillerini tanıyabilme		
	12. Bölgemizin yeryüzü şekillerini tanıyabilme	Bitki örtüsü bilgisi	
	13. İlimizin bulunduğu bölgenin iklimini tanıyabilme		
	14. İlimizin bulunduğu bölgenin bitki örtüsünü tanıyabilme	Doğal kaynaklar bilgisi	Çevresel Bilgi
	15. İlimizin akarsularını tanıyabilme		
	16. Bölgemizin akarsularını tanıyabilme		
	17. İlimizin göllerini tanıyabilme		
	18. Bölgemizin göllerini tanıyabilme		
	19. İlimizin nüfus ve yerleşim birimlerini tanıyabilme	Çevrenin korunması	
	20. Bölgemizin nüfus ve yerleşim birimlerini tanıyabilme	güzelleştirilmesi	

Tablo 4.7'nin devamı

Ünite No ve Adı	Özel Amaç No ve Amaç İfadesi	Vurgulanan Kavramlar	Kategori
3/İlimiz ve Bölgemizi Tanıyalım	24. İlimiz ve bölgemizi gösteren haritayı okuyabilme	Doğal ve tarihi çevrenin önemi	Çevresel koruma
	25. İlimizin bulunduğu çevrenin korunması ve güzelleştirilmesinin önemini kavrayabilme		
	26. İlimizin bulunduğu çevrenin korunması ve güzelleştirilmesi için yapılan faaliyetlere katılmaktan zevk alış		
	27. Bölgemizin bulunduğu çevrenin korunması ve güzelleştirilmesinin önemini kavrayabilme		
	28. Bölgemizin bulunduğu çevrenin korunması ve güzelleştirilmesi için yapılan etkinliklere katılmaya istekli oluş		
	29. Ormanları korumanın önemini kavrayabilme		
	30. Ağaç dikme çalışmalarına katılmaya gönüllü oluş		
	31. Doğal parklarımızın önemini kavrayabilme		
	32. Tarihi eserlerimizin önemini kavrayabilme		
	4/Tarih, İlk Yurdumuz ve Tarihte Anadolu		
9. Türklerin ilk yurdu ve göçlerle ilgili olguları açıklayabilme		Tarihsel çevre unsurlarını koruma	
15. Tarihi eserleri korumanın önemini kavrayabilme			
16. Tarih, İlk Yurdumuz ve Tarihte Anadolu ünitesiyle ilgili haritaları okuyabilme			

1998 İlköğretim Programı'nda sosyal bilgiler dersi 4. sınıf 1. ünite özel amaçları 32 tanedir. Tablo 4.7'de görüldüğü gibi bu amaçların 4 tanesinde çevre konusuna dair amaçlara yer verilmiştir. Bu özel amaçların ikisi (9. ve 10. amaç), insanın yaşamsal ihtiyaçları yanında çevrenin de temiz tutulmasıyla bağlamında su kullanımı ve bunu doğal kaynakların tükenme tehlikesini de düşündürecek şekilde “suyu yeterince” kullanma ifadesiyle çevreyle etkileşim ele alınmıştır. Diğer ikisi ise “çevrenin korunması” ve “çevreye verilen önem” kategorisinde olup çocuğun okulun çevresini koruma ve güzelleştirme konusuna önem vermesi ile bu konudaki etkinliklere katılmayı destekleyici/motive edici çevre koruma davranışı kazandırmaya yöneliktir.

2. ünite de çevre eğitimiyle ilişkili yer alan 13 özel amacın 11 tanesi yakın çevreyi tanımayı gerektiren bilgi boyutunu içeren amaçlardır ve “çevresel bilgi” kategorisinde

gruplandırılmıştır. Bu çevresel bilgi mekân bilgisini içeren yön ve harita bilgisini içermektedir. Bu ünitedeki diğer 2 amaç (3. ve 16. madde) ise “çevreye verilen önem” kategorisinde yer alan amaç ifadeleridir. Bu amaç ifadeleri yakın çevreyi tanıma, ölçek ve planın önemine ilişkindir.

3. üniteye yer alan çevre eğitimiyle ilişkili 23 özel amacın 15 tanesi “çevresel bilgi” kategorisinde çevreye ilişkin bilgiyi (yön ve harita bilgisi, çevreyi tanıma, iklim bilgisi, bitki örtüsü bilgisi, doğal kaynaklar bilgisi) amaçlarken; 5’i çevresel önemi (ildeki çevreyi koruma ve güzelleştirmeye önem verme, bölgedeki çevreyi koruma ve güzelleştirmeye önem verme, ormanların önemi, ağaç dikmenin önemi, doğal parkların önemi ve tarihi eserlerin önemi); 3’ü ise “çevrenin korunması”nı (ildeki çevreyi koruma ve güzelleştirmeye katkıda bulunma, bölgedeki çevreyi koruma ve güzelleştirmeye katkı verme, ağaç dikme çalışmalarına gönüllü olarak katılma) amaçlamaktadır.

4. üniteye yer alan çevreyle ilişkili 4 amaç ise “çevresel bilgi” ile ilgilidir. Bu amaçlarda insan-çevre etkileşimi ve tarihsel çevre unsurlarını korumanın bilgisi konu olarak belirlenmiştir.

Programdaki 4. sınıf özel amaçları içerisinde doğrudan çevre eğitiminin amaçları ile ilişkili hedeflerin olması sosyal bilgiler dersi ile ilk defa karşılaşan çocuğa çevreye yönelik bilgi, tutum ve davranış kazandırmak için önemlidir. Bu bağlamda özel amaçlarda yer alan suyun etkili kullanımı ve okul çevresinin korunması dikkat çekicidir. Yakın Çevremiz ünitesinde coğrafi konum ve çevrenin önemi vurgulanırken; İlimiz ve Bölgemizi Tanıyalım ünitesinde doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı ve çevrenin korunması ele alınmıştır. Tarih, İlk Yurdumuz ve Tarihte Anadolu ünitesinde de çevresel faktörlerin etkisi ve tarihi eserlerin doğal çevre içindeki önemi vurgulanmıştır. Tüm bu özel amaçlarda çevresel bilgi ve çevresel önem ve korunması öne çıkmakta, bu da öğrencilerin çevre ile ilgili konuları anlamalarını, çevresel duyarlılık ve davranış geliştirmelerini sağlamaya yönelik gayretleri düşündürmektedir.

4.1.4 2005 Sosyal Bilgiler 4.-5. Sınıf Programı'nda Çevre Eğitiminin Yeri

2005 Sosyal Bilgiler 4.-5. sınıf Programı'nın yapısı öncelikle “Türk Milli Eğitiminin Amaçları” başlığına; sonrasında “Programın Uygulanması ile İlgili Açıklamalar” başlığına ve devamında “Genel Amaçlar” başlığı altında SBDÖP'ün amaçlarına yer verecek şekilde oluşturulmuştur. Daha sonrasında Programda sınıf düzeyine göre kazanımlar ve örnek etkinliklere yer verilmiştir.

Bu programda “Programın Vizyonu” ve “Programın Temel Yaklaşımı” başlıklarına da yer verilmiştir. Programın vizyonunda nasıl bir vatandaş yetiştirilme istendiği belirtilmiş, yetiştirilmek istenilen vatandaşın özelliklerinden birisi de “yaşadığı çevreye duyarlı” olması olarak ifade edilmiştir (MEB, 2005, s.50). Programın Temel Yaklaşımı başlığı altında ise programın yapılma gerekçelerinden birisi olarak *“öğrencinin kendi yaşantılarını ve bireysel farklılıklarını dikkate alarak çevreyle etkileşime olanak sağlayan”* bir anlayışın hayata geçirilmek istenmesi belirtilmiştir. Dolayısıyla hem programın vizyonunda hem de programın hayata geçirilme amaçları arasında çevre eğitiminin amaçlarının yansımaları görülmektedir. Bunun yanında 2005 SBDÖP'te “Kavram Listesi”ne de yer verilmiştir. Bu kavramlar arasında “afet, çevre, çevre kirliliği, doğal kaynaklar, şehirleşme” gibi çevreye dair kavramlar yer almaktadır (MEB, 2005, s.85-86). 2005 SBDÖP'te “Doğrudan Verilecek Beceri”ler listesi de yer almıştır. Bu beceriler arasında “doğa sevgisi, sorumluluk, doğal çevreye duyarlılık, tarihsel mirasa duyarlılık” yer almakta olup bu beceriler doğrudan çevre eğitiminin ilgi alanındaki konularla ilişkilidir.

2005 SBDÖP'te “Genel Amaçlar” başlığı altında 17 madde bulunmaktadır. Bu amaçların 6 tanesi çevre konusu ile ilişkilidir. Bu amaçlar içerisinde çevre eğitimi ile ilgili olanlar, amaç ifadelerinde vurgulanan kavramlar ve gruplandırıldıkları kategoriler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 4.8 2005 Sosyal bilgiler 4.-5. Sınıf programı genel amaçlarında çevre eğitimi ile ilişkili amaçlar

Programdaki Amaç No	Programdaki Amaç İfadesi	Vurgulanan Kavram	Kategori
6	Yaşadığı çevrenin ve dünyanın coğrafi özelliklerini tanıyarak, insanlar ile doğal çevre arasındaki etkileşimi açıklar.	Çevreyi tanıma İnsan-çevre etkileşimi	Çevresel Bilgi
7	Öğrenciler, ekonominin temel kavramlarını anlayarak ulusal ekonominin kalkınmada ve uluslararası ekonomik ilişkilerdeki rolünü kavrarlar. Bu sayede ekonominin işleyişini ve uluslararası ekonomik bağlantıların önemini anlamaya başlarlar.	Ekonomik faaliyetler	
9	Öğrenciler, farklı dönem ve mekânlara ait tarihsel kanıtları sorgulayarak insanlar, nesneler, olaylar ve olgular arasındaki benzerlik ve farklılıkları belirler.	Çevresel Tarih Unsurları	
16	Farklı dönem ve mekânlardaki toplumlararası siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik etkileşimi analiz eder.	Mekân insan ilişkisi	Çevreye Verilen Önem
14	Katılımın önemine inanır, kişisel ve toplumsal sorunların çözümü için kendine özgü görüşler ileri sürer.	Toplumsal sorunlar	
17	İnsanlığın bir parçası olduğu bilincini taşıyarak, ülkesini ve dünyayı ilgilendiren konulara duyarlılık gösterir.	Ülke ve Dünyayı ilgilendiren konular	

Tablo 4.8’de görüldüğü gibi 2005 SBDÖP’te yer alan “Genel Amaçlar” içerisinde çevre eğitimi içerikli konulara yer veren ifadeler yer almaktadır. Bu amaç ifadeleri çevresel bilgi ve çevreye verilen önem olmak üzere iki kategoride gruplandırılmıştır.

İlk kategori “çevresel bilgi” kategorisi olup amaç ifadelerinin daha fazla yer aldığı (4 amaç ifadesi) kategoriyi oluşturmaktadır. Bu kategorideki çevreyi konu/kaygı edinen amaçların çevreyi tanıma, insan çevre etkileşimi ekonomik faaliyetler, çevresel tarih ve mekân-insan ilişkisi konularında yoğunlaştığı belirlenmiştir. Programda yer alan “*Yaşadığı çevrenin ve dünyanın coğrafi özelliklerini tanıyarak, insanlar ile doğal çevre arasındaki etkileşimi açıklar.*” amaç ifadesi insan ve doğal çevre arasındaki etkileşime vurgu yaptığı için doğrudan çevre eğitimiyle ilişkilidir. Bu amaç ile öğrencilerin coğrafi bilgi ve çevre etkileşimini anlamaları ve çevresel bilgiyi artırmaları hedeflenmektedir. Bir diğer amaçta yer alan “*Öğrenciler, ekonominin temel kavramlarını anlayarak ulusal ekonominin kalkınmada ve uluslararası ekonomik ilişkilerdeki rolünü kavrarlar. Bu sayede ekonominin işleyişini ve uluslararası ekonomik bağlantıların önemini anlamaya başlarlar.*” ifadeleri ile öğrencilerin

ekonominin temel kavramlarını anlamaları ve ulusal ekonominin rolünü kavramaları amaçlanmaktadır. İnsanın ekonomik faaliyetleri bağlamında çevreyle ilişkisine değinen bir amaç olan bu ifadede ekonominin boyutları ve çevreyle ilgisi açık olarak belirtilmediği için dolaylı olarak çevre eğitimiyle ilgilidir. Bu amaçla ekonomi ile çevre arasındaki ilişkilerin anlaşılması ve çevreye verilen önemin vurgulanması hedeflenmektedir. Programda 7. ve 9. numara ile belirtilen amaçlar da benzer şekilde çevresel tarih unsurları ve mekân insan ilişkisini ele alması bakımından çevre eğitimiyle ilişkili kazanım olarak değerlendirilmiştir.

2005 SBDÖP'ün amaç ifadelerinde çevre eğitimiyle ilgili ortaya çıkan ikinci kategori ise “çevreye verilen önem” kategorisidir. Çevreye verilen önem sosyal bilgiler dersi aracılığı ile toplumsal sorunlar yanında hem ülkeyi hem de bütün Dünyayı ilgilendiren konular hakkında duyarlık kazanma şeklinde programda yer almıştır. Bu kategorideki amaç ifadelerinde doğrudan çevre kavramı geçmese de kişisel ve toplumsal sorunlar ile ülke ve dünyayı ilgilendiren konuların belki de en önemlisini çevre sorunları ve konuları oluşturmaktadır. Bu açıdan çevre eğitimiyle dolaylı olarak ilişkili kabul edilebilecek bu amaç ifadeleri öğrencilerin çevreye yönelik sorunların çözümünde harekete geçmelerine yönelik imkân sağlayabilecektir. 2005 SBDÖP'te diğer programlardan farklı olarak “*insanlığın bir parçası olduğu bilincini taşıyarak*” ifadesi ile çocukların sadece ülkesi için değil tüm insanlık için çevresel sorunları da içeren konular hakkında harekete geçmeleri sürdürülebilir çevre eğitimi açısından da dikkate değer bir özelliktir.

2005 SBDÖP'teki çevre eğitimiyle ilişkilendirilen amaçlar incelendiğinde, çeşitli alanlarda çevre bilincinin geliştirilmesi ve çevre ile ilişkilendirilen kavramların öğrencilere aktarılmasının amaçlandığı görülmektedir. Bu amaçlar, öğrencilerin çevre bilincini artırmaya, çevre ile ilgili farkındalıklarını güçlendirmeye ve çevre koruma konusundaki tutumlarını güçlendirmeye yönelik olarak programın temel unsurlarını oluşturmaktadır. Bu çerçevede, 2005 İlkokul Programı'nın sosyal bilgiler dersinde çevre eğitimi önemli bir yer tutmaktadır.

2005 İlkokul Programı'nda sosyal bilgiler dersine ilişkin 14 adet açıklamaya da yer verilmiştir. Bu açıklamalar incelendiğinde çevre eğitimiyle doğrudan ilişkili

maddelere rastlanmıştır. Bu açıklama maddeleri ve maddelerde vurgulanan kavramlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 4.9 2005 Sosyal bilgiler 4.-5. Sınıf programı açıklamalar bölümünde çevre eğitimi ile ilişkili amaçlar

Programdaki Açıklama No	Açıklama İfadesi	Vurgulanan Kavramlar
1	Etkili ve sorumlu Türk vatandaşı yetiştirmek amacıyla tasarlanmış Sosyal Bilgiler üniteleri; tarih, coğrafya, ekonomi, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, felsefe, siyaset bilimi ve hukuk gibi sosyal bilimler ve vatandaşlık bilgisi açılarından çok yönlü olarak ele alınmaktadır.	Çevre Konuları
3	Öğretmen, okulun içindeki ve dışındaki olaylardan yararlanarak, öğrencileri sık sık gerçek hayat problemleri ve çelişkili durumlarla karşılaştırmalı ve karşılaştıkları sosyal problemler üzerine yansıtıcı düşüncelerini sağlamalıdır.	Gerçek hayat problemleri
9	Öğretmen, okulun bulunduğu çevreye göre programdaki etkinlik örneklerini seçmeli ya da kendisi etkinlik hazırlamalıdır.	Uygulamada çevreyi dikkate alma
10	Öğrenciler, yazılı ve görsel basın tarafından güncel konuların ve haberlerin etkisi altındadır. Öğrencilerin zihinlerinin güncel meselelerle meşgul olduğu zamanlarda ve dönem başında planlanmış dersin pek verimli olmadığı durumlarda, öğretmen “güncellik ilkesinden” hareket etmeli, fırsatları değerlendirmelidir. Güncel konular, öğrencilere iş ve proje olarak verilmelidir.	Güncel konular
11	Öğrencilerin doğal ve tarihî çevreyi koruma bilinci edinmeleri, sanat zevki ve estetik duygularını geliştirmeleri sağlanmalıdır.	Doğal ve tarihî çevreyi koruma bilinci

Tablo 4.9’da görüldüğü gibi 2005 SBDÖP’te yer alan “Programın Uygulanması ile İlgili Açıklamalar” bölümünde çevre eğitimiyle ilgili çeşitli ifadelerle rastlanmıştır. Bu ifadelerden 11 numaralı açıklama olan “*Öğrencilerin doğal ve tarihî çevreyi koruma bilinci edinmeleri, sanat zevki ve estetik duygularını geliştirmeleri sağlanmalıdır.*” ifadesi doğrudan çevre eğitiminin amaçları arasında yer alabilecek çevre içerikli bir açıklamadır. Bu açıklama dışında 1, 3, 9 ve 10 numaralı açıklamalarda dolaylı olarak çevre içerikli ifadeler yer almıştır. Çevre konularının ele alındığı coğrafya biliminin sosyal bilgilerin bir parçası olduğu 1 numaralı açıklama ifadesinde görülmektedir. 3 ve 10 numaralı açıklamalarda ise gerçek hayat problemleri ve güncel olayların sosyal bilgiler dersinin işlenişinde öğrenci önüne getirilmesi istenmiştir. Gerçek hayat problemleri ve güncel olayların arasında çevre sorunları ve çevreye yönelik konular da yer almaktadır. Bu bağlamda çevre konusunun öğrencinin incelenmesi için sunulması program açıklamalarında yer alan bir konu olmuştur. 9 numaralı açıklamada

ise programdaki etkinlik örneklerinin uygulanmasında çevreye göre hareket edilmesi istenmiştir.

2005 SBDÖP’te sosyal bilgiler dersinin sınıf düzeyine göre kazanımlarına yer verilmiştir. Bu kazanımlardan 4. sınıf için belirlenenler içerisinde çevre eğitimi ile ilgili olanlar, kazanım ifadelerinde vurgulanan kavramlar ve gruplandırıldıkları kategoriler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 4.10 2005 SBDÖP 4. Sınıf kazanımlarında çevre eğitimi

Ünite No ve Adı	Kazanım no ve kazanım	Vurgulanan Kavram	Kategori
3/Yaşadığımız Yer	1. Çeşitli yöntemlerle çevresindeki herhangi bir nesnenin kendisine göre bulunduğu yönü bulur.	Coğrafi konum ve çevre ilişkisi	Çevresel bilgi
	2. Çevresinde gördüklerini şekil ve şemalarla anlatır.	Yön bilgisi, kroki ve harita okuma	
	3. Çizdiği şekil ve şemalarda kullandığı sembolleri açıklayan bir bölüm oluşturur.	Çevreyi tanıma: Hava olayları	
	4. Çevresindeki bir yerin krokisini çizer.	Coğrafi özellikler	
	5. Çevresinde meydana gelen hava olaylarını gözlemleyerek, bulgularını resimli grafiklere aktarır.		Çevresel davranış
	6. Çevresinde gördüğü doğal ve beşerî unsurları ayırt eder.		
	7. Efsane, destan, öykü, türkü ve şiirlerden yararlanarak yaşadığı yerin coğrafi özellikleri ile ilgili çıkarımlarda bulunur.		
	8. Doğal afetler karşısında hazırlıklı olur.		
4/Üretimden Tüketime	3. Mevcut kaynaklarla ihtiyaçlarını ilişkilendirir.	Kaynakların kullanımı	Çevresel bilgi
	6. Kullandığı bazı ürünlerin üretim, dağıtım ve tüketim ağını oluşturur.		Çevresel davranış
5/İyi ki Var	4. Teknolojik ürünlerin hayatımızda ve çevremizde yaptığı değişiklikleri dikkate alarak geçmişle bugünü karşılaştırır.	Çevreye karşı zararın önlenmesi	Çevresel önem
6/Hep Birlikte	6. Teknolojik ürünleri kendisine, başkalarına ve doğaya zarar vermeden kullanır.		
	2. Önbilgi ve yaşantısını kullanarak çevresindeki belli başlı sosyal problemler ya da ihtiyaçlarla grup, kurum ve sosyal örgütleri ilişkilendirir.	Sosyal problemler (Çevreyle ilişkili)	Çevresel bilgi
	3. Kendisi ile çevresindeki gruplar, kurumlar ve sosyal örgütler arasındaki etkileşime örnekler verir.		Çevresel davranış
8/Uzaktaki Arkadaşlarım	5. Okul yaşamında gerekli gördüğü eğitsel-sosyal etkinlikler önerir		
	1. Dünya üzerindeki çeşitli ülkeler olduğunu fark eder.	Mekân bilgisi	Çevresel bilgi

Tablo 4.10’da görüldüğü gibi 2005 SBDÖP’te 4. sınıfa ait kazanımlar arasında çevreye ilişkin olanların “çevresel bilgi, çevresel önem ve çevresel davranış” kategorilerinde olduğu ortaya çıkmıştır.

3. üniteye yer alan sekiz kazanım çevre ile ilişkilidir. Bu üniteye coğrafi konum ve çevre ilişkisi, yön bilgisi, kroki ve harita okuma ve hava olaylarının bilgisi çevresel bilgi kategorisinde ele alınmış; “*Doğal afetler karşısında hazırlıklı olur.*” kazanımı ise afetlerin bilgisi sonrası davranışta bulunmayı da içerdiğinden “çevresel davranış” kategorisinde değerlendirilmiştir. “Doğal afetler” kavram olarak açık bir şekilde SBDÖP içerisine girmiş olması önemlidir. Doğal afetler konusunda çocukların küçük yaşlardan itibaren farkındalık kazanmalarının önemi göz önüne alındığında, sosyal bilgiler dersi çevre eğitiminin amaçları ile bağlantılı bir şekilde insan-çevre ilişkisinin bu boyutu hakkında 4. sınıf düzeyindeki öğrencilerde farkındalık oluşturmaya çalışmıştır.

4. üniteye çevre kazanımıyla ilişkili iki kazanımın ise kaynakların kullanımı ve ürünlerin üretim, tüketim ve dağıtım ağını oluşturmaya ilgilidir. Bu kazanımlarda genel olarak ifade edilen “mevcut kaynaklar” ifadesi doğal kaynakları da kapsamakta, ürünlerin üretiminden ise çevre kaynaklı ürünler anlaşılmaktadır. Bu durum da tüketim ve kaynak yönetimi konusunda çocukların davranış kazanmasını ve bilinçli tüketici davranışlarının teşvik edilmesini düşündürmektedir.

5. üniteye yer alan altı kazanımın ikisi çevre ile ilgilidir ve bunlar çevreye karşı zararın önlenmesi düşüncesiyle ilişkili olarak çevresel önem kategorisindedir. Bu kazanımlarda insanın kullandığı teknolojik ürünler ve bunların çevreye verdiği zararlar konusunda öğrencinin dikkatinin çekilmesi önemlidir. Bu kazanımlarda teknolojik ürünler genel olarak ifade edilmiş ve ürün türleri belirtilmemiştir. Dolayısıyla bu kazanımlar insanın çevreyle kurduğu ilişkide teknolojinin de yer aldığı ve öğrencinin bu teknoloji ürünlerini belirlemeleri ve devamında da bu tür ürünlerin çevreye etkisini sorgulamalarını da içermektedir.

6. üniteye 3 kazanım dolaylı olarak çevre eğitimi konularıyla ilişkilidir. Bunlardan biri sosyal problemleri belirlemeye yönelik bir kazanım yer almaktadır. Sosyal

problemlerin çevre boyutu da olması dolayısıyla çevre eğitimiyle dolaylı olarak ilişkilendiren kazanımdır. Bu kazanım öğrencilerin çevreyle ilgili sosyal problemleri belirleyip tartışabilmeleri ve çözüm yolları üretebilmeleri açısından önemlidir. Çevre eğitimiyle ilişkili diğer kazanımda çevresindeki gruplar, kurumlar ve sosyal örgütlerle etkileşime örnek vermeye ilişkindir. Bu grup, kurum ve sosyal örgütler çevreye yönelik çalışmalar yapanlar arasından seçilebileceği için dolaylı olarak çevre eğitimiyle ilişkili bir kazanım olarak değerlendirilmiştir. Bu ünitedeki çevre eğitimine ilişkin dolaylı olarak ele alınabilecek son kazanımda ise eğitsel-sosyal etkinlik önermeye ilişkindir. Bu etkinlik çevreye yönelik etkinlikler de olabilecektir. Programda bu ünitedeki 3 kazanımı da içerecek şekilde “Çevremizi nasıl güzelleştirebiliriz?” gibi soruların öğrenciler tarafından inceleme konusu yapılması da istenmiştir (MEB, 2005, s.19).

8. üniteye yer alan dört kazanımın bir tanesi çevre ile ilişkilendirilerek mekân bilgisini içerecek şekilde yakın ve uzak çevreyi tanımaya yönelik çevresel bilgi kategorisinde gruplandırılmıştır. 8. üniteye yer alan bu kazanım öğrencilerin sadece yakın çevresini değil dünyanın tamamını tanımak için fikir sahibi olmaları ve çevreye dair yer, konum, mekân algılarının gelişmesi açısından da etkili olabilecek türdendir.

4.1.5 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı’nda Çevre Eğitiminin Yeri

2018 SBDÖP’te aynı yıl hazırlanan diğer öğretim programlarında ortak olarak yer alan başlıklar dışında SBDÖP’e özgü “Özel Amaçlar”, “Beceriler”, “Değerler Eğitimi”, “Uygulanmasında Dikkat Edilecek Hususlar” gibi başlıklara ve sınıf düzeyinde kazanımlara yer verilmiştir. “Beceriler” başlığı altındaki beceriler incelendiğinde, 27 beceriden sadece birinin doğrudan çevre eğitimi içerikli olduğu ortaya çıkmıştır. Bu beceri de “çevre okuryazarlığı” becerisidir (MEB, 2018, s. 9). Bunun dışında “harita okuryazarlığı, gözlem, konum analizi” becerilerinin dolaylı olarak çevre eğitimi kapsamında ele alınabilecek becerilerdir.

2018 SBDÖP’te “Değerler Eğitimi” başlığı altında doğrudan çevre eğitimiyle ilişkili bir değer yer almamaktadır. Ancak programda yer alan “duyarlılık”, “sorumluluk” ve

“tasarruf” değerlerinin çevre eğitimi ile dolaylı olarak ilişkili olan değerler olduğu belirlenmiştir.

2018 SBDÖP’te “Özel Amaçlar” başlığı altında 18 madde bulunmaktadır. Bu amaçların 2 tanesi çevre konusu ile ilişkilidir. Bu amaçlar içerisinde çevre eğitimi ile ilgili olanlar, amaç ifadelerinde vurgulanan kavramlar ve gruplandırıldıkları kategoriler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 4.11 2018 SBDÖP’te çevre eğitimi ile ilişkili amaçlar

Programdaki Amaç No	Programdaki Özel Amaç İfadesi	Vurgulanan Kavram	Kategori
5	Yaşadığı çevre ile dünyanın genel coğrafi özelliklerini tanıyarak insan ile çevre arasındaki etkileşimi açıklamaları ve mekân algılama becerilerini geliştirmeleri	Çevreyi tanıma İnsan-çevre etkileşimi Mekân algılama	Çevresel Bilgi
8	Ekonominin temel kavramlarını anlayarak kalkınmada ve uluslararası ekonomik ilişkilerde millî ekonominin yerini kavramaları	Ekonomik kalkınmanın temel kavramları	
10	Farklı dönem ve mekânlara ait tarihsel kanıtları sorgulayarak insanlar, nesneler, olaylar ve olgular arasındaki benzerlik ve farklılıkları belirlemeleri, değişim ve sürekliliği algılamaları,	Mekân insan ilişkisi	
6	Doğal çevrenin ve kaynakların sınırlılığının farkına varıp çevre duyarlılığı içerisinde doğal kaynakları korumaya çalışmaları ve sürdürülebilir bir çevre anlayışına sahip olmaları	Öğrencilerin çevre bilincini artırmaya ve çevrelerini korumaya yönelik tutumlarını güçlendirme	Çevreyi Koruma
14	Katılımın önemine inanmaları, kişisel ve toplumsal sorunların çözümü için görüşler belirtmeleri,	Toplumsal sorunlar	Çevreye Verilen Önem
17	Ülkesini ve dünyayı ilgilendiren konulara duyarlılık göstermeleri,	Ülke ve Dünyayı ilgilendiren konular	

Tablo 4.11’de görüldüğü gibi 2018 SBDÖP’te doğrudan çevre eğitimi içerikli iki amaç (5 ve 6 numaralı amaçlar) yer almaktadır. Bu amaçlar incelendiğinde, “çevresel bilgi” kategorisinde çevreyi tanıma, insan-çevre etkileşimi ve mekân algılama becerisinin geliştirmeleri; “çevreyi koruma” kategorisinde ise doğal kaynakları koruma ve sürdürülebilir çevre anlayışı geliştirmenin vurgulandığı görülmektedir.

Bu amaçlardan ilkinde, öğrencilere yaşadıkları çevreyi ve dünyanın genel coğrafi özelliklerini tanıyarak insan ile çevre arasındaki etkileşimi açıklama ve mekân algılama becerilerini geliştirme fırsatı sunmayı amaçlanmaktadır. Diğer amaç ise öğrencilerin doğal çevrenin ve kaynaklarının sınırlılığını fark ederek çevre duyarlılığı içinde doğal kaynakları korumaya çalışmaları ve sürdürülebilir bir çevre anlayışına sahip olmalarını teşvik etmeyi hedeflemektedir. Bu çerçevede, 2018 SBDÖP’te çevre eğitimi odaklı olarak öğrencilerin çevre konusundaki farkındalıklarını artırmaya yönelik önemli bir adım atılmıştır. *“Doğal çevrenin ve kaynakların sınırlılığının farkına varıp çevre duyarlılığı içerisinde doğal kaynakları korumaya çalışmaları ve sürdürülebilir bir çevre anlayışına sahip olmaları”* amaç cümlesinin programda yer alması doğrudan çevresel kaygıların programa yansıdığını göstermektedir. Bu bağlamda programda “doğal çevre ve kaynakların sınırlı oluşunu fark etme, çevre duyarlılığı, sürdürülebilir çevre anlayışı” kavramlarının yer alması bu kavramların içerikleri göz önünde bulundurularak diğer programlarla kıyaslandığında çevre eğitiminin özellikle çevredeki bütün canlı-cansız varlıkları içine alacak şekilde ele alındığını da göstermektedir.

Bu amaçlar dışında özel amaçların dolaylı olarak çevre eğitimiyle ilgili olduğu amaç ifadeleri de görülmektedir. Bu özel amaç ifadeleri bir önceki SBDÖP olan 2018 programı ile benzer kavramları vurgulamakta olup benzer kategoride gruplandırılmıştır.

2018 SBDÖP’te yer alan programın “Uygulanmasında Dikkat Edilecek Hususlar” başlığı altında 10 maddeye yer verilmiştir (MEB, 2018, s.10). Bu maddelerden çevre eğitimi ile ilgili olanlar, aşağıdaki içerik analizi tablosunda gösterilmiştir:

Tablo 4.12 2018 SBDÖP’te dikkat edilecek hususlar bölümünde çevre eğitimi

Programdaki No	Dikkat Edilecek Husus İfadesi	Vurgulanan Kavram
1	Sosyal Bilgiler öğrenme alanlarında; tarih, coğrafya, ekonomi, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, felsefe, siyaset bilimi ve hukuk gibi sosyal bilimler ile insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi konuları bütünleştirilmiş olarak ele alınmaktadır. Konular tarih, coğrafya, insan hakları ve vatandaşlık diye ayrı ayrı değil, disiplinler arası yaklaşımla işlenmelidir.	Çevre konuları
2	Kazanımların gerçekleştirilmesinde “yerellik, güncellik, disiplinler arası, yansıtıcı sorgulama, geçmiş bugün-gelecek bağlantısı, zaman-süreklilik-değişim ve esneklik” gibi Sosyal Bilgiler öğretiminin temel ilkeleri dikkate alınmalıdır.	Yerellik, güncellik
7	Sosyal Bilgiler öğretiminde okul dışı ortamlardan da faydalanmaya önem verilmelidir. Bu çalışmalar okulun yakın çevresinden (okul bahçesi gibi) pazaryerine, resmî dairelere, fabrikalara, sergilere, arkeolojik kazı alanlarına, atölyelere, müzelere ve tarihî mekânlara (tarihî yapılar, anıtlar, müze-kentler, savaş alanları, sanal müze gezisi vb.) yönelik olabilir.	Çevre ziyaretleri
9	Kazanımlarla ilgili güncel ve tartışmalı konular, farklı tartışma teknikleri kullanılarak problem çözme, eleştirel düşünme, kanıt kullanma, karar verme ve araştırma becerileriyle ilişkilendirilerek sınıfa taşınabilir.	Güncel ve tartışmalı konular

Tablo 4.12’de görüldüğü gibi 2018 SBDÖP’te yer alan “Programın Uygulanmasında Dikkat Edilecek Hususlar” bölümünde çevre eğitimiyle ilgili çeşitli ifadelerle rastlanmıştır. Bu ifadelerden 7 numaralı husus olan “*Sosyal Bilgiler öğretiminde okul dışı ortamlardan da faydalanmaya önem verilmelidir. Bu çalışmalar okulun yakın çevresinden (okul bahçesi gibi) pazaryerine, resmî dairelere, fabrikalara, sergilere, arkeolojik kazı alanlarına, atölyelere, müzelere ve tarihî mekânlara (tarihî yapılar, anıtlar, müze-kentler, savaş alanları, sanal müze gezisi vb.) yönelik olabilir*” maddesi okul bahçesi gibi canlı-cansız varlıkların ortamını, tarihi mekanlar gibi tarihsel çevrenin unsurlarını işe katmaya yönelik olduğundan doğrudan çevre eğitiminin amaçları arasındaki çevre içerikli bir ifadedir. Bu açıklama dışında 1, 2 ve 9 numaralı açıklamalarda dolaylı olarak çevre içerikli ifadeler yer almıştır.

2018 SBDÖP’te sınıf düzeyine göre kazanım ve açıklamasına yer verilmiştir. Bu kazanımlardan 4. sınıfa ait kazanımlar içerisinde çevre eğitimi ile ilgili olanlar, kazanım ifadelerinde vurgulanan kavramlar ve gruplandırıldıkları kategoriler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 4.13 2018 SBDÖP 4. Sınıf kazanımlarında çevre eğitimi

Ünite No ve Adı	Kazanım No ve Kazanım	Vurgulanan Kavram	Kategori
2/Kültür ve Miras	SB.4.2.2. Ailesi ve çevresindeki millî kültürü yansıtan öğeleri araştırarak örnekler verir.	Tarihsel çevre	Çevresel bilgi
3/İnsanlar, Yerler ve Çevreler	SB.4.3.1. Çevresindeki herhangi bir yerin konumu ile ilgili çıkarımlarda bulunur. SB.4.3.2. Günlük yaşamında kullandığı mekânların krokisini çizer. SB.4.3.3. Yaşadığı çevredeki doğal ve beşerî unsurları ayırt eder. SB.4.3.4. Çevresinde meydana gelen hava olaylarını gözlemleyerek bulgularını resimli grafiklere aktarır. SB.4.3.5 Yaşadığı yer ve çevresindeki yer şekilleri ve nüfus özellikleri hakkında çıkarımlarda bulunur. SB.4.3.6. Doğal afetlere yönelik gerekli hazırlıkları yapar.	Mekân bilgisi Kroki bilgisi Doğal ve beşerî unsurlar bilgisi Hava olayları bilgisi Doğal afetler	Çevresel bilgi Çevresel davranış
4/Bilim, Teknoloji ve Toplum	SB.4.4.5. Teknolojik ürünleri kendisine, başkalarına ve doğaya zarar vermeden kullanır.	Çevreye karşı zararın önlenmesi	Çevreye verilen önem
5/Üretim, Dağıtım ve Tüketim	SB.4.5.2. Ailesi ve yakın çevresindeki başlıca ekonomik faaliyetleri tanıır. SB.4.5.1. Sorumluluk sahibi bir birey olarak bilinçli tüketici davranışları sergiler. SB.4.5.5. Çevresindeki kaynakları israf etmeden kullanır.	Sürdürülebilir tüketim ve kaynak yönetimi	Çevresel bilgi Çevreye verilen önem
7/Küresel Bağlantılar	SB.4.7.1. Dünya üzerindeki çeşitli ülkeleri tanıtır. SB.4.7.2. Türkiye'nin komşuları ve diğer Türk Cumhuriyetleri ile olan ilişkilerini kavrar.	Mekân bilgisi	Çevresel bilgi

Tablo 4.13'te görüldüğü gibi 2018 4. sınıf SBDÖP'te çevreye ilişkin kazanımlar “çevresel bilgi”, “çevreye verilen önem” ve “çevresel davranış” kategorilerinde ortaya çıkmıştır. Programda 3. üniteye yer alan bütün kazanımlar (6 kazanım) çevre ile ilgili olup bireylerin yaşadıkları çevreye karşı bilinçli ve çevreyi korumada sorumlu davranmalarını teşvik etme konusu ile ilgilidir. Bu kazanımlarda çevrenin mekân olarak tanınması yanında çevre unsurlarından hava olayları ve yer şekillerine de öğrencinin dikkati çekilmiştir. Aynı zamanda insan ve çevre etkileşiminin boyutları da öğrencilere fark ettirilmeye çalışılmış bunun için de SB.4.3.5 numaralı kazanımda “Yaşadığı yer ve çevresindeki yer şekilleri ve nüfus özellikleri hakkında çıkarımlarda

bulunur.” ifadelerine yer verilerek 4. sınıf öğrencisinden nüfus özellikleri ile çevresel özellikler arasında bağ kurarak bunlar hakkında çıkarımlarda bulunması beklenmiştir.

4. üniteye yer alan beş kazanımdan biri çevre konusu ile ilişkili olup, çevre korunması ve çevreye karşı zararın önlenmesi ile alakalıdır. SB.4.4.5. numaralı bu kazanım *“Teknolojik ürünleri kendisine, başkalarına ve doğaya zarar vermeden kullanır.”* şeklindedir. Önceki SBDÖP’e olduğu gibi teknolojik ürünler, insanın bunları kullanmaları ve bunları kullanırken doğaya karşı zarar verebileceği göz önünde bulundurularak öğrencinin doğaya sorumlu yaklaşım benimsemesi amaçlanmıştır.

5. üniteye yer alan beş kazanımın üçü çevre ile ilgilidir ve sürdürülebilir tüketim ve kaynak yönetimi ile ilişkilendirilir. Bu kazanımlardan SB.4.5.1 numaralı *“Sorumluluk sahibi bir birey olarak bilinçli tüketici davranışları sergiler.”* şeklindeki kazanımda kaynakların bilinçli kullanımı bağlamında bilinçli tüketici olmaya vurgu yapılmıştır. SB.4.5.5 numaralı kazanımda ise *“çevresindeki kaynakları israf etmeden kullanır.”* ifadeleri yer almıştır. Böylece çevre eğitimi bağlamında sadece kaynakların bilinçli olarak tüketilmesi değil *“israf etmeden tüketme”* kavramı da programda belirtilmiştir.

7. üniteye yer alan dört kazanımın iki tanesi çevre ile ilişkilendirilerek mekân bilgisi ile ilgilidir. Bu kazanımlardaki çevre eğitiminin yönü 2005 programı ile benzerdir.

Programda çevresel bilgi kategorisi, diğer kategorilere göre daha fazla kazanımların yer aldığı kategoridir. SB.4.2.2. numaralı kazanımın açıklamasında *“Yakın çevresinde yer alan bir müze, cami, türbe, köprü, medrese, kervansaray gibi tarihî bir mekân gezisi ya da sözlü tarih veya yerel tarih çalışmaları yapılır.”* ifadesi kullanılarak tarihsel çevre unsurlarının bilgisine önem verilmiştir. SB 4.3.1 numaralı kazanımın açıklamasında *“Yönler ile doğal ve beşerî unsurlara yakınlık, uzaklık açısından konum analizi yapılır. Doğal ve teknolojik yön bulma yöntemlerine ve araçlarına değinilir.”* denilerek konum analizi ve yön bilgisi konu edinilmiştir. Bunun dışında kroki bilgisi, hava olayları bilgisi, yön bilgisi ve SB 4.3.3 numaralı kazanımın açıklamasında *“Öğrencilerin yakın çevrelerini tüm unsurlarıyla birlikte tanımaları sağlanır.”* ifadesi kullanılarak çevredeki canlı ve cansız ortamların çocuk tarafından bilinmesi amaçlanmıştır.

Programda yer alan SB.4.3.6. numaralı “Doğal afetlere yönelik gerekli hazırlıkları yapar.” kazanımı ise doğal afetler bilgisi yanında doğal afetler karşısında davranışa geçmeyi gerektiren bir kazanımdır. 2018 SBDÖP’te bu kazanımın açıklamasında “Öğrencinin yaşadığı çevrede karşılaşma olasılığı olan doğal afetlere öncelik verilir. Deprem çantası hazırlığı konusuna değinilir.” ifadeleri yer almaktadır. Bu ifadeler de doğal afetlere hazırlıklı olmakla ilişkilidir. Kazanım öğrencinin yakın çevresinde karşılaşma olasılığı olan doğal afetlere vurgu yapmakta ve doğal afetlere yönelik hazırlıklı olabilmesi için yakın çevrenin doğal afetler bağlamında tanınmasını istemektedir. Bütün bunlar da sosyal bilgiler dersinin doğal afetler konusunda farkındalığın sağlanmasını önemseydiğini göstermektedir.

4.2 Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitaplarında (1968-2022) Çevre Eğitiminin Yeri

Bu başlık altında SBDÖP’e göre hazırlanan ders kitaplarında çevre eğitiminin yer alıp almama durumuna ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Bu kapsamda tarihsel süreçte ülkemizde sosyal bilgiler dersinde okutulan ders kitaplarından araştırmanın sınırlılıkları kapsamında belirlenenlerden elde edilen bulgular, kitapların basım yılına göre ayrı ayrı başlıklar altında yorumlanmıştır.

4.2.1 1968 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programına Göre Hazırlanan 4. Sınıf Ders Kitabında Çevre Eğitimi

1968 yılında sosyal bilgiler dersi ilk defa ilkököl programlarında yer aldığı için kitap yazım işi tamamlanamamış ve yardımcı kitaplar kullanılarak sosyal bilgiler dersinin işlenebileceği kararı alınmıştır. İlerleyen yıllarda ise kitap yazımı tamamlanıp MEB tarafından ders kitabı olarak kabul edilen kitaplar sosyal bilgiler derslerinde okutulmuştur. Bu bağlamda 1974 yılına ait ders kitabı incelenmiştir. 1974 sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabı “İlkokullar İçin Sosyal Bilgiler 4. Sınıf” adını taşımakta olup Ferruh Sanır, Tarık Asal ve Niyazi Akşit tarafından yazılmıştır. MEB Talim ve Terbiye Kurulu’nun 11/05/1974 tarih ve 326 sayılı kararı ile ders kitabı olarak kabul edilmiştir. 144 sayfadan oluşan kitap iki ünite şeklinde düzenlenmiştir. Bu ünitelerde yer alan konu başlıkları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4.14 1974 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabı ünite ve konu başlıkları

Ünite Numarası	Ünite Başlığı	Ünite Alt Başlıkları
1	Nasıl ve Nerede Yaşıyoruz?	1. Niçin Toplu Olarak Yaşıyoruz? 2. Aile İçinde Yaşayış 3. Köyümüzde Yaşayış 4. Kasabamızda veya Şehrimizde Yaşayış 5. İlimizi Kimler, Nasıl Yönetiyor? 6. Yakın Çevremizi İncelemek İçin Temel Bilgiler 7. Yakın Çevremizi Tanıyalım 8. Çevremizde Yaşayış 9. Çevremizde Turizm
2	Vatanımız Türkiye’de Yaşayış ve Sorunlarımız	1. Vatanımız Türkiye’de Yaşayış (Geçim Kaynakları Her Yerde Aynı Değildir) 2. Biz ve Dağlarımız 3. Biz ve Sularımız 4. Yıkıcı ve Öldürücü Bir Doğa Olayı (Depremler) 5. Nüfusumuz 6. Ekim, Dikim ve Üretim İşlerimiz ve Sorunlarımız 7. Evcil Hayvanlarımız ve Ürünleri 8. Ormanlarımız ve Orman Ürünleri 9. Türkiye’de Madenler ve Enerji Kaynakları 10. Türkiye’de Küçük Sanatlar ve Endüstri 11. Türkiye’de İç Ticaret, Dış Ticaret, Taşıma ve Ulaştırma İşleri 12. Türkiye Nasıl Yönetiliyor? 13. Türkiye’de Devlete Yardımcı Sosyal Kurumlar

Tablo 4.14’te görüldüğü gibi 1974 sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabının birinci ünitesinde 9, ikinci ünitesinde ise 13 alt başlık yer almaktadır. Bu başlıklardan bazılarında “çevre” kavramına yer verilmiş, bazıları ise doğrudan çevre eğitiminin konusunu oluşturan kavramlardan meydana gelmiştir. Bu kapsamda 1. ünite “yakın çevreyi tanıma ve inceleme” ile “çevrede yaşam ve turizm” kavramları yer almaktadır. 2. ünitenin konu başlıklarında ise “doğal kaynaklar, doğal felaketler, canlı ve cansız çevre unsurları” dikkat çekmektedir.

4.2.1.1 1974 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabı 1. ünitesinde çevre eğitimi

1974 Sosyal Bilgiler 4. sınıf ders kitabında öğrencilerde çevresel farkındalığı sağlamak için hangi bilgilere yer verildiğini tespit etmek amacıyla öncelikle kitabın ünitesindeki içerikler ayrıntılı olarak analize tabi tutulmuştur. Kitabın 1. ünitesinin içeriklerinin incelenmesi sonucu elde edilen içerik analizi tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 4.15 1974 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabının 1. ünitesinde çevre eğitimi

Ders Kitabındaki İfade	Vurgulanan Kavram	Kategori
“Önce, küçük adada bir barınak yaptı...[a]ğacı, ormandan kendisi kesti, kendisi taşıdı. Adada bulduğu hayvanları avladı, yakalayabildiklerini kendisine alıstırdı.” (sf.6-7)	İnsanın ihtiyaçları bağlamında çevreyle etkileşimi	
“Onlar, mevsimine göre, ekim, dikim, nadas, çapalama, budama, sulama, türlü ürünleri toplama, harman yapma ve pazarlama işleriyle uğraşırlar. [K]öy halkı, hayvanlarına bakar; süt sağlar; yağ, yoğurt, peynir yapar” (sf.16)	Üretim, tüketim ve dağıtım faaliyetlerinin çevre ile ilişkisi	
“Durgun sulara sıvrısinekler ve her türlü hastalıkların tohumları, kolaylıkla çoğalır.” (sf.19)	Canlı yaşam alanı olarak doğa	
“[S]okaklar ve köyün çevresi ağaçlanır; köyün alanı park haline getirilir.” (sf. 21)	İnsanların bitkilerden faydalanması	
“Güneş, ufuk çizgisi üzerinde bir noktadan doğar; onun karşısında bulunan bir noktadan batar... Kutupyıldızı, tam kuzeydedir... Küçük yükseltilere tepe denir...[B]öyle çukurlara vadi diyoruz...[B]u türlü düzlüklere de plato denir... Havanın durumu, sürekli olarak değişir.” (sf.37-38-41-43)	Coğrafi bilgi, kavramlar	Çevresel bilgi
“Su içmeden yaşayamayız... Hayvanlarımıza su verir; tarla, bağ ve bahçelerimizi sularız... Değirmenleri, hızarları, kimi fabrikaları su ile işletiriz... Havada suyun buharı, siste ve bulutta su vardır...” (sf.45-46)	Doğal ortamda su ve insan etkileşimi	
“Köy toprakları, çoğalan köy halkının geçimine yetmez oluyor.” (sf.58)	Çevre sorunu olarak toprağın aşırı kullanımı	
“Özellikle kışın, sobalardan, kaloriferlerden, fabrikalardan ve motorlu taşıtların egzozlarından çıkan zehirli gazlar ve tozlar havayı doldurur. Bunların kokusu, havayı solunamaz duruma getirir”. (sf.59)	Çevre sorunu olarak hava kirliliği ve insana etkisi	
“Derenin gür aktığı mevsimlerde sular yüksek yerlerden aşağılara doğru çok çakıl ve kum sürükler. Bunlar, aşağılarda birikerek suyun yatağını doldurur. Karların eridiği günlerde ve sağanaklarda da sular kabarır, yatağından iki yana taşar. Köy sokakları, tarla ve bahçeler, sular altında kalır. Şiddetli sellerde duvarlar yıkılır, hayvanlar, hatta insanlar sularla sürüklenir. Bu türlü tehlikelerden korunabilmek için, dere yatağının temizlenip derinleştirilmesi gerekir. Yatağın iki yanının taşlarla, duvar gibi örülüp yükseltilmesi de yararlıdır.” (sf.19)	Doğal afetlerden seller ve korunma	Çevresel bilgi ve koruma
“İçme suyu, yakında bulunan bir ya da birkaç kaynaktan sağlanabilir. Bu su, su sızdırmaz borularla köye getirilir... Suyun boş yere akmaması için, çeşmelere musluk takılmalıdır. Köyümüzde ya da yakınlarında kaynaklar yoksa, kuyular açılarak yeraltı sularından yararlanılır.” (sf.19)	Doğal kaynaklardan olan sudan yararlanma ve bunu koruma	
“Turistler...plajlardan yararlanmak için para harcarlar.” (sf.61)	Çevrenin ekonomik değer olarak kullanımı	Çevreye verilen Önem
“Kuyu ve kaynak sularının temizliğini korumağa çok dikkat edilmelidir. Pisenmiş suların kaynak ve kuyu sularına karışması önlenmelidir. Birçok bulaşıcı hastalıkların sulardan geldiği unutulmamalıdır”. (sf.46)	Su kirliliği ve canlıya verdiği zarar	Çevre koruma
“[Y]urdumuzun doğa güzelliklerinin kaybolmasını, eski eserlerin çalınıp kaçırılmasını önlemek hepimizin ulusal görevlerimizdendir.” (sf.61)	Doğal çevreyi koruma	

Tablo 4.15'te görüldüğü gibi sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında çocukta çevresel farkındalık oluşturmada 3 kategoride içerikler yer almıştır. Bu kategorilerden ilki “çevresel bilgi” kategorisi olup bu kategoride yer alan çevreye ilişkin içeriklerde çocuğun içinde yaşadığı çevrenin canlı ve cansız unsurları hakkında bilgi sahibi olmasına yönelik bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler ise insanın ihtiyaçları bağlamında çevreyle kurduğu etkileşim, üretim, tüketim ve dağıtım faaliyetlerinin çevre ile ilişkisi, canlı yaşam alanı olarak doğa, insanların bitkilerden faydalanması, coğrafi bilgi, kavramlar (yer şekilleri, bitki örtüsü vb.) ve çevre sorunlarıdır. 1968 İlkokul Programı'nda sosyal bilgiler dersinin amaçları ve açıklamalarında yer alan coğrafi olaylar ve çevre sorunlarını tanımaya ilişkin ifadeler ders kitabında somut olarak hava kirliliği ve toprağın aşırı kullanımı örnekleri ile yer almıştır.

Elde edilen ikinci kategori “çevresel bilgi ve korunma” kategorisi olup bu kategoride yer alan içerikler çevreye dair bilgi yanında çevre unsurlarının korunmasına yönelik farkındalığı da birlikte ele almaktadır. Bu kapsamda bu kategoride gruplandırılan içeriklerde, doğal afetlerden seller ve korunma yolları hakkında bilgi verme yanında su baskını konusunda öğrencilerde farkındalık oluşturma amaçlı “*Köyünüz, şimdiye kadar su baskınına uğramış mıdır? Bu tehlikeden korunmak için neler yapılmıştır; daha neler yapılabilir?*” şeklinde bir soruya yer verildiği görülmektedir (Sanır vd., 1974, s.23). 1968 İlkokul Programı'nda sosyal bilgiler dersinin açıklamalarında yer alan “*çevre sorunları, İnsanın doğayı tahrip edici davranışlarının sonuçları*” vurgusu ders kitabında somut olarak sellerden korunma örneği ile yer almıştır. Bunun dışında kitapta doğal kaynaklardan birisi olan sudan yararlanma ve suyu koruma yolları hakkında bilinçlendirme yer almaktadır. Bu kategorideki ifadeler sadece bilişsel düzeyde değil uygulamayı da gerektiren, uygulamayı gerektirmesi dolayısıyla da çevreye karşı sorumlu davranış biçimlerini de öğütleyen/gösteren şekildedir.

Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabının 1. ünitesinin içerik analiz sonucunda elde edilen üçüncü kategori “çevreye verilen önem” kategorisi olup bu kategoride turizm faaliyetleri ile çevre ilişkisi ele alınmıştır. Ders kitabının ilk ünitesinden elde edilen son kategori ise “çevre koruma” kategorisi olup bu kategoride doğal kaynaklardan biri olan suyun korunması ve çevredeki doğal güzelliklerin korunmasına yönelik davranış biçimleri öğrenciye ifade edilmiştir.

1974 sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabının 1. ünitesinde yer verilen içerikler insan ile doğa etkileşiminin soruşturulduğu çevre etiği açısından ele alındığında, çevrenin insana hizmet için var olduğu anlayışıyla şekillenen insanın çevreyi her şekilde kullanma fikrine dayalı insan merkezli çevre etiği baskındır. Bu bağlamda insanın ihtiyaçlarını gidermesi için bitkileri kesme, hayvanları kullanma gibi davranışlar öğrencilere sunulmuştur. Bu baskın olan insan merkezli çevre etiği yanında bir yerde doğanın diğer canlılar için de bir yaşam alanı olduğu fikri de çocuklara aktarılmıştır. Bu etik anlayış yanında doğadaki canlı ve cansız varlıkların sınırsız ve bilinçsiz kullanımının da bir sorun olarak kabul edildiği kitapta gene insan yararına çevrenin korunması sorumluluğunu da insanın üstlenmesi anlayışı çocuklara iletilmiştir.

4.2.1.2 1974 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabı 2. ünitesinde çevre eğitimi

1974 Sosyal Bilgiler 4 ders kitabının 2. ünitesi olan “Vatanımız Türkiye’de Yaşayış ve Sorunlarımız” adlı ünitesinin son iki alt başlığı hariç diğerleri doğrudan çevre eğitimiyle ilgili bir ünedir. Bu üniteye çevreye ilişkin kavramlar tanımlanmış ve örneklendirilmiştir.

Bu üniteye başlangıç bir örnek olay ile yapılmış kış mevsiminde yurt gezisine çıkan çocukların gezide “ova, vadi, dağ, sıradağ, boğaz” gibi yeryüzü şekillerini görmeleri, “yağmur, kar, çisenti” gibi hava olaylarına şahit olmaları, pırnal meşe, portakal ağacı” gibi bitkiler hakkında bilgi verilerek çocuğun doğal çevresi hakkında bilgi sahibi olması amaçlanmıştır. Ünitenin devamında iklimler hakkında bilgi verilmiş, Türkiye’nin bölgelerine göre yeryüzü şekillerine dair kavramlar açıklanmış (obruk, mağara vb.), dalgaların zararlarından korunmak için dalgakıranların yapılması, bitki türlerinin tanıtılması (findık, tütün vb.) ve çeşitli bitkilerle meyvelerden (zeytin, tütün, ayçiçeği vb.) ekonomik olarak yararlanılması, çevredeki cansız varlıklardan (bakır, taş kömürü) ekonomik değer olarak ve doğadan turizm amaçlı faydalanılması belirtilmiştir. Bu açıklamalar çevreye dair bilgi amaçlıdır. Aynı zamanda bu ifadeler çevreyi tanıma ve çevredeki canlı ve cansız varlıkların varlığından haberdar etmeye yöneliktir.

2. ünitenin diğer konu başlıkları altında yer alan içeriklerde bazı yeryüzü şekillerinin ayrıntılı olarak açıklanmasına yer verilmiştir (Toros Sıradağları, Dalaman Vadisi, Taşeli Platosu, Damlataşı Mağarası, Bolkar Dağı, Aladağlar vb.). Bu üniteye yer alan içeriklerdeki bazı örnek ifadeler ve vurgulanan kavramların kategorik hale getirildiği içerik analizi tablosu aşağıda verilmiştir:

Tablo 4.16 1974 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabının 2. ünitesinde çevresel farkındalık

Ders Kitabındaki İfade	Vurgulanan Kavram	Kategori
“Toroslar, Türkiye’nin güneyinde, bir baştan bir başa uzanan sıra dağlardır.” (sf.80)	Doğal çevre (dağlar)	Çevresel bilgi
“...[B]u dağların kuzey yamaçlarına, nemi sağılmış poyraz rüzgârı gelir. Oysa, denizden esen rüzgârlar nemlidir; bulut yapar; aşağılara yağmur, yükseklerle kar yağdırır.” (sf.81)	Doğa olayları	
“İlkbahar, aynı zamanda karların erimeye başladığı mevsimdir. Bu durumda, ırmaklarımızın hemen hepsi ilkbaharda gürleşir ve kabarır.” (sf.87)	Doğal çevre (ırmaklar)	
“Su baskınına uğrayan yerlerden, çoğu zaman ürün alınamaz ya da ele geçen ürün, emeği ve tohumu bile karşılamaz.” (sf.89)	Doğal afetler (su baskınları) ve etkileri	
“Türkiye seller ve su baskınlarından daha büyük zararlara uğramıştır. Orman kıyımının henüz sonu gelmemiştir; bu, yurdumuz için üzücü, hatta acıklı bir durumdur.” (sf.89-90)	Doğal afetler (seller, su baskınları) ve etkileri	
“İlkbahar sonlarında ya da yaz başlarında, kuralık başlayınca, biriktirilmiş sular, yavaş yavaş bırakılır. Bu sularla, yağışsız mevsimde, tarla, bağ ve bahçeler sulanabilir.” (sf.90)	Meteorolojik tehlikelere bağlı kuraklık	
“Şiddetli sağanaklardan sonra sel gelmesi, su baskınları beklenebilir. Bir akarsuyun kabarıp taşıdığı, yukarı bölümlerinde görülerek, aşağılarda bulunanlara duyurulabilir. Şiddetli fırtınanın doğacağını ya da yaklaşmakta olduğunu meteorologlar, günlük hava raporlarında bildirirler. Fakat depremlerin olacağı, önceden kestirilemez.” (sf.98)	Doğal afetler ve etkileri	
“Toprak ürünlerinden birçoğunu, az çok işleyerek yiyecek, giyecek ya da ev eşyası gibi şeyler yaparak yararlanılacak hale getiririz.” (sf.106)	Doğadaki canlı-cansız unsurlardan faydalanma	
“Su gücü ile işletilen santrallerimizden kimisi, bir gölün ayağında kurulmuştur.” (sf.124)	Enerji üretim amaçlı çevreden faydalanma	
“Türkiye’nin Karadeniz kıyı yöreleri dışında kalan yerleri, ilkbahar sonlarında ve yazın yağmur almaz. Bu yüzden ırmaklarımızın suyu azalır; birçok dere ve çay kurur. Oysa, tarla, bağ ve bahçelerin en çok bu mevsimlerde sulanması gerekir.” (sf.93-94)	Meteorolojik tehlikelere bağlı kuraklık	Çevresel önem
“[O]rmanlardan en az 8-10 bin yıldan beri, sonu düşünülmezsizin ağaç kesilmiştir. Kesilenlerin yerine, yenilerinin dikilmesi ve yetiştirilmesi düşünülmemiştir. Bununla da kalınmamış, orman içinde sürüler otlatılmıştır.” (sf.89)	İnsanların çevre üzerindeki etkisi: Bir ekosistem olarak ormanların yok edilmesi	

Tablo 4.16'nın devamı

Ders Kitabındaki İfade	Vurgulanan Kavram	Kategori
“[N]üfusumuz hızla artmış, kimi ürünler bize yetmez olmuştur.” (sf.107)	Çevresel sorun (Açlık)	
“Ahırlar, ağıllar ve kümesler hayvan sağlığına uygun değildir. Bu yerler, çoğu zaman karanlıktır, basıktır ve hayvan dışkılarıyla doludur.” (sf.112)	İnsan dışındaki canlı organizmaların yaşamı (hayvanları korumaya özen gösterme)	
“Büyükbaş hayvanların düzenli olarak tımar edilmeleri ve yıkanmaları gerekir. Atlardan, bu biçim bakım esirgenmezse de yeteri kadar yapılmaz. Sığırlar, böyle bir bakımdan çok kez yoksundur. Kısacası, evcil hayvanlarımız, yetecek kadar bakıp beslenmemektedir.” (sf.112)	İnsan dışındaki canlı organizmaların yaşamı (hayvanları korumaya özen gösterme)	
“[O]rmanlarımız çok yerde bozuk ve bakımsızdır.... Bilerek ya da bilmeyerek çıkarılan yangınlar yüzünden, ormanlarımız gittikçe bozulmakta ve daralmaktadır.” (sf.119)	İnsan dışındaki canlı organizmaların yaşamı (ormanları korumaya özen gösterme)	

Tablo 4.16’da görüldüğü gibi ders kitabının 2. ünitesinde çevre eğitime ilişkin vurgulanan kavramlar “doğal çevre, doğa olayları, doğal afetler, meteorolojik tehlikelere bağlı kuraklık, insanın doğal evreden faydalanması ve insan dışındaki canlı organizmaların yaşamında insan kaynaklı özensizlikler” olarak ortaya çıkmıştır. Ders kitabında vurgulanan bu kavramlar “çevresel bilgi” ve “çevresel önem” kategorilerinde gruplandırılmıştır.

Bu ünitenin “Biz ve Sularımız” başlıklı konusunda “çevresel bilgi” kategorisindeki akarsu, göl gibi yeryüzü şekillerini tanıtmaya doğa olayları ile ilişkilendirilerek çevreye yönelik farkındalık kazandırılmaya çalışılmıştır. Kitapta doğal afetlere de yer verilmiş, sel ve su baskının meydana gelme biçimi anlatıldıktan sonra bunların çevreye verdiği tahribat yanında insanlarla ilişkisi “*su baskınına uğrayan yerlerden, çoğu zaman ürün alınamaz ya da ele geçen ürün, emeği ve tohumu bile karşılamaz, Üstelik çakıllar ve kumlarla örtülen toprakların verimi de azalır*” (Sanır vd., 1974, s. 89) ifadesiyle sorunlara yönelik farkındalık sağlanmaya çalışılmıştır. 2. ünite ele alınan “çevresel bilgi” kategorisinde yer alan çevre içerikli konulardan birisi de deprem konusudur.

Deprem konusunun “Yıkıcı ve Öldürücü Bir Doğa Olayı” başlığıyla ele alındığı kitapta, kavram tanımlandıktan sonra deprem anında ve hemen sonrasında çevrede meydana gelen değişiklikler (yeryüzünde uzun çatlakların oluşması, sıcak suların fışkırması, su kaynakların oluşması ya da yok olması vb.) ve bunların insan üzerindeki etkilerinden bahsedilerek (sel, su baskınları vb.) depremin zararlarından korunulması için yapılması gerekenler maddeler halinde belirtilmiştir (Sanır vd., 1974, s. 99).

2. ünite ele alınan “çevresel önem” kategorisinde gruplandırılan içeriklerde ise insan ve meteorolojik kaynaklı çevre sorunları ve bunların çevre için önemi ele alınmıştır. Bu kapsamda, meteorolojik kaynaklı kuraklık, nüfus artışına bağlı çevre unsurlarının aşırı kullanımı sonucu baş gösteren açlık, insan kaynaklı tahribatlar sonucu ormanların mevcut durumu öğrenciye sunulmuştur. Ayrıca insan dışındaki canlı organizmaların yaşamı da konu edilen kitapta hayvanların yaşam şartları üzerinden saptamalarla öğrenciye aktarılmıştır. Bu kapsamda kitapta cümle olarak yer almasa da çevre sorunlarının varlığı ve bu sorunlara karşı çevreyi ve çevrede yaşayanları korumaya özen gösterme örtük olarak öğrenciye verilen mesajlar arasındadır.

2. ünite insanın çevreye müdahale biçimleri de ele alınmıştır. Bu kapsamda ağaç kesme, aşırı otlatma, orman arazilerinin yakılmak suretiyle tarlaya dönüştürülmesi öğrencilere sunulmuştur. Öğrencide çevresel duyarlılık oluşturma da amaçlandığı kitapta, insanın çevreye müdahalesinin sonuçları olarak orman azlığı, erozyon, sel ve su baskınlarının meydana geldiği belirtildikten sonra aşağıdaki önlemlerin alınması gerekli görülmüştür (Sanır vd., 1974):

- Sel ve su baskınlarının önlenmesi için baraj yapımı
- Su erozyonu için eğime bağlı sekiler oluşturma
- Akarsu yatağını basamaklamak
- Sekilerin önünü ağaçlandırmak
- Eğime uygun olarak toprağın sürülmesi
- Akarsu yataklarını sınırlamak ve derinleştirmek

1974 sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabının 2. ünitesinde çevreye ilişkin konuların ele alınmasında dikkat çeken konulardan birisi de canlı ve cansız unsurların insanın

faydasına yönelik kullanılmasına yönelik anlatımlardır. Başka bir ifade ile çevreye yönelik unsurlar çoğunlukla insan yararı ile ilişkisi içerisinde ele alınmıştır. İnsanın çevreden faydalanması çevrenin unsuru olan su, toprak ve madenlerin insan yaşamını kolaylaştırması için birer kaynak olarak görülerek çevreye “insan merkezli” bakış açısıyla bakılarak çevre unsurlarının insan yararına kullanılmasına vurgu yapılmıştır. Bununla ilgili kitapta “...[S]u ile işleyen değirmenler ve hızarlardır. Ormanlardan kesilen ağaç gövdeleri, bugün de yapıldığı gibi ırmaklara bırakılarak aşağılara akıtılmıştır.” (s.93)” ifadesine yer verilerek ağaçların insan faydasına kesilmesi ve “tatlı su göllerinden daha fazla balık avlanabilir” önerisinde bulunularak diğer canlılarla insanın ihtiyacı arasında bağ kurulmuştur. Benzer şekilde hayvanlardan yararlanmaya ilişkin “[K]oyunun yününden, keçinin tiftiğinden türlü kumaşlar dokunur. Hayvan derilerinden ayakkabı, eldiven gibi şeyler yapılır.” cümlelerine yer verilmiştir. Kitapta sınırlı sayıda da olsa insan dışındaki canlılar arasındaki ilişkiye yer veren ve bu konuda öğrencilerin farkındalıklarını sağlamaya çalışan ifadeler de görülmektedir. Ancak bu ifadelerin bazılarında da canlı varlıkların insana yararına değinildiği görülmektedir. Örneğin bu konuda kitabın 106. sayfasında “Tarlardan alınan kimi ürünleri, hayvanlarımıza yem olarak veririz. Yem, hayvanların vücudunda yüne, ete, süte yumurtaya dönüşür. Buna göre kimi toprak ürünleri de hayvanların aracılığıyla, yine bize yararlı oluyor.” denilerek canlılar arasındaki beslenmenin insana faydalı olduğu belirtilmiştir.

Kitabın 2. ünitesinde insanın doğal çevrenin olanaklarından faydalanması yoluyla doğal çevreden elde ettiği fayda daha sıklıkla dile getirilirken insanın çevreye karşı etik davranış biçimlerinden sınırlı da olsa bahsedilmiştir. Bu etik davranış biçiminde çevredeki unsurlardan daha fazla yararlanmak için çevreyi koruma bilinci/farkındalığı yer almaktadır. Örneğin bunun için topraklardan daha fazla ürün almak amacıyla nadas yapmama, orman azlığı dolayısıyla yakıt olarak odun kesip kullanmama kitapta yer alan ifadelerdir. İnsanın çevreye karşı sorumlulukları bağlamında ormanların korunması ile ilgili de aşağıdaki ifadelere yer verilmiştir:

“Ağaç kesiminde dikkatsizlik ve katı yüreklilik vardır. Kimi zamanlarda halk, ormanlarda, gelişigüzel, istediği kadar ve istediği gibi kesim yapabilmektedir. Oysa çıplak kalan ve hele toprağı sürüklenip gitmiş yerlerde, yeniden ağaç yetiştirmek çok zordur. Fakat bu güçlüğü de yorulup bıkmadan çalışarak yenmek zorundayız.” (Sanır vd., 1974, s. 119)

Kitapta çevreye ilişkin orman varlığının korunmasına yönelik farkındalığın sağlanmasıyla alakalı içerik, diğer çevre unsurlarına göre daha baskındır.

4.2.2 1990 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'na Göre Hazırlanan 4. Sınıf Ders Kitabında Çevre Eğitimi

1990 sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabı MEB Talim ve Terbiye Kurulu'nun 23/07/1990 tarih ve 84 sayılı kararı ile ders kitabı olarak kabul edilmiştir. 256 sayfadan oluşan kitap beş ünite şeklinde düzenlenmiştir. 1990 sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında öğrencilerde çevresel farkındalığı sağlamak için hangi bilgilere yer verildiğini tespit etmek amacıyla öncelikle kitabın ünitesindeki içerikler ayrıntılı olarak analize tabi tutulmuştur. Kitaptaki ünitelerde yer alan içeriklerinin incelenmesi sonucu bazı metinlerin çevre eğitimiyle ilişkili olduğu belirlenmiş ve bu metinler “çevresel bilgi”, “çevreden faydalanma”, “çevreyi koruma”, “çevre problemleri” ve “yararlı çevre davranışı kazandırma” kategorileri altında gruplandırılmıştır. Kitaptaki metinlerin içerik analizi sonucu “çevresel bilgi” kategorisinde gruplandırılan içerikler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 4.17 1990 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında çevresel bilgi

Ders Kitabındaki İfade	Vurgulanan Kavram
“Sabahleyin bahçeye çıkıp sağ kolumuz Güneşin doğduğu tarafa gelecek şekilde, kollarımızı açalım. Bu durumda sağımız doğu, solumuz batı, önümüz kuzey, arkamız güney olur.” (sf.25)	Doğada yön tayini
“Okulun bahçesine 1 (bir) metre uzunluğunda bir çubuk dikelim. Belirli saatlerde çubuğun gölgesini ölçelim. Gölgenin en kısa olduğu öğle vaktindeki uzantısı kuzeyi gösterecektir. Yüzümüzü kuzeye çevirirsek, arkamız güney, sağımız doğu, solumuz batı olur.” (sf.26)	
“Evinin yerini bilmediğimiz bir arkadaşımıza gitmek istiyoruz. Ondan, evinin adresi ile birlikte bir de evinin bulunduğu yeri çizerek tarif etmesini isteriz. Arkadaşımız, evine giderken geçeceğimiz cadde ve sokakları, buradaki belirli noktaları veya önemli yapıları kâğıt üzerinde gösterir.” (sf.29)	Kroki ile çevreyi tanıma
“Haritaların okul hayatımızda ve günlük yaşayışımızda önemi büyüktür....Yaşadığımız yeri, ülkemizi, diğer ülkeleri, dolayısıyla Dünyamızı öğrenirken, haritalardan yararlanırız.” (sf.35)	Harita bilgisi
“Bazı dağlık yerlerde ulaşım çok zordur. Buralarda yer yer daha alçak yerler bulunur. Yollar buralardan geçirilir.” (sf.41)	Doğada yaşam
“Çevremizde çeşitli bitkiler vardır. Bu bitkilerin bir kısmı insanlar tarafından yetiştirilir. Bir kısmı kendiliğinden yetişir.” (sf.46)	Canlı yaşam alanı olarak çevre

Tablo 4.17'nin devamı

Ders Kitabındaki İfade	Vurgulanan Kavram
“Enerjinin günlük hayatımızda ve çeşitli endüstri kollarında önemi büyüktür. Yurdumuzda enerji, katı ve sıvı yakıtlardan veya su gücünden faydalanılarak elde edilir. Ayrıca son zamanlarda yeni enerji kaynaklarından yararlanma yoluna gidilmektedir. Bunların başlıcaları; atom enerjisi, jeotermal enerji, doğal gaz enerjisi, güneş enerjisi ve biyogaz enerjisidir.” (sf.50)	Enerji kaynakları
“Kara ikliminin etkisi altında olan iç kesimlerde kışlar çok soğuk, yazlar sıcaktır. Yağışlar daha azdır. Buna bağlı olarak, kıyıdaki gür ormanların yerini seyrek ormanlar almıştır.” (sf.81)	İklim ve çevreye etkisi
“Akdeniz ikliminin hâkim olduğu yerlerde zeytinlikler, bağlar ve bahçeler geniş yer tutar. Karadeniz kıyılarında ormanlar, kara ikliminin hâkim olduğu yerlerde ise bozkır ve seyrek ağaç toplulukları yer alır.” (sf.86)	Çevreyi tanıma
“İç Anadolu Bölgesi, denizden uzak ve etrafı dağlarla çevrilidir. Dağlar, deniz etkisinin içerilere sokulmasını engeller. Bu sebeple bölgede kara ikliminin etkileri görülür.” (sf.107)	İklim bilgisi

Tablo 4.17’de görüldüğü gibi çevresel bilgi kategorisinde yer alan ifadelerde yön bilgisi, kroki bilgisi, harita bilgisi, doğada yaşam, enerji kaynakları, iklim bilgisi ve çevreyi tanıma yer almıştır. Çevreye yönelik bu bilgilerde dikkat çeken husus, öğrencinin yakın çevresini tanıma ve anlamaya ilişkin bilgiler içermesidir. Yön, kroki ve harita bilgisi öğrenciye sunularak çevrenin mekân ve konum olarak tanınması sağlanmaya çalışılmıştır. Bunun yanında çevredeki çeşitli bitkilerin de tanınmasına yönelik içeriklere de yer verilerek insanın doğal çevrede etkileşimde olduğu canlılar ve bunlarla etkileşim biçimleri öğrenciye aktarılmıştır. İnsan ve çevre etkileşimine ait bilgilendirici metinlerde “iklim” kavramı da öğrenciye sunulmuş, iklim ile ilişkili olarak insan doğal çevrenin nasıl şekillenebileceği örneklendirilmiştir. Enerji kaynaklarının sunumunda sosyal bilgiler dersi ile ilk defa karşılaşan çocuğa farklı türden enerji kaynakları ile karşılaştırılması da görülmektedir. Bu bağlamda kitapta farklı enerji türlerine yer verilerek (jeotermal enerji, doğal gaz enerjisi, güneş enerjisi vb.) insanın enerji ihtiyacını karşılarken çevreyle olan etkileşimi ve bu etkileşimin sürdürülebilir ve çevre dostu enerji kaynaklarına yönelmesi konularıyla çocuğun karşılaşmasına imkan sağlanabilmiştir.

Kitaptaki metinlerin içerik analizi sonucu ikinci olarak elde edilen kategori “çevreden faydalanma” kategorisi olup bu kategoride gruplandırılan içerikler aşağıdaki gibidir:

Tablo 4.18 1990 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında çevreden faydalanma

Ders Kitabındaki İfade	Vurgulanan Kavram
“Köylülerimiz, topraklarından veya hayvanlarından elde ettikleri ürünleri satarak geçinir. Ormancılık veya balıkçılık yapan köylülerimiz de vardır.” (sf.40)	İnsanın çevreden elde ettiği fayda
“Bazen plato ile aynı anlamda kullanılan yayla, aslında insanların yaz aylarında hayvanlarını otlatmak ve serinlemek amacıyla geçici olarak yerleştikleri alanlardır.” (sf.43)	İnsanın çevreden faydalanması
“Akar sular üzerinde sulama yapmak, su taşkınlarını önlemek ve elektrik santralleri kurmak amacıyla barajlar yapılmıştır.” (sf.44)	İnsanın doğal kaynaklardan faydalanması
“Yurdumuzda, yetiştirdiği hayvanlarının etini, sütünü, yününü, yumurtasını, balını satarak geçimini sağlayan pek çok aile vardır. Bazı bölgelerimizde ormanlar geniş yer tutar. Yurdumuzun güzellik kaynağı olan bu ormanlar, önemli gelir kaynaklarımızdandır. Pek çok insanımız geçimini orman ürünlerinden sağlamaktadır.” (sf.48)	İnsanın diğer canlılardan ve doğal kaynaklardan faydalanması
“Su gücünden elde edilen enerji, en ucuz enerjidir. Bu sebeple yurdumuzun birçok akar suyu üzerinde elektrik enerjisi elde etmek için hidroelektrik santralleri kurulmuştur.” (sf.50)	Doğal kaynakların kullanımı
“Doğu Karadeniz dağlarındaki Zigana ve Kop geçitleri, bu geçitlerin en önemlileridir. Ayrıca yeni açılmış olan Zigana tüneli de kıyı ile iç bölgeler arasındaki ulaşımı kolaylaştırmıştır.” (sf.80)	Çevre unsurlarından faydalanma
“Yer şekillerinin genellikle dağlık ve akar sular tarafından çok parçalanmış olması, tarım alanlarının küçülmesine sebep olmuştur.” (sf.82)	Çevre ve insan ilişkisi
“Ege Bölgesi, yer altı kaynakları bakımından da oldukça zengindir Bunların başında linyit yatakları gelir. Bu linyitler hem ısıtmada hem de enerji üretiminde kullanılır.” (sf.92)	Doğal kaynaklardan faydalanma
“Yer şekilleri bakımından, genel olarak dağlık olan bölgede nüfusun yoğunlaştığı alanlar, verimli ovalar ve endüstrinin geliştiği yerlerdir.” (sf. 96)	Doğal çevrede yaşam
“Kaynağını Doğu Anadolu’dan alan Fırat ve Dicle nehirleri, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki plâtoları geçerek sınırlarımız dışına çıkarlar. İlk baharda daha bol su taşıyan bu akar sulardan, enerji üretiminde ve sulamada yararlanılır.” (sf.99)	Doğal kaynaklardan faydalanma
“Akar sulardan çeşitli şekillerde yararlanılır. Yurdumuzdaki akar sular üzerinde bir çok baraj yapılmıştır.” (sf.122)	Doğal kaynaklardan faydalanma

Tablo 4.18’de görüldüğü gibi kitapta yer alan ifadelerde de görüleceği gibi “çevreden faydalanma” kategorisinde gruplandırılan ifadeler insanoğlunun çevredeki canlı ve cansız varlıklardan çeşitli şekillerde faydalanmasına yönelik metinlerdir. İnsanın hayatını sürdürmesi (kitaptaki ifadesiyle geçimini sağlaması) ve ekonomik faaliyetlerde bulunması için çevreden fayda sağlaması yani canlı ve cansız çevre unsurlarını kendi yararı için kullandığı hatta kullanması gerektiği öğrenciye sunulmuştur. Bu bağlamda çevrenin insan yararına olduğu anlayışının hâkim olduğu ifadeler insan merkezli çevre anlayışının bazı unsurlarıyla örtüşmektedir. Dolayısıyla kitapta çevreden faydalanma merkezli bir insan-çevre ilişkisinin öğrencilere sunulduğu dikkat çekmektedir.

Kitaptaki metinlerin içerik analizi sonucu üçüncü olarak elde edilen kategori “çevreden faydalanma” kategorisidir. Bu kategoride gruplandırılan içerikler aşağıdaki gibidir:

Tablo 4.19 1990 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında çevre koruma

Ders Kitabındaki İfade	Vurgulanan Kavram
“Ancak, Türkiye, iklimi ve yer şekilleri bakımından bir orman ülkesi olması gerekirken, çeşitli sebeplere dayanan tahrip sonucunda günümüzde orman alanlarımız giderek daralmıştır. Bu olumsuz durumu düzeltmek ve gelecek nesillere yemyeşil bir vatan bırakmak için hepimize önemli görevler düşmektedir.” (sf.49)	Doğal kaynakların korunması ve sürdürülebilir kullanımı
“Her şeyden önce yakın çevremiz olan evimizi, okulumuzu, sokağımızı, mahallemizi, temiz tutmalıyız. Yerlere çöp atıp tükürmediğimiz gibi, bu tür davranışlarda bulunanları da nazik bir şekilde uyarmalıyız. (sf.69)	Çevre koruma ve temizlik bilinci
“Park ve bahçelerde bizler için yetiştirilen çiçekleri koparmamalı, ağaçların dallarını kırmamalıyız. Çimenlerin üzerine basıp geçenleri uyarmalıyız. (sf.70)	Bitkileri koruma
“Doğal çevre, bizlere atalarımızdan mirastır. Bunu korumalı, güzelleştirmeli ve temiz bir şekilde gelecek kuşaklara bırakmalıyız.” (sf.133)	Miras olan doğal çevreyi gelecek nesle aktarma

Tablo 4.19’da görüldüğü gibi “çevre koruma” kategorisinde yer alan ifadelerde doğal kaynaklarının korunması ve sürdürülebilir kullanımı, temizlik yoluyla çevre koruma bilinci, bitkileri koruma ve doğal çevrenin miras olarak kabul edilip gelecek nesillere aktarılması yer almıştır. Bu ifadelerde öğrencilerin davranış biçimleri de belirtilmiştir. Bu bağlamda kitapta “temiz tutmalıyız”, “nazik bir şekilde uyarmalıyız”, “dallarını kırmamalıyız” ve “Çimenlerin üzerine basıp geçeni uyarmalıyız” gibi gereklilik kipi kullanılarak öğrencilerin bu davranışlara sahip olması istenmiştir.

Kitaptaki metinlerin içerik analizi sonucu dördüncü olarak elde edilen kategori “çevre problemleri” kategorisidir. Bu kategoride yer alan ders kitabındaki ifadeler ve çevre eğitimine ilişkin vurgulanan kavram aşağıdaki gibidir:

Tablo 4.20 1990 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında çevre problemleri

Ders Kitabındaki İfade	Vurgulanan Kavram
“İmece usulüyle, varsa, köydeki bataklıklar kurutulur.” (sf.74)	Bataklıkların kurutulması
“...Ancak, bölgenin en büyük sorunu kuraklıktır.” (sf.101)	Kuraklık
“Akar suların kabaran sularını barajlarda toplayarak sel baskınlarından büyük ölçüde korunmak mümkündür. Ancak sel baskınları en iyi şekilde ormanlarla önlenir.” (sf.127)	Doğal afetler ve önlenmesi

Tablo 4.20’de görüldüğü gibi ders kitabında çevre problemleri de yer almıştır. Bu problemler arasında bataklıkların kurutulması, kuraklık ve doğal afetlere yer verilmiştir. Ders kitabında “*Ancak, bölgenin en büyük sorunu kuraklıktır.*” ifadesinde olduğu gibi çevre probleminin sadece belirtilmesi yanında “*Akar suların kabaran sularını barajlarda toplayarak sel baskınlarından büyük ölçüde korunmak mümkündür. Ancak sel baskınları en iyi şekilde ormanlarla önlenir.*” ifadesinde görüldüğü gibi çevre probleminin önlenmesi için bireylerin yapması gerekenlerin de ifade edildiği görülmektedir. Dolayısıyla kitapta çevre problemlerinin bilgisi yanında çevre problemini önlemeye dair somut örneklerin de öğrenciye sunulduğu görülmektedir. Bu örnekler kitapta sınırlı sayıdadır.

Kitaptaki metinlerin içerik analizi sonucu son olarak elde edilen kategori “yararlı çevre davranışı kazandırma” kategorisidir. Bu kategoride yer alan ders kitabındaki ifadeler aşağıdaki gibidir:

Tablo 4.21 1990 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında yararlı çevre davranışı kazandırma

Ders Kitabındaki İfade	Vurgulanan Kavram
“Akar sular, dereler, kaynaklar ağaçlarla bütünüleşir. Ağaçlar yağış getirir ve havayı temizler. Bunun için köyümüze bol bol ağaç dikelim “(sf.75)	Ağaç dikimi
Çevrenin korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesi, bir vatandaşlık görevidir. Bu görevi yerine getirirken uyacağımız kurallardan bazılarını şöylece sıralayabiliriz: a. Su kaynaklarını, nehir, göl ve deniz kıyılarını; yaşadığımız yeri, sokak ve caddeleri kirliletmemeliyiz. b. Ormanları sevmeli, korumalı ve yangına karşı önleyici tedbirler almalıyız. c. Kuşları tanımalı ve korumalıyız. ç. Hayvanların yaşama hakkına saygı göstermeli; nesli tükenmekte olanları korumalıyız. d. Bitkileri ve çiçekleri, güzel manzara ve yeşil alanları korumalı ve onlara zarar vermemeliyiz. e. Doğal kaynakların, tarihi turistik değerlerin; müze, saray ve benzeri yerlerin, korunmaları için özel bir dikkat göstermeliyiz. f. Çöplerin kaldırılması ve temizleme çalışmalarına destek olmalıyız. g. Tabiatın sessizliğini bozacak davranışlardan kaçınmalıyız. h. Doğal kaynakları aşırı ve yanlış kullanmamalıyız. ı. Çevreyi kirliletenleri uyarmalıyız. Onlara karşı hoşgörülü olmamalıyız. (sf.132)	İnsanın çevreye karşı sorumlulukları
“Günümüzde, çevre temizliği de çok önem kazanmıştır. Sokakları temiz olmayan, parkları ve bahçeleri artıklarla dolu, havası kirli bir şehirde yaşamak istemeyiz. Bu konuda görevden kaçmamalı, bana ne dememeliyiz.” (sf.242)	Çevreyi temiz tutma görevi

Tablo 4.21’de görüldüğü gibi ders kitabında çevre eğitimiyle ilişkili “yararlı çevre davranışı kazandırma” kategorisindeki ifadelerde insanın çevreye karşı sorumlulukları vurgulanmaktadır. Çevrenin canlı ve cansız unsurlarının korunmasını da içeren bu sorumlu davranma biçimi çevresel sorunların varlığından hareketle öğrencide kazanılması istenmiştir. Ders kitabındaki bu ifadeler incelendiğinde öğrencilerde

oluşturulmak istenen çevre bilinci, insan dışındaki varlıkları da içeren bir çevre bilinci ve insanın çevreye zarar vermesini kabul edip bunu önlemeye yönelik çevreyi korumaya amaç edinen ahlaki sorumlulukları içermektedir. Kitapta “*Çevrenin korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesi, bir vatandaşlık görevidir*” denilerek çevre koruma ve vatandaşlık ilişkisi kurulduktan sonra her bir vatandaşın çevreye karşı görevleri maddeler halinde sıralanmıştır. Bu maddelerde insanın çevrede faydacı ve bencil yaklaşımının doğurduğu sonuçlar yaşanabilir bir çevreyi engellediği görüşü de örtük olarak yer almaktadır. Örneğin “*Doğal kaynakları aşırı ve yanlış kullanmamalıyız*” ifadesinde insanı kendi yararı için doğal kaynakların aşırı kullanılabildiği bunun için de doğal kaynakları bilinçli kullanılmasına dikkat çekmektedir. Benzer kaygı tarihi çevre unsurlarına karşı da gösterilmiş “*doğal kaynakların, tarihi turistik değerlerin, müze, saray ve benzeri yerlerin, korunmaları için özel bir dikkat göstermeliyiz.*” ifadesi ile canlı ve cansız çevre unsurlarının korunmasının gerekliliği öğrencilerden istenmiştir.

Kitapta dikkat çeken bir diğer ifade de canlı merkezli etik anlayışın yer almasıdır. Kitapta geçen “*Kuşları tanımalı ve korumalıyız. Hayvanların yaşama hakkına saygı göstermeli; nesli tükenmekte olanları korumalıyız.*” ifadesinde insan dışındaki canlılara saygı vurgulanmaktadır. Kitapta yer alan “*Tabiatın sessizliğini bozacak davranışlardan kaçınmalıyız.*” ifadesi ise doğanın bütün bileşenlerine dikkat çekmesi açısından çevre merkezli çevre bilincini yansıttığı söylenebilir. Tabiat genel anlamda kullanıldığı için içine bitkiler dışında su ve toprak gibi doğada yer alan unsurlar da katılabilir.

4.2.3 1998 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programına Göre Hazırlanan 4. Sınıf Ders Kitabında Çevre Eğitimi

1998 SBDÖP’e göre hazırlanan sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabı “İlköğretim Sosyal Bilgiler 4” adını taşımakta olup Güler Şenünver, Dr.Ezdihar Karabulut, H.Samim Kesim, Rifat Turgut, Nesime Ercan, Mustafa Küçükbaycan, Hasan Uslu ve Aliye Akay tarafından yazılmıştır. MEB Talim ve Terbiye Kurulu’nun 07/07/1999 gün ve 4249 sayılı kararı ile ders kitabı olarak kabul edilmiştir. 148 sayfadan oluşan kitap dört

ünite şeklinde düzenlenmiştir. Bu ünitelerde yer alan konu başlıkları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 4.22 1998 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabı ünite ve konu başlıkları

Ünite Numarası	Ünite Başlığı	Ünite Alt Başlıkları
1	Aile, Okul ve Toplum Hayatı	A. Ailemiz 1. Toplumun Temel Unsuru Aile 2. Ailenin Yapısı ve Önemi 3. Aile Bireyleri Arasındaki Sevgi, Saygı ve Hoşgörünün Önemi 4. Aile Bireyleri Arasındaki Dayanışma ve Önemi 5. Aile Bütçesi 6. Aile Hayatında Sosyal Güvence 7. Ailede Demokratik Hayat 8. Ailede Temizlik ve Sağlık Kurallarına Uymanın Önemi
		B. Okulumuz 1. Okulumuzu Tanıyalım 2. Okulun Önemi 3. Okulda Uyulması Gereken Kurallar 4. Okulun ve Okul Eşyalarının Korunması 5. Okulun Çevresinin Güzelleştirilmesi ve Korunması 6. Okul, Aile İş Birliği 7. Okulda Demokratik Hayat 8. Eğitim ve Öğretimde Öğretmenin Rolü ve Önemi
		C. Toplum Hayatımız 1. Toplum İçinde Yaşamanın Gereği ve Önemi 2. Toplumda Demokratik Hayat 3. Toplum Hayatında Sevgi, Saygı, İş Birliği ve Dayanışmanın Önemi 4. Toplum Hayatını Düzenleyen Kurallar ve Bize Düşen Görevler 5. Toplumda ve Çalışma Hayatında Türk Kadınının Yeri
2	Yakın Çevremiz	A. Yakın Çevremizi Tanıyalım 1. Yakın Çevremizi Tanımanın Önemi 2. Sokağımız, Caddemiz, Mahallemiz, Semtimiz, Köyümüz 3. Yönler 4. Pusula ve Diğer Yöntemlerle Yönlerin Belirlenmesi 5. Kroki. Çizimi ve Yararları 6. Ölçek ve Ölçek Çeşitleri
		B. Plan 1. Plan ve Kullanım Alanları 2. Sınıfımızın Planını Yapalım

Tablo 4.22'nin devamı

Ünite Numarası	Ünite Başlığı	Ünite Alt Başlıkları
3	İlimiz ve Bölgemizi Tanıyalım	A. Harita 1. Harita ve Çeşitleri 2. Haritanın Yönleri 3. Harita Özel İşaretleri 4. Haritadan Yararlanma 5. Atlas Kullanımı ve Atlasta Yararlanma. B. Yurdumuzun Hangi İl ve Bölgesinde Yaşıyoruz? C. İlimiz ve Bölgemizin Doğal Özellikleri 1. İlimiz ve Bölgemizin Yeryüzü Şekilleri 2. İlimiz ve Bölgemizde İklim ve Doğal Bitki Örtüsü 3. İlimiz ve Bölgemizin Akarsu ve Gölleri C. İlimiz ve Bölgemizde Nüfus ve Yerleşme D. İlimiz ve Bölgemizde Ekonomik Hayat 1. Tarım 2. Hayvancılık 3. Su Ürünleri 4. Orman ve Orman Ürünleri 5. Madenler ve Enerji Kaynakları 6. Sanayi 7. Ulaşım, İletişim 8. Ticaret 9. Turizm ve El Sanatları E. İlimizde Yaşanmış Önemli Tarihi Olaylar F. İlimiz ve Bölgemizin Bulunduğu Çevrenin Korunması ve Güzelleştirilmesi 1. En Az Bir Ağaç Dikelim ve Ormanlarımızı Koruyalım 2. Doğal Güzelliklerimizi, Milli Parklarımızı ve Kültürel Varlıklarımızı Koruyalım
		A. Tarihin Konusu... B. Tarih Öğrenmenin Gerekliği. C. Tarihte Zaman C. Takvim ve Çeşitleri. D. Tarihin Başlangıcı ve Çağlar. E. Türklerin İlk Yurdu ve İlk Türk Devletleri. 1. Türklerin İlk Yurdu... a. Orta Asya'nın Yeri. b. Türklerin Buradaki Yaşayışları. c. Türklerin Yerleştikleri Bölgeler 2. İlk Türk Devletleri a. Büyük Hun Devleti b. Kavimler Göçü ve Avrupa Hun Devleti c. Göktürk Devleti ç. Uygur Devleti
4	Tarih, İlk Yurdumuz ve Tarihte Anadolu.	

Tablo 4.22'nin devamı

Ünite Numarası	Ünite Başlığı	Ünite Alt Başlıkları
4	Tarih, İlk Yurdumuz ve Tarihte Anadolu.	F. İlk Türk Devletlerinde Kültür ve Uygarlık.
		1. Devlet Yönetimi
		2. Din ve İnanış
		3. Sosyal ve Ekonomik Yaşam
		4. Yazı, Dil ve Edebiyat
		5. Bilim ve Sanat
		G. Türk Milletinin Tarihteki Yeri
		H. İlk Çağ'da Anadolu Uygarlıkları
		1. Hititler
		2. Frigyalılar
		3. Lidyalılar
		4. Urartular
		5. İyonyalılar
		I. 1. İlk Çağ'da Anadolu'da Kurulan Devletlerde Kültür ve Uygarlık
		1. Devlet Yönetimi
		2. Din ve İnanış
		3. Sosyal ve Ekonomik Yaşam
		4. Yazı, Dil ve Edebiyat
		5. Bilim ve Sanat
		İ. Çevre Uygarlıkların Anadolu'ya Etkisi

Tablo 4.22'de görüldüğü gibi 1998 SBDÖP'e göre hazırlanan sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabının birinci ünitesinde 21, ikinci ünitesinde 8, üçüncü ünitesinde 19, dördüncü ünitesinde ise 29 alt başlık yer almaktadır. Bu başlıklardan bazılarında “çevre” kavramına yer verilmiş, bazıları ise doğrudan çevre eğitiminin konusunu oluşturan kavramlardan meydana gelmiştir. Bu kapsamda 1. ünite “çevreyi tanıma ve inceleme” ile “çevrede yaşam ve turizm” kavramlarını içermektedir. 2. ünitenin konu başlıklarında yakın çevrelerini tanımanın önemini vurgulamakta, sokaklar, caddeler, mahalleler, semtler ve köyler gibi öğrencilerin doğrudan etkileşimde bulundukları yerleri kapsamaktadır. 3. ünitenin konu başlıkları öğrencilerin daha geniş çevrelerini anlamalarına yönelik ifadeleri içermektedir. Harita okuma becerileri ve yerel coğrafi özelliklerin yanı sıra nüfus, yerleşme, ekonomik hayat, tarih ve çevrenin korunması gibi konuları da kapsamaktadır. 4. ünitenin konu başlıklarında Türk milletinin tarih içindeki yeri, Anadolu'daki uygarlıklar ve bu uygarlıkların kültürleri üzerine odaklanmaktadır. Çevre uygarlıkların Anadolu'ya etkisi de dikkate alınmaktadır. Bu, öğrencilere tarih ve kültürel mirasın çevresel bağlamını da düşündürmektedir.

1998 sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında öğrencilerde çevresel farkındalığı sağlamak için hangi bilgilere yer verildiğini tespit etmek amacıyla öncelikle kitabın her bir ünitesindeki içerikler ayrıntılı olarak analize tabi tutulmuştur. Kitaptaki içeriklerinin incelenmesi sonucu bazı metinlerin çevre eğitimiyle ilişkili olduğu belirlenmiştir. Bu metinler “çevresel bilgi”, “çevreden faydalanma”, “çevreyi koruma”, “çevre problemleri” ve “yararlı çevre davranışı kazandırma” kategorileri altında gruplandırılmıştır. Kitaptaki metinlerin içerik analizi sonucu “çevresel bilgi” kategorisinde gruplandırılan ifadeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 4.23 1998 Programına göre hazırlanan sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında çevresel bilgi

Ders Kitabındaki İfade	Vurgulanan Kavram
“...[Y]aşadığımız yere yabancı olan birisi, adresimizi bulmakta güçlük çekebilir. O zaman evimizin bulunduğu yeri tarif ederiz. Bunun için, herkes tarafından bilinen yerlerden yararlanabileceğimiz gibi, coğrafi yönlerden de yararlanırız”. (sf.48)	Coğrafi yön bilgisi
“Bulduğumuz yerde yönümüzü çeşitli yöntemlerle bulabiliriz. Bunlardan biri pusulayı kullanarak yönümüzü belirtmektir. Pusula, yönümüzü en kolay şekilde bulmamızı sağlayan araçtır. Çünkü pusula, her an ve her türlü hava koşulunda kullanılabilir.” (sf.50)	Doğada yön tayini
“Kroki, günlük hayatımızda çok sık kullandığımız çizimlerdir. ...Arkadaşımız, evine giderken geçeceğimiz cadde ve sokakları, buralardaki belirli noktaları veya önemli yapıları bu çizimde gösterir.” (sf.52)	Kroki ile çevreyi tanıma
“Yurdumuzun kıyı kesimlerinde denizlerin etkisiyle daha ılıman iklim özellikleri görülür. ...yurdumuzun iç kesimlerinde karasal iklim özellikleri görülür. (sf.71)	İklim bilgisi
“Çevremizde çeşitli bitkiler vardır. Bu bitkilerin bir kısmı insanlar tarafından yetiştirilir. Bir kısmı da kendiliğinden yetişir. Bir yerdeki iklim özelliklerine bağlı olarak kendiliğinden yetişen bitkiler o yerin doğal bitki örtüsünü oluşturur.” (sf.73)	İnsan-çevre etkileşimi ve çevrede yaşam
“Son yıllarda yurdumuzda, tarımın her alanında önemli gelişmeler olmuştur. Tarım alanları genişletilmiş, sulama olanakları artırılmış, tarla ve bahçe kültürleri çeşitlendirilmiştir. (sf.82)	Tarım ve hayvancılık faaliyetleri
“Milli park, genelde az bulunan doğal ve kültürel değerleri korumak amacıyla yapılan bir düzenlemedir. Devletin aldığı birtakım önlemlerle bu değerlerin korunması sağlanmaktadır.” (sf.104)	Çevre tanıma
“...Bu devirde insanlar, göl ve nehir kenarlarında küçük yerleşim yerleri oluşturdular. Çeşitli hayvanları evcilleştirip beslediler. Toplayıcılıktan kurtulup arpa, darı ve buğday tarımına başladılar. Tarımla birlikte yerleşik yaşama geçtiler.” (sf.114)	Çevre-insan etkileşimi
“UNESCO, değişik ülkelerdeki tabiat ve kültür varlıklarından bazılarını korumaya almış ve bir “ Dünya Miras Listesi ” hazırlamıştır. Bunlardan yedi tanesi Türkiye’dedir.” (sf.130)	Tabiat ve kültür varlıkları
“Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), kurumuş vatan topraklarını “su” ile buluşturmayı hedefler.” (sf.107)	Su kaynakları

Tablo 4.23’te görüldüğü gibi çevresel bilgi kategorisinde yer alan ifadelerde yön bilgisi, kroki bilgisi, harita bilgisi, iklim bilgisi, çevrede yaşam, tarım ve hayvancılık, çevre tanıma, insan-çevre etkileşimi, tabiat varlıkları ve su kaynaklarına ilişkin bilgiler

yer almıştır. Bu çevresel bilgi kategorisindeki bazı ifadeler önceki ders kitaplarında olduğu gibi yakın çevrenin anlaşılmasına yönelik yön, kroki ve harita gibi bilgilerden oluşmaktadır. İnsan çevre etkileşimine dair çevresel bilgede ise iklim özelliklerine bağlı olarak canlıların durumu vurgulanmıştır. Bunun yanında çevre korumaya dair bilgiler “UNESCO, değişik ülkelerdeki tabiat ve kültür varlıklarından bazılarını korumaya almış ve bir “Dünya Miras Listesi” hazırlamıştır. Bunlardan yedi tanesi Türkiye’dedir.” ve “Milli park, genelde az bulunan doğal ve kültürel değerleri korumak amacıyla yapılan bir düzenlemedir. Devletin aldığı birtakım önlemlerle bu değerlerin korunması sağlanmaktadır.” şeklinde “doğal ve kültürel çevre unsurlarının tanınması ve korunması” vurgusu ile kitapta yer bulmuştur.

Kitaptaki metinlerin içerik analizi sonucu ikinci olarak elde edilen kategori “çevreden faydalanma” kategorisidir. Bu kategoride gruplandırılan ders kitabındaki içerikler ve çevre eğitimiyle ilişkili vurgulan kavramlar aşağıdaki gibidir:

Tablo 4.24 1998 Programına göre hazırlanan sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında çevreden faydalanma

Ders Kitabındaki İfade	Vurgulanan Kavram
“(İnsanlar) topraklarından veya hayvanlarından elde ettikleri ürünleri satarak geçinirler. Ormancılık, balıkçılık ve turizm etkinliklerinde bulunarak geçimlerini sağlayan köylülerimiz de vardır.” (sf.67)	İnsanın çevreden elde ettiği fayda
“Göllerden içme suyu, sulama, balıkçılık vb. alanlarda yararlanılır.” (sf.76)	Doğal kaynaklardan faydalanma
“Tarımın bir kolu olan hayvancılık, yurdumuzda özel bir öneme sahiptir. Bazı coğrafi bölgelerimizde hayvan ve hayvan ürünlerinden elde edilen gelir, orada yaşayan halkımızın birinci derecede geçim kaynağıdır.” (sf.83)	Hayvanlardan faydalanma
“Çevremizi güzelleştiren, bize sağlıklı bir ortam hazırlayan en önemli varlıklardan biri de ağaçlardır. Uygun ortamlara her birimiz birer ağaç dikerek ve bakımını üstlenerek çevremizi güzelleştirebiliriz.” (sf.101)	Bitkilerden faydalanma

Tablo 4.24’te görüldüğü gibi “çevreden faydalanma” kategorisinde gruplandırılan ifadeler insanın bitki, hayvan ve doğal kaynaklardan faydalanmasına yöneliktir. İnsanın ekonomik faaliyetlerde bulunması için çeşitli bitki ve hayvanları kullanmasına vurgu yapan ifadeler yanında ağaçların da çevre güzelliği sağlama ve insana sağlıklı ortam hazırlaması dolayısıyla insan açısından önemi bağlamında ele alan ifade ile karşılaşılacaktır. Dolayısıyla kitapta insanın çevreden fayda sağlaması çevre unsurlarını kendi yararı için kullandığı anlayışı ile yer almaktadır.

Kitaptaki metinlerin içerik analizi sonucu üçüncü olarak elde edilen kategori “çevre koruma” kategorisinde olup bu kategoride yer alan içerikler ve çevre eğitimiyle ilişkili olarak vurgulan kavramlar aşağıdaki gibidir:

Tablo 4.25 1998 Programına göre hazırlanan sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında çevre koruma

Ders Kitabındaki İfade	Vurgulanan Kavram
“Yaşantımızın rahat ve kolay olması, sadece çevremizi tanımakla olmaz. Onu koruyup geliştirmemiz de gereklidir. Çevremizdeki güzellikleri, tarihi ve turistik yerleri, ağaçları, çiçekleri ve hayvanları korumak görevimiz olmalıdır. Çünkü insanın iyi ve sağlıklı yaşaması, çevresinin zengin ve korunmuş olmasına bağlıdır. Bu nedenle çevremizi tanımak, korumak ve onu geliştirmek hem insanî hem de toplumsal bir görevimizdir.” (sf.44)	Canlı ve cansız çevre unsurlarını koruma
“Yurdumuz akarsu bakımından oldukça zengin bir ülkedir. Bu akarsulardan içme suyu elde etme, sulama, elektrik enerjisi sağlama, balıkçılık vb. alanlarda yararlanırız. Bu bakımdan akarsuların kirletilmemesine dikkat etmeliyiz. (sf.76)	Doğal kaynakların korunması
Ayrıca tarihî ve doğal zenginliklerimizin, konaklama tesislerinin bakımı, temizliği ve tanıtımı gereklidir. Ülkemize daha çok turist gelmesini istiyorsak bunlara özen göstermeliyiz. Çünkü ülkemizde birçok insan geçimini turizm alanında çalışarak sağlar. (sf.97)	Doğal zenginliklerin korunması
“Doğal güzellikler, manzaralar, tarihi ve kültürel değerler, insanın çevresini güzelleştiren önemli varlıklardır. Bu güzellikler ve değerler, turizm ve kültür varlığımızın zenginlikleridir. Tarihi ve kültürel değerlerimiz ile doğal güzelliklerimizi korumak en önemli vatandaşlık görevlerimizdendir. Çünkü bu çevre bizlere atalarımızdan miras kalmıştır. Onu korumalı, güzelleştirmeli ve temiz tutarak gelecek kuşaklara sağlıklı bir çevre bırakmalıyız.” (sf.101)	Sürdürülebilir bir çevre için koruma
“Her ülke için olduğu gibi bizim ülkemiz için de önemli ham madde kaynağı ve doğal bir zenginlik olan ormanlarımızı korumak başta gelen vatandaşlık görevlerimizdendir. Eskiden beri ormanlarımıza gereken ilgi gösterilmediğinden bugünkü orman varlığımız çok fakirleşmiştir. Bu olumsuz durumu düzeltmek ve gelecek nesillere yemyeşil bir vatan bırakmak zorundayız. Bunun için ormanlarımızı yangınlardan korumalı ve onlara zarar vermemeliyiz.” (sf.102)	Ormanların korunması
“Çayır ve meralar da etinden, sütünden, derisinden ve daha birçok ürününden yararlandığımız hayvanlarımızın beslenme alanı olduğu gibi doğal güzelliklerimizi oluşturan diğer önemli varlıklarımızdandır. Bütün bunlardan en iyi şekilde ve daha uzun bir süre yararlanmak için onları korumalıyız. Milletin ortak malı olan bu kaynaklarda, gelecek kuşakların da hakkı olduğunu unutmamalıyız.” (sf. 104)	Canlı yaşam alanı olarak çevre koruma

Tablo 4.25’te görüldüğü gibi “çevre koruma” kategorisinde yer alan ifadelerde canlı ve cansız çevre unsurlarını koruma, doğal kaynakların korunması, sürdürülebilir bir çevre için koruma, ormanların korunması ve canlı yaşam alanı olarak çevre koruma kavramları vurgulanmıştır. Bu ifadelerde dikkat çeken özellik çevre unsurlarının korunması işinin insana yarar sağladığı için yapılmasıdır. Bu bağlamda koruma gerekçelerinde “*insan yaşantısının rahat ve kolay olması, insanın akarsulardan çeşitli şekillerde yararlanması, daha çok turist gelmesi için çevre unsurlarının korunması*”

anlayışı yer almaktadır. İkinci olarak dikkat çeken husus, çevreyi koruma işinin bir vatandaşlık görevi olarak ele alınmadır. Bu durum sosyal bilgiler dersinin amaçlarındaki vatandaş yetiştirme ile de örtüşmektedir. Bu konuda ders kitabında yer alan ifadeler şu şekildedir:

“Tarihi ve kültürel değerlerimiz ile doğal güzelliklerimizi korumak en önemli vatandaşlık görevlerimizdendir.” (sf.101)

“Her ülke için olduğu gibi bizim ülkemiz için de önemli ham madde kaynağı ve doğal bir zenginlik olan ormanlarımızı korumak başta gelen vatandaşlık görevlerimizdendir.” (sf.102)

Bu kategorideki çevre koruma boyutunda dikkat çeken son özellik ise çevredeki kaynakların sürdürülebilir ve bilinçli kullanımına yapılan vurgudur. Bu konuda ders kitabında *“Milletin ortak malı olan bu kaynaklarda, gelecek kuşakların da hakkı olduğunu unutmamalıyız.”* denilerek milletin ortak malı olması hususu ile gelecek kuşakların hakkının gözetilmesi öğrencilerin dikkatine sunulmuştur.

Kitaptaki metinlerin içerik analizi sonucu dördüncü olarak elde edilen bir diğer kategori “çevre problemleri” kategorisidir. Bu kategoride yer alan ders kitabındaki ifadeler ve vurgulan kavramlar aşağıdaki gibidir:

Tablo 4.26 1998 Programına göre hazırlanan sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında çevre problemleri

Ders Kitabındaki İfade	Vurgulanan Kavram
“Dünyamız “su bunalımı” ile karşı karşıyadır. Çünkü hızla artan su kullanımına karşılık, kullanılabilir su kaynakları oldukça sınırlıdır. Dünya nüfusunun %40’ını barındıran 80 ülke, şimdiden su sıkıntısı çekmektedir.” (sf.41)	Doğal kaynakların azalması
“Kıyılardan iç kesimlere doğru, orman varlığımızın azaldığı görülür. Bunun nedeni, iklimin elverişli olmaması, kesilen ağaçların yerine yenilerinin dikilmemesi ve aşırı tahriptir.” (sf.85)	Orman tahribatı
Yurdumuzda ormanların kapladığı alan çeşitli nedenlerden dolayı (orman tahribi, yangın vb.) giderek daralmıştır. Bu olumsuz durumu düzeltmek ve gelecek nesillere yemyeşil bir vatan bırakmak için hepimize önemli görevler düşmektedir. (sf.86)	Orman tahribatı

Tablo 4.26’da görüldüğü gibi ders kitabında çevre problemleri olarak doğal kaynakların azalması ve orman tahribatı yer almıştır. Çevre problemlerinde insan

kaynaklı nedenlere de vurgu yapan bu ifadelerde insanın ne tür önlemler alması gerektiği de öğrencilere belirtilmiştir. Çevre problemleri hakkında bilgi düzeyini yükseltme konusunda çaba harcanması yanında bunların nedenleri ile çözüm yolları hakkında bilgilerin verilmesi öğrencilerde çevre bilinci oluşturma açısından önemlidir. Doğal kaynaklardan suyun aşırı kullanımı küresel çevre problemi olarak öğrenciye sunulmuş, bu bağlamda sadece ülkesi için değil küresel açıdan çevre problemlerinin bulunduğu öğrenciye ifade edilmiştir. Bununla birlikte daha önceki ders kitabında olduğu gibi bu ders kitabında da çevre problemlerine yönelik örneklerin az sayıda olduğu dikkat çekmektedir.

Kitaptaki metinlerin içerik analizi sonucu son olarak elde edilen kategori “yararlı çevre davranışı kazandırma” kategorisidir. Bu kategoride yer alan ders kitabındaki ifadeler aşağıdaki gibidir:

Tablo 4.27 1998 Programına göre hazırlanan sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında yararlı çevre davranışı kazandırma

Ders Kitabındaki İfade	Vurgulanan Kavram
“Gündüz mum yakan, geceleyin bulamaz.” Atasözümüz, zamansız harcanan enerjinin ihtiyaç duyulduğunda elde edilemeyeceğini ne güzel anlatmaktadır. Evde elektrik lambalarını açık bırakmamaya özen göstermeliyiz”. (sf.17)	Enerji tasarrufu
“Boşa harcanan her kâğıt, aile bütçesine zarar verir. Ayrıca ormanlarımızın yok olma nedenlerinden biridir. Kullanılan kâğıtların yeniden değerlendirilmesi için, onları çöplerden ayrı biriktirmeli ve ilgili yerlere iletmeliyiz. (sf.18)	Kâğıt israfının zararı ve geri dönüşüm.
“Suyun ölçsüz kullanılması, gereksiz yere suyun tüketilmesi zamanla susuz kalınmasına neden olabilir. Bunun için su kullanımında herkesin tutumlu davranması gerekir.” (sf.21)	Suyun sürdürülebilir bir şekilde kullanılması
“Nasıl evimizi temiz ve düzenli tutmaya çalışıyorsak okulumuzda da aynı şeyleri yapmalıyız. Okulumuzun içi, dışı ve çevresi de temiz olmalıdır.” (sf.27)	Çevrenin temiz tutulması
“Okulun çevresini güzelleştirmek kadar korumak da önemlidir. Bu amaçla çalışanlara yardımcı olmalıyız. Çimenlere basmamalı, çiçekleri koparmamalıyız. Okulumuzun bahçesini ve çevresini temiz tutmalıyız. Bu davranışları alışkanlık haline getirmeliyiz.” (sf.28)	Çevre koruma bilincini okul çevresinde güçlendirmek
“Göllerimizi, barajlarımızı, nehirlerimizi, yer altı sularımızı ve denizlerimizi çok iyi değerlendirmeli, temiz tutmalıyız. Arıtma tesislerini yaygınlaştırmalı, sularımızı evsel ve endüstriyel atıklarla kirliletmemeliyiz.” (sf.41)	Doğal kaynakların kullanımı
“Aşırı gübreleme, bilinçsiz kullanılan ziraî mücadele ilaçları ve yoğun yapılaşmadan kaçınılmalıdır.” (sf.41)	Toprağın korunması
“Satın alacağımız yeni ev aletlerini seçerken, su, enerji ve deterjan tasarrufunu sağlayıcı özelliklere sahip olanları tercih edelim” (sf.42)	Su ve enerji tasarrufu

Tablo 4.27’de görüldüğü gibi ders kitabında çevre eğitimiyle ilişkili “yararlı çevre davranışı kazandırma” kategorisindeki ifadelerde insanın çevreye karşı sorumlu

davranış biçimlerinin örneklendirilerek öğrencilere sunulduğu görülmektedir. Çevre sorunlarına da sebep olan insanın çevreye yönelik aşırı, israf eden ve hükmedici konumunun da sorgulandığı bu ifadelerde sınırlı kaynakların zaman içerisinde tükeneceğinin kaygı edinildiği ve çevrenin canlı, cansız unsurlarının insan yararına korunmasının gerekli olduğu ana fikri ile öğrenciye sunulmuştur. Bununla birlikte örtük olarak çevre koruma davranışı kazanmanın doğal dengeyi korumaya yardım edeceği de belirtilmiştir. Kitapta dikkat çeken bir diğer husus da “*Kullanılan kâğıtların yeniden değerlendirilmesi için, onları çöplerden ayrı biriktirmeli ilgili yerlere iletmeliyiz.*” ve “*Arıtma tesislerini yaygınlaştırmalı, sularımızı evsel ve endüstriyel atıklarla kirletmemeliyiz.*” ifadeleridir. Bu ifadelerde daha önceki ders kitaplarından farklı olarak geri dönüşüm ve arıtma kavramlarının kullanıldığı görülmekte olup öğrencilerin katı atıklardan kâğıtların ve atık suların çevreye verebileceği zararlar (su kirliliği şeklinde) konusunda bilinç sahibi olmalarının istendiği dikkat çekmektedir.

4.2.4 2005 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programına Göre Hazırlanan 4. Sınıf Ders Kitabında Çevre Eğitimi

2005 sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabı “İlköğretim Sosyal Bilgiler 4 Ders Kitabı” adını taşımaktadır. Kitap, MEB Talim ve Terbiye Kurulu’nun 18/07/2005 tarih ve 282 sayılı kararı ile ders kitabı olarak kabul edilmiştir. Kitap, Meltem Tekerek, Niyazi Kaya, Melek Derya Alıç, Bekir Yılbat, Tuğrul Yıldırım, Miyase Koyuncu, Kadir Ulusoy tarafından yazılmıştır. 201 sayfadan oluşan kitap sekiz ünite şeklinde düzenlenmiştir. Bu ünitelerde yer alan konu başlıkları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 4.28 2005 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında ünite ve konu başlıkları

Ünite Numarası	Ünite Adı ve Başlıklar	Ünite Alt Başlıkları
1	Kendimi Tanıyorum	Ben Kimim? Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşayım Hayatım ve Ailem Duygu ve Düşünce Dünyam Onlar Da Var Onlar Başardı
2	Geçmişimi Öğreniyorum	Aile Tarihi Yazıyoruz Kültürümüz Şenliğe Gidiyoruz Cumhuriyete Nasıl Kavuştuk?

Tablo 4.28'in devamı

Ünite Numarası	Ünite Adı ve Başlıklar	Ünite Alt Başlıkları
3	Yaşadığımız Yer	Yön Bulmanın Yöntemlerini Öğrenelim Kroki Hava Nasıl Olacak? Meteorolojiye Gidiyoruz Takvim Yaprağı ve Hava Durumu Yaşadığınız Çevre Doğal Çevremiz Doğal Afetler ve Çevremiz Yaşam Çevremize Tehdit
4	Üretimden Tüketime	Önce İhtiyaçlarımız Hesaplı Yaşıyoruz Yasemin'in Bir Görevi Var Bir Tüketici Olarak Haklarım Neler? Bana Nasıl Ulaştı? İhtiyaçlar ve Ustalar
5	İyi ki Var	Çevremizdeki Teknoloji Ürünleri İnsan ve Zaman Teknolojide Gelişim Haydi Kendi Projemizi Geliştirelim
6	Hep Birlikte	Sosyal Gruplar Toplum Hayatında Dayanışma Çevremizde Sosyal Örgütler Çevremizdeki Resmi Kurumlar Ben De Varım Çevremizi Nasıl Güzelleştirebiliriz?
7	İnsanlar ve Yönetim	Muhtarlığımızı Tanıyalım Belediyemiz Bizim Bayramımız
8	Uzaktaki Arkadaşlarım	Uzaklardan Geldiler Hollanda'da İlk Laleler Ata Yurttan Bir Ülke Şimdi Güney Kore'deler Merhaba Tunus

Tablo 4.28'de görüldüğü gibi 2005 sosyal bilgiler ders kitabı konu başlıklarında doğrudan çevre eğitimi ile ilişkili ifadeler rastlanmaktadır. Örneğin “Yaşadığımız Yer” ünitesinde yer alan konu başlıklarının tamamı doğrudan çevre eğitiminin amaçları ile ilişkili olarak ele alınabilecek kavramlardan oluşmaktadır. Ayrıca soru şeklinde başlıklara da yer verilmiştir. Bu açıdan daha önceki yıllarda yayımlanan kitaplara göre farklılıklar göstermektedir.

2005 Sosyal Bilgiler 4. sınıf ders kitabında çevre eğitiminin yerini tespit etmek amacıyla kitabın içerikleri ayrıntılı olarak analize tabi tutulmuştur. Kitaptaki içeriklerinin incelenmesi sonucu bazı metinlerin çevre eğitimiyle ilişkili olduğu belirlenmiş ve bu metinler “çevresel bilgi”, “çevreden faydalanma”, “çevreyi

koruma”, “çevre problemleri ve doğal afetler”, “yararlı çevre davranışı kazandırma” ve “insan çevre etkileşimi” kategorileri altında gruplandırılmıştır.

Kitaptaki metinlerin içerik analizi sonucu “çevresel bilgi” kategorisinde gruplandırılan içerikler ve bu içeriklerde çevre eğitimiyle ilişkili vurgulanan kavramlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 4.29 2005 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında çevresel bilgi

Ders Kitabındaki İfade	Vurgulanan Kavram
“Babama bu yıl okulumuzun izcilik faaliyetlerine katılıp katılamayacağımı sordum.” (sf.22)	İzcilik yoluyla çevreyi tanıma
“Belli bir yere ya da noktaya göre bulunulan yere yön denir. Aklımıza ilk gelen yönler; kuzey, güney, doğu ve batıdır. Bunlara ana yönler denir. Güneş’in doğduğu yöne doğu denir. Diğer yönleri bu bilgiden yararlanarak kolayca bulabiliriz.” (sf.62)	Doğada yön tayini
“Ablası: Hayır, yön bulmada pusulayı , yıldızları, ağaçları ve taşları da kullanabiliriz. Örneğin, pusulamız yoksa bulutsuz bir gecede Kutup Yıldızı’na bakarak yönümüzü bulabiliriz.” (sf.63)	Doğada yön tayini
“Ali, Ahmet’in ev adresini bilmiyordu. Bunun için Ahmet’ten kendisine yardımcı olmasını istedi. Ahmet de Ali’ye evlerinin yerini, bir yerin başlıca özelliklerini gösteren taslak çizim olan bir kroki üzerinde tarif etti.” (sf.64)	Kroki ile çevreyi tanıma
“Bir yerde kısa süre içinde sıcaklık, yağış, rüzgâr, basınç gibi hava olaylarını gösterdiği duruma hava durumu denir. Bu haritada kullanılan sembollere bakarak ülke genelinde hava durumunun nasıl olacağını anlayabiliriz.” (sf.66)	Çevreyi tanıma: Hava olayları
“Uzman: Tabi anlatırım. Sıcaklık, nem-yağış, basınç-rüzgâr değerlerinin ölçümlerini çeşitli aletlerle yaparız. Daha sonra elde ettiğimiz verilere göre hava tahmin haritalarını oluştururuz.” (sf.68)	Çevreyi tanıma: Hava olayları
“Buğday, genellikle iç bölgelerimizde sonbahar mevsiminde ekilir. Toprağın neminden iyice faydalanır. Havalarda ısınmaya başlayınca filizlenip topraktan gün yüzüne çıkar.” (sf.94)	Bitkileri tanıma: Buğday
“İnsanlar eski çağlardan beri gök cisimlerinin hareketini izlemek ve takvimler yapmak için gözlem evleri kurmuşlardır. (sf.119)	Çevreyi tanıma
“Avustralya kurak bir ülke olmasına rağmen, yağmur sonrasında çöllerde birçok bitki yetişebiliyor. Ülkenin en önemli ağaçları ise okaliptüs ve kauçuktur. (sf.172)”	İklim bilgisi
“Pelikanlar genellikle balıkların fazla olduğu sulak yerlerde yaşarlar...Kangurular yavrularını keselerinde taşıyan uzun kuyruklu hayvanlardır. Avustralya’da yaşayan kanguruların pek çok türü vardır. (sf.173)	Hayvanların yaşam alanı ve onları tanıma
“Hollanda, topraklarının yarıya yakını denizden kazanmıştır. Ülke topraklarının bir bölümünün yükseltisi deniz seviyesinin altındadır.” (sf.174)	Çevre tanıma

Tablo 4.29’da görüldüğü gibi çevresel bilgi kategorisinde yer alan ifadelerde çevreyi tanıma, yön bilgisi, kroki bilgisi, hava olayları, bitkileri tanıma, iklim bilgisi ve hayvanlar ile yaşam alanlarını tanımaya ilişkin bilgiler yer almıştır. Çevresel bilgilerin yer aldığı metinlerde çevrenin canlı ve cansız unsurları da öğrenciye sunulmuş, örneğin yıldızlar, ağaçlar ve taşların yön bulmada insana yardım edileceği belirtilmiştir. Bu çevresel bilgiler içerisinde “*Belli bir yere ya da noktaya göre*

bulunulan yere **yön** denir.” örneğinde olduğu gibi çevrede mekânı tanımaya ya da “Bir yerde kısa süre içinde sıcaklık, yağış, rüzgâr, basınç gibi hava olaylarını gösterdiği duruma hava durumu denir.” örneğinde olduğu gibi çevre unsurlarının tanımları yer almıştır. Kitapta geçen “Hollanda, topraklarının yarıya yakınını denizden kazanmıştır. Ülke topraklarının bir bölümünün yükseltisi deniz seviyesinin altındadır.” cümlesinde olduğu gibi uzak çevreyi mekân olarak tanıma yanında doğal çevre unsurlarının etkilerini de içeren bilgiler yer almıştır.

Çevresel bilginin pekiştirilmesi için doğal çevre ve insan etkileşimini de içerecek örnek olaylar ve sorulara da başvurularak öğrencinin problem durumunu çözmesi istenmiştir. Örneğin bu konuda “*Bolu Yedigöller Millî Parkı’nda okul gezisi sırasında bir öğrenci grubu yön bulma yöntemlerini bilmedikleri için kaybolmuşlardır.*” (Tekerek vd., 2005, s.63) şeklinde başlayan bir gazete haberine yer verilerek öğrencilerden cep telefonu kullanılarak bulunulan yerin tespiti hakkında sorgulamalarda bulunulması istenmiştir. Daha önceki ders kitaplarında olduğu gibi bu kategori diğer kategorilere göre daha fazla çevre eğitimiyle ilişkili ifadenin/içeriğin yer aldığı kategori olmuştur.

Kitaptaki metinlerin içerik analizi sonucu elde edilen bir diğer kategori “çevreden faydalanma” kategorisidir. Bu kategoride gruplandırılan içerikler ve vurgulanan kavramlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 4.30 2005 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında çevreden faydalanma

Ders Kitabındaki İfade	Vurgulanan Kavram
“Sınıfınızda her gün farkında olarak ya da olmayarak kullandığınız sıranız tahta ve demirden yapılmıştır. Tahta, bizim ülkemizdeki ağaçlardan, demir de bir madenden kazılarak elde edilmiş olabilir. Doğal çevre bu şekilde bize pek çok kaynak sağlayabilir.” (sf.73)	Canlı ve cansız varlıklardan faydalanma
“Elif’in içmek ve temizlenmek için ihtiyacı olan su önce barajda biriktirilir. Daha sonra bu su çeşitli işlemde geçirilerek evine ulaşır. (sf.85)”	Doğal kaynaklardan faydalanma
“İnsanlar zamanı gösteren araçlar yapmaya ihtiyaç duydular. ... Öncelikle doğadan yararlandılar. Güneşi ve suyu zamanı ölçmede kullandılar. Daha sonra kum saati gibi aletler geliştirerek zamanı daha güvenilir ölçmeyi başardılar.” (sf.117)	Doğal kaynaklardan faydalanma
Kil Tablet: Toprağın fırınlarda pişirilmesi ile yapılır.... Papirüs: 5000 yıl önce Mısırlıların Nil Nehri kıyılarında yetişen papirüs adlı bitki saplarından yaptıkları bir tür kağıttır.... Parşömen: Koyun ya da başka hayvanların derisinden yapılır.” (sf.123)	Bitki ve hayvanlardan faydalanma

Tablo 4.30'un devamı

Ders Kitabındaki İfade	Vurgulanan Kavram
“Yel değirmenleri, rüzgâr gücünden enerji elde etmek için eskiden beri kullanılmaktadır.” (sf.175)	Doğal çevreden faydalanma
“Türkmenler evlerini genellikle, kerpiç veya betondan yapmaktadırlar.” (sf.181)	Cansız çevre unsurlarından faydalanma

Tablo 4.30'da görüldüğü gibi “çevreden faydalanma” kategorisinde gruplandırılan ifadeler insanın canlı ve cansız varlıklardan faydalanmasına yöneliktir. Kitapta ağaç ve madenlerden ekonomik ürün olarak faydalanılması öğrencinin yakın çevresindeki sıra örneği üzerinden ele alınmış; doğal çevrenin insan yaşamında oynadığı rol “*Doğal çevre bu şekilde bize pek çok kaynak sağlayabilir.*” ifadesi ile öğrenciye aktarılmıştır. İnsanın doğal kaynaklardan faydalanmasının tarihin en eski devirlerinden itibaren var olan bir konu olduğu da belirtilen kitapta insanın zorunlu ihtiyaçları için çevrenin canlı ve cansız varlıklarını kullandığı örneklerle ifade edilmiştir.

Kitaptaki metinlerin içerik analizi sonucu üçüncü olarak elde edilen kategori “çevre koruma” kategorisidir. Bu kategoride gruplandırılan içerikler ve içeriklerde vurgulanan kavramlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 4.31 2005 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında çevre koruma

Ders Kitabındaki İfade	Vurgulanan Kavram
“Atatürk...Konya'daki Selçuklu ve Osmanlı devri mimarî eserlerini inceledi. İncelemeler sonucunda eserlerin bakımsız olduğunu gözlemledi. Hemen o gün Başbakan İsmet İnönü'ye telgraf çekerek eserlerin bir an önce onarılması için talimat verdi.” (sf.40)	Tarihsel çevre unsurlarının korunması
“Yumurtalarını bıraktıkları kumsalların temizliği çok önemli. Çünkü günümüzde kumsallar kirletiliyor, balıkçıların ağlarına takılıyor ve çoğalmaları engelleniyor. Zeynep merakla dinliyordu. Birden aklına bir soru geldi. Dedeciğim, karettalar için sizden başka çalışanlar var mı?” (sf.130)	Hayvanları koruma
“Kış nedeniyle çok güç koşullarda yaşam mücadelesi veren sokak hayvanlarına umut olan Gölbaşı Hayvan Rehabilitasyon ve Bakım Merkezi için kermes düzenleniyor. Meliha Yılmaz Doğal Hayatı Koruma, Geliştirme, Sağlık, Eğitim ve Kültür Vakfının, Gölbaşı'ndaki barınakta kalan sokak hayvanlarının bakım giderlerinin karşılanması amacıyla düzenlenen kermes, Otel Tunalı'da 11-12 Aralık tarihlerinde gerçekleştirilecek.” (sf.133)	Hayvanları koruma
“Suwon Fortress, Güney Kore'de UNESCO tarafından Dünya Miras Listesi'ne alınmış eserlerinden biridir.” (sf.185)	Tarihsel çevre unsurlarının korunması

Tablo 4.31’de görüldüğü gibi “çevre koruma” kategorisinde yer alan ifadelerde tarihsel çevre unsurlarının korunması ve hayvanları koruma kavramları vurgulanmıştır. Hayvanların korunması, insanın çevreye ve hayvanların yaşam alanına verdiği zarar nedeniyle canlı türlerinin devamlılığının tehlikeye girmesi ve sokak hayvanlarının yaşamlarını devam ettirebilmesi için harekete geçilmesi örneğiyle öğrenciye sunulmuş, bu konuda yapılması gerekenler aktarılmıştır. Ayrıca kitapta yer alan “*Biliyor muydunuz?*” başlıklı bölümlerin bazılarında çevre korumaya ilişkin bazı bilgiler öğrencilere sunulmuştur. Örneğin “*Fatih Sultan Mehmet çevre korumasıyla ilgili vakıflar kurdurmuş, ağaç kesilmesini yasaklamıştır.*” (Tekerek vd., 2005, s.73) ifadelerine yer verilerek çevreye dair koruma bilincinin günümüzle kıyaslamasını da yapmalarını içerebilecek şekilde Fatih Sultan Mehmet dönemindeki yerine dair öğrencide tarihsel bilgi oluşturulmak istenmiştir.

Kitaptaki metinlerin içerik analizi sonucu dördüncü olarak elde edilen bir diğer kategori “çevre problemleri ve doğal afetler” kategorisidir. Bu kategoride yer alan ders kitabındaki ifadeler aşağıdaki gibidir:

Tablo 4.32 2005 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında çevre problemleri ve doğal afetler

Ders Kitabındaki İfade	Vurgulanan Kavram
“Daha güzel yaşamak için doğal çevrede yaptığımız değişiklikler pek çok sorunu da beraberinde getirir. Örneğin, yakacak odun elde etmek amacıyla ormanların yok edilmesi, ormanları ev olarak kullanan yabani hayvanların evsiz kalmasına neden oluyor. Çevrenizde de buna benzer sorunlar var mı?” (sf.73)	Orman tahribatı
“Türkiye’nin yaşadığı büyük deprem felaketinde mucize eseri kurtulanlardan biri de 13 yaşındaki Onur Ümit’ti. Onur’un Gölçük’te ailesiyle oturduğu 5 katlı apartman saat 03.02’de 7.4 şiddetindeki depremin büyük sarsıntısıyla çöktü... Depremi hissettiğinizde sakin olunuz. Sağa sola koşmayınız. Balkona çıkmayınız...” (sf.78)	Deprem
“10 yaşındaki bir İngiliz öğrenci denizaltındaki depremler ve tsunami konusunda aldığı dersi hatırlayınca Tayland’ta 100 kişiyi ölümden kurtardı. Küçük kızın uyarısı üzerine yakındaki kumsal ve otel boşaltıldı, tsunami dalgaları can kaybı olmadan atlatıldı.” (sf.79)	Denizaltındaki depremler ve tsunami
“Ormanlara ilk çağlardan beri arazi açmak, hayvan otlatmak için zarar verilmiştir. Her yıl milyonlarca ağaç yanıp kül olmaktadır. Ormansız kalan toprak ise erozyonla sürüklenip gitmektedir. Ormanlar hepimizindir. Sahip çıkıp, gelecek kuşaklara sağlıklı, yeşil ormanlar bırakmalıyız. Ağaçlandırma çalışmaları yapmalıyız.” (sf.143)	Orman tahribatı
“Çöplerimiz toplanmaz ve birikirse sağlığımızı tehdit edici sorunlara sebep olabilir. Aynı zamanda çevreye rahatsız edici kokular yayar. Çöplerimiz belediye görevlileri tarafından alındıktan sonra insanlardan uzakta bir çöp merkezine götürülerek toplanır. Bu merkezlerde çeşitli işlemlerden geçirilerek ayrıştırılır. Geri dönüşümü olan kâğıt, cam, plastik gibi maddeler tekrar insanların kullanımına sunulur. (sf.150)”	Çöp/atık sorunu

Tablo 4.32’de görüldüğü gibi ders kitabında çevre problemleri olarak ormanların yok oluşu ve çöp/atık sorunu; doğal afetler olarak da deprem, denizaltı depremi ve tsunamiye yer verilmiştir. Özellikle orman tahribatı ile çeşitli çevre sorunları ile karşılaşılacağı, insanın orman varlıklarını bilinçsiz kullanımının da orman varlığının yok olmasına sebep olduğu belirtilmiştir. Doğal çevreyi kullanmanın bütün canlılar için geçerli olduğu “*Daha güzel yaşamak için doğal çevrede yaptığımız değişiklikler pek çok sorunu da beraberinde getirir. Örneğin, yakacak odun elde etmek amacıyla ormanların yok edilmesi, ormanları ev olarak kullanan yabani hayvanların evsiz kalmasına neden oluyor.*” cümlesinde ormanların insan dışındaki canlılar için de bir yaşam alanı olduğu belirtilmiştir.

Kitapta atıkların özenli bir şekilde ayrıştırılması ve geri dönüşüme tabi tutularak yeniden kullanımına dair bilinçlendirme de görülmektedir. Böylece doğal kaynakların daha az kullanılması da örtük olarak öğrenciye verilmiştir.

Kitapta dikkat çeken bir diğer özellik de “çevresel denge” kavramına yer verilmesidir. Doğal kaynakların aşırı ve bilinçsiz kullanımının çevresel dengeyi bozduğu belirtilmiş, “gelecek kuşaklara sağlıklı ve yeşil bir çevre bırakabilmek” amacıyla/kaygısıyla ormanların korunması gerektiği fikri ileri sürülmüştür. Bunun yanında öğrencilerden ağaçlandırma çalışmalarına destek olmaları yoluyla sadece çevreye yönelik bilgi boyutuyla değil eyleme geçmelerinin de gerekli olduğu belirtilmiştir.

Kitaptaki metinlerin içerik analizi sonucu elde edilen diğer bir kategori “yararlı çevre davranışı kazandırma” kategorisidir. Bu kategoride yer alan ders kitabındaki ifadeler aşağıdaki gibidir:

Tablo 4.33 2005 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında yararlı çevre davranışı kazandırma

Ders Kitabındaki İfade	Vurgulanan Kavram
“Okul çevresinde temizlik için onları örgütler. Yere çöp atanlarını uyarır. Çevre temizliği yaptırır... Yeşili koruma kulübüne seçilir. Okul bahçesi ve çevresindeki bitkilerin bakımı ve düzeni ile ilgilenir. (sf.140)”	Çevre temizliği, çevre koruma davranışı
“Her çeşit meyve ağaçları ile okulumuzun bahçesini yeşile büründürdük. Yaz mevsiminde öğrencilere ağaçları zimmetledik. Onların su vermesi ve sevgisiyle ağaçları büyüttük” (sf.142)	Ağaç yetiştirme

Tablo 4.33'te görüldüğü gibi ders kitabında çevre eğitimiyle ilişkili “yararlı çevre davranışı kazandırma” kategorisindeki ifadelerde insanın çevreye karşı sorumlu davranış biçimlerinin yakın çevresindeki okul örneğinden somutlaştırılmaya çalışıldığı söylenebilir. Kitapta öğrencilerin çevre davranışını biçimlendirmede çevrenin temiz tutulması, çevredeki bitkilerin bakımı yanında çevredeki ağaçların büyütülmesinde onlara sorumluluk yüklenmesi görülmektedir.

Kitaptaki metinlerin içerik analizi sonucu elde edilen son kategori ise “insan ve çevre etkileşimi” kategorisidir. Bu kategoride yer alan ders kitabındaki ifadeler ve bu ifadelerde çevre eğitimiyle ilişkili olarak vurgulanan kavramlar aşağıdaki gibidir:

Tablo 4.34 2005 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında insan çevre etkileşimi

Ders Kitabındaki İfade	Vurgulanan Kavram
“Doğal çevrede, farklı yer şekillerinin yanında insanlar da yer alır.” (sf.72)	Çevrede yaşam
“Eskiden atalarımız çevrelerinde sürekli değişen doğayı; yağın yağmuru ya da karı, doğan günü, yaprakların sararışını, esen rüzgârı gözlemlemişlerdi. Gözlemlerle edindikleri bilgileri kullandılar. Böylece belli aralıklarla yinelenen ve yaşamı olumlu ya da olumsuz etkileyen hava koşullarını tahmin edebildiler.” (sf.70)	Çevrede yaşam
“İnsanlar ihtiyaçlarını giderebilmek için çevreyle etkileşimde bulunurlar. Toprağı işleyerek ürünler elde ederler. Barajlar yaparak akarsuların akışlarına müdahalede bulunurlar. Binalar, yollar inşa ederek çevrenin görünümünde değişikliğe yol açarlar. Bu etkileşim sonunda doğada değişiklikler meydana getirirler.” (sf.72)	İnsanın doğaya müdahalesi
“Türkmenistan’ın yaklaşık %90’ı Karakum Çölü ile kaplı. Bu yüzden ülke aşırı sıcak veya soğuktur. Halkın çoğu, çölün kenarlarında, ülkenin güneyinde ve ırmakların geçtiği bölgelerde yaşamaktadır.” (sf.178)	Çevrenin insan yaşamına etkisi
“ Berberiler genellikle çöller ve dağlık bölgelerde yaşamaktadır. Bu nedenle birbirlerinden çok uzak yerlerde bulunmaktadırlar.” (sf.189)	Çevrenin insan yaşamına etkisi

Tablo 4.34'te görüldüğü gibi ders kitabında çevre eğitimiyle ilişkili “insan çevre etkileşimi” kategorisindeki ifadelerde doğal çevrenin insan dışında çeşitli varlıkların ortamı olduğunun belirtilmesi, insanın doğada yaşamı ve doğadaki değişimi anlama çabası, insanın çevreyle etkileşiminde çevreye verdiği zararlar ve çevre etkisiyle insan yerleşmesindeki etkiler yer almaktadır. Kitaptaki “*Binalar, yollar inşa ederek çevrenin görünümünde değişikliğe yol açarlar.*” ifadesiyle çevrenin insan tarafından değiştirildiği belirtilirken; “*Berberiler genellikle çöllerde ve dağlık bölgelerde yaşarlar ve bu nedenle genellikle birbirlerinden uzak bölgelerde bulunurlar.*” ifadesiyle de insan yaşamının çevre unsurlarından etkilendiği öğrencilere sunulmuştur. Kitapta ayrıca sayfa 9’da “yaşadığı çevreye duyarlı” kavramı da yer almaktadır. Bu

kavram bireyin çevreye ve çevre sorunlarına daha bilinçli bir şekilde yaklaşmasını içeren bir kavramdır.

4.2.5 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programına Göre Hazırlanan 4. Sınıf Ders Kitabında Çevre Eğitimi

Sami Tüysüz tarafından yazılan 2018 Sosyal Bilgiler 4. sınıf ders kitabı “İlkokul Sosyal Bilgiler 4 Ders Kitabı” adını taşımaktadır. MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı’nın 28/05/2018 tarih ve 78 sayılı kararıyla 2018-2019 öğretim yılından itibaren beş yıl süreyle ders kitabı olarak kabul edilmiştir. 208 sayfadan oluşan kitap yedi ünite şeklinde düzenlenmiştir. Bu ünitelerde yer alan konu başlıkları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4.35 2018 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabı ünite ve konu başlıkları

Ünite Numarası	Ünite Başlığı	Ünite Alt Başlıkları
1	Birey ve Toplum	1-Herkesin Bir Kimliği Var 2-Herkesin Bir Öyküsü Var 3-Nelerden Hoşlanıyorum? Neleri Yapabilirim? 4-Onun Yerinde Olsaydım... 5-Farkındayım, Farklılıklara Saygılıyım. 6) 1. Neler Öğrendiniz?
2	Kültür ve Miras	1-Ailemin Tarihi 2-Millî Kültür Öğelerimiz 3-Geçmişten Bugüne Çocuk Oyunları 4-Bir Kahramanlık Destanı: Millî Mücadele 5) 2. Neler Öğrendiniz?
3	İnsanlar, Yerler ve Çevreler	1-Yönlerimiz 2-Yer Tarifi Yapalım. 3-Çevremizde Neler Var? 4-Hava Durumu 5-Yaşadığım Yer 6-Doğal Afetlere Hazır Olalım. 7) 3. Neler Öğrendiniz?
4	Bilim, Teknoloji ve Toplum	1-Teknolojik Ürünler 2-Geçmişten Bugüne Teknoloji 3-Zaman İçinde Teknoloji 4-İcat Çıkaralım. 5-Zarar Vermeden Kullanalım. 6) 4. Neler Öğrendiniz?
5	Üretim, Dağıtım ve Tüketim	1-İsteklerimiz, İhtiyaçlarımız 2-Ailemde ve Çevremde Ekonomik Faaliyetler 3-Bilinçli Tüketici Olalım. 4-Belgemizi Alalım. 5-Ayağımızı Yorganımıza Göre Uzatalım. 6-Tüketime Evet, İsrafa Hayır 7) 5. Neler Öğrendiniz?

Tablo 4.35'in devamı

Ünite Numarası	Ünite Başlığı	Ünite Alt Başlıkları
6	Etkin Vatandaşlık	1-Ben Çocuğum, Haklarımla Varım. 2-Sorumluluk Üstleniyorum. 3-Eğitsel ve Sosyal Etkinliklere Katılıyorum. 4-Özgürlük ve Bağımsızlık. 5) 6. Neler Öğrendiniz?
7	Küresel Bağlantılar	1-Ülkeleri Tanıyalım. 2-Komşularımız 3-Türk Cumhuriyetleri 4-Farklı Kültürler 5-Dünya Farklılıklarla Güzel 6- 7. Neler Öğrendiniz?

Tablo 4.35'te görüldüğü gibi 2018 Sosyal Bilgiler 4. sınıf ders kitabı yedi ünite 35 alt başlık şeklinde düzenlenmiştir. Ünite başlıkları 2018 SBDÖP'te yer alan öğrenme alanı başlıkları olup bu başlıklardan bazılarında “çevre” kavramına yer verilmiş, bazıları ise doğrudan çevre eğitiminin konusunu oluşturan kavramlardan meydana gelmiştir.

2018 sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında çevre eğitiminin yerini tespit etmek amacıyla kitabın içerikleri ayrıntılı olarak analize tabi tutulmuştur. Kitaptaki içeriklerinin incelenmesi sonucu bazı metinlerin çevre eğitimiyle ilişkili olduğu belirlenmiş ve bu metinler “çevresel bilgi”, “çevreden faydalanma”, “çevreyi koruma”, “doğal afetler” ve “canlı çevre etkileşimi” kategorileri altında gruplandırılmıştır.

Kitaptaki metinlerin içerik analizi sonucu “çevresel bilgi” kategorisinde gruplandırılan içerikler ve bu içeriklerde vurgulanan kavramlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 4.36 2018 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında çevresel bilgi

Ders Kitabındaki İfade	Vurgulanan Kavram
“Bir yerin bulunduğumuz yere göre konumunu ifade etmek için genellikle doğu, batı, kuzey ve güney yönlerini kullanırız. Bunlara ana yönler denir. Yönleri bulabilmek için güneşten de yararlanırız. Bunun için sabahleyin ayakta durup sağ kolumuz güneşin doğduğu yöne bakacak şekilde kollarımızı açarız. Bu durumda sağ kolumuz doğu, sol kolumuz batı yönünü gösterir.” (sf.63)	Doğada yön tayini
“Yanımızda her zaman bir pusula olmayabilir. Böyle zamanlarda yön bulabilmek için çeşitli varlıklardan yararlanırız. Bu varlıklardan biri Kutup Yıldızı'dır. Hareket etmeden durduğu için bu yıldıza halk arasında Demirkazık da denir. Yüzümüzü Kutup Yıldızı'na döndüğümüzde önümüz kuzeyi, arkamız güneyi, sağımız doğuyu, solumuz ise batıyı gösterir. Kutup Yıldızı'nı bulabilmek için Büyükayı takımyıldızından yararlanırız.” (sf.64)	Çevre bilgisi ve doğada yön tayini

Tablo 4.36'nın devamı

Ders Kitabındaki İfade	Vurgulanan Kavram
“Ormanlık bir bölgede veya açık arazide yön bulmak için ağaçlardan ve taşlardan yararlanılabilir. Çünkü ağaç gövdelerinin, taşların ve kayaların kuzeye bakan tarafı genellikle yosunlarla kaplıdır.” (sf.64)	Çevre bilgisi ve doğada yön tayini
“Doğada gezerken karşılaştığımız karınca yuvaları da yönleri bulmamızda bizlere yardımcı olabilir... Mezarlıklara bakılarak da yön belirlemesi yapılabilir. Müslüman mezarlıklarında mezarın baş kısmı batı, ayak kısmı doğu yönünü gösterir. Hristiyan mezarlıklarında ise mezarın başı güneye dönüktür. (sf.65)	Doğada yön tayini
“Yönümüzü kolumuzdaki saat yardımıyla da bulabiliriz. Bunun için saatimizin akrebinin güneşin bulunduğu yöne doğru tutmamız yeterli olacaktır. Bu durumda saatin 12 noktası ile akrep arasındaki açının tam ortasından geçtiği varsayılan çizgi, güneyi gösterir. Güney yönüne sırtımızı döndüğümüzde yüzümüz kuzeye bakar. Sağımız doğu, solumuz batı olur.” (sf.65)	Yön bilgisi
“Krokiler herhangi bir yeri basit ve anlaşılır şekilde tarif etmeye yarayan kuşbakışı çizimlerdir. Bu tür çizimleri inceleyerek okulumuzun çevresini, mahallemizi, yaşadığımız şehri veya köyümüzü daha yakından tanıyabiliriz.” (sf.69)	Kroki ile çevreyi tanıma
“Çevremizde beşerî unsurların yanı sıra doğal unsurlar da vardır. Doğal unsurlar, doğada kendiliğinden bulunur. Bunların oluşumunda insanların herhangi bir etkisi yoktur. Denizler, göller, akarsular, hava, toprak, bitkiler ve hayvanlar çevremizdeki başlıca doğal unsurlardır. Dağ, ova, plato, vadi, ada, yarımada, körfez ve burun gibi yeryüzü şekilleri de doğal unsurlar arasında sayılabilir.” (sf.71)	Doğal kaynaklar
“Hava, atmosferi meydana getiren ve içinde çeşitli gazların bulunduğu maddedir. Havada meydana gelen ısınma, soğuma, rüzgâr, yağış, sis gibi değişimlere hava olayları denir.” (sf.73)	Hava olayları
“Meteoroloji, atmosferde meydana gelen hava olaylarının oluşumunu ve değişimini inceleyen bilim dalıdır.... Tarımsal faaliyetlerde bulunanlara yardımcı olmak, Hava olaylarından kaynaklanabilecek doğal afetlere karşı halkı ve yetkilileri uyarmak. (sf.76)	Çevreyi tanıma
Oltu Destanı “Doğusundan dağlar değer semaya, / Güney Narman, kuzey şanlı Balkaya, / Batıda rastlanır biraz ovaya, / Meşhurdur Vakıflar Düzü Oltu'nun” (diğer 3 dörtlük alınmamıştır) (sf.80)	Coğrafi özellikler ve yeryüzü şekilleri
“Çünkü yaşadığımız bölgede kış mevsiminde bile sıcaklık değerleri yüksektir. Bu nedenle kışın don olayı neredeyse hiç görülmez. Diğer yandan bölgemizin yıllık güneşlenme süresinin oldukça uzun olması da seracılık için elverişli bir ortam oluşturur.” (sf.129)	İklim bilgisi
“Başkenti Helsinki olan Finlandiya, İskandinav Yarımadası'nda yer alan 5,5 milyon nüfuslu bir Avrupa ülkesidir. Komşuları doğuda Rusya, kuzeyde Norveç, batıda İsveç ve güneyde Estonya'dır.” (sf.174)	Çevreyi tanıma

Tablo 4.36'da görüldüğü gibi çevresel bilgi kategorisinde yer alan ifadelerde doğada yön tayini, kroki ile çevreyi tanıma, doğal kaynaklar, hava olayları, çevreyi tanıma, iklim bilgisi ve coğrafi özellikler ile yeryüzü şekillerini tanımaya dair tanım, örnek, açıklamalara yer verilmiştir. Bu kategorideki ifadeler daha önceki yıllarda yer alan çevresel bilgi kategorisinde yer alan ifadelerle benzer özellikler taşımaktadır. Ayrıca bu kategori de diğer kategorilere göre daha fazla ifadenin/içeriğin yer aldığı kategori olmuştur.

Kitaptaki metinlerin içerik analizi sonucu ikinci olarak elde edilen kategori “çevreden faydalanma” kategorisidir. Bu kategoride gruplandırılan içerikler ve vurgulanan kavramlar aşağıdaki gibidir:

Tablo 4.37 2018 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında çevreden faydalanma

Ders Kitabındaki İfade	Vurgulanan Kavram
“Ceviz ağacından yapılmış el oyması çeyiz sandığı...İpekli kumaştan yapılmış sırma işlemeli yelek (sf.38)	Canlı ve cansız varlıklardan faydalanma
“Yaz tatillerini dedemlerin yazlığında geçiriyorum ve denizde yüzmeyi çok seviyorum.” (sf.20)	Doğal kaynaklardan faydalanma
“Halı Salonu’nda, Isparta’ya özgü bir ürün olan gül yağının üretiminde kullanılan damıtma kazanı da bulunuyor.” (sf.40)	Bitkilerden faydalanma
“Hayvanlar tarafından çekilen arabaları yürüten tekerlek sayesinde insanlar yürümekten ve ağır yük taşımaktan kurtulmuşlardır.” (sf.98)	Hayvanlardan faydalanma
“Diğer yandan yüksek dağları ve boğazları kolayca aşıp yolculukları kısaltmak amacıyla tüneller açılmış, köprüler ve viyadükler inşa edilmiştir.” (sf.103)	Doğal çevreden faydalanma
“Her yıl yaz mevsiminde insanlar serinlemek için denizlere, havuzlara ve göllere giriyorlar.” (sf.112)	Doğal kaynaklardan faydalanma
“İnsanlar geçimlerini sağlayabilmek için çeşitli işler yaparlar. Toprağı ekip biçer, hayvan yetiştirir, ham maddeleri işleyerek kullanılabilir mal hâline getirirler.” (sf.126)	Cansız çevre unsurlarından faydalanma
“Taş kömürü, kalorisi yüksek olduğu için genellikle demir-çelik fabrikalarında kullanılır.” (sf.127)	Madenlerden faydalanma
“Ürdün’ün dünyaca ünlü turistik yerlerinden biri de tarihi Petra Antik Kenti’dir. Burada kayalara oyularak inşa edilmiş tiyatro, tapınak ve ev gibi yapılar bulunmaktadır.” (sf.176)	Tarihi çevreden faydalanma

Tablo 4.37’de görüldüğü gibi “çevreden faydalanma” kategorisinde gruplandırılan ifadeler insanın bitkilerden, hayvanlardan, doğal kaynaklardan, madenlerden faydalanması ve tarihsel çevre unsurlarından insanın fayda sağlamasına yöneliktir. Kitapta geçen “İnsanlar, yaşamlarını sürdürebilmek için çeşitli faaliyetlerde bulunurlar. Toprağı işleyerek tarım yaparlar, hayvan yetiştirirler ve ham maddeleri işleyerek kullanılabilir ürünlere dönüştürürler.” cümlesi insanın yaşamını sürdürmesi için zorunlu olarak çevreden yararlanmasına vurgu yapmaktadır. Bu kategorideki diğer ifadeler incelendiğinde benzer şekilde insanın eğlence, sağlık ve ekonomik sebeplerle çevrenin canlı ve cansız unsurlarını kullanabileceğini öğrencilere sunmaktadır.

Kitaptaki metinlerin içerik analizi sonucu üçüncü olarak elde edilen kategori “çevre koruma” kategorisidir. Ders kitaplarındaki içerikler arasında bu kategoride

gruplandırılanlar ve çevre eğitimiyle ilişkili olarak vurgulanan içerikler aşağıdaki gibidir:

Tablo 4.38 2018 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında çevre koruma

Ders Kitabındaki İfade	Vurgulanan Kavram
“Cihazdaki kamera flaşını insanların ya da evcil hayvanların gözlerine yakın kullanmayınız.” (sf.114)	Hayvanları koruma
“Antalya’da yapılan Anadolu Rallisi sırasında koruma altında bulunan alageyikler zarar gördü. Neslinin son örnekleri yalnızca Antalya’da kalan 44 alageyikten hamile olan 7’si ralli otomobillerinin çıkardığı motor gürültüsü nedeniyle düşük yaparak öldü. Gürültüden rahatsız olan diğer alageyikler ise paniğe kapılıp kaçarken ağaçlara ve kayalara çarparak yaralandı. ...Özge, haberi okuyunca çok üzüldüğünü belirtti. “İnsanlar teknolojiyi yanlış kullanıyor. Onların bu sorumsuzluğu nedeniyle yaban hayvanlarının sayısını artırmak mümkün olmuyor.” diyerek tepkisini dile getirdi.” (sf.118)	Hayvanları koruma
“Dünya’daki suyun tamamını bir sürahinin içinde kabul edersek bunun ancak bir çay kaşığına dolduracak kadarı tatlı sudur. Bütün bu bilgiler su tüketimi konusunda ne kadar sorumlu davranmamız gerektiğini göstermektedir.” (sf.145)	Doğal kaynakların korunması
“Küçük önlemler alarak evimizdeki su israfını önleyebiliriz. Bu amaçla varsa evimizdeki bozuk muslukları tamir ettirmeli ve böylece suyumuzun boşa akmasının önüne geçmeliyiz. Ayrıca dişlerimizi fırçalarken veya ellerimizi sabunlarken musluğu açık bırakmamalıyız. Duş süresini mümkün olduğunca kısa tutmalı, sebze ve meyvelerimizi yıkadığımız suyu biriktirerek bu suyla çiçeklerimizi sulayıp balkonumuzu yıkamalıyız. Diğer yandan tuvaletimizdeki sifonu gereksiz yere kullanmamalıyız. Su tasarrufuna yönelik bu davranışları hayatımız boyunca sürecek alışkanlıklar hâline getirmeliyiz. Unutmayalım! Suyun bilinçsizce tüketilmesi hâlinde; Tarımsal üretim azalır, barajlardaki elektrik üretimi düşer ve sulara yaşayan canlı türlerinin nesli tükenir.” (sf.145)	Suyun tasarruflu kullanımı
“Ancak ülkemizde elektrik enerjisinin önemli bir kısmı kömür, petrol, doğal gaz gibi tükenebilir kaynaklardan elde edilmektedir. Bu nedenle elektrik enerjisini kullanırken tutumlu olmalıyız. Lambaları ve elektrikle çalışan ev aletlerini gereksiz yere açık bırakmamalıyız. Fırınımız çalışırken kapağını sık sık açmamalıyız. Aynı şekilde buzdolabımızın kapağının açık kalmamasına dikkat etmeliyiz.” (sf.146)	Doğal kaynaklardan elde edilen ürünlerin kullanımı
“İsraf edilen ürünlerden biri de kâğıttır. Kâğıt genellikle ağaçtan elde edilen bir tüketim malzemesidir. Bu nedenle kâğıdın israf edilmesi daha fazla ağacın kesilmesi anlamına gelmektedir. Oysa bizler ağaçların kesilmesini, ormanlarımızın yok olmasını istemeyiz. O halde kâğıt kullanırken tasarruf etme bilinciyle hareket ederek kâğıt israfına yol açacak hareketlerden kaçınmalıyız. Kâğıt israfını azaltmak için; Kâğıdın her iki tarafını da kullanmalıyız. Bilgilerimizi bilgisayar ortamında korumalı ve iletmeliyiz. Yapacağımız işin niteliğine uygun olarak doğru kâğıdı kullanmaya özen göstermeliyiz. Kullanılmış kâğıtları ve kartonları çöpe değil geri dönüşüm kutularına atarak bunların yeniden kazanılmasına katkıda bulunmalıyız.” (sf.147)	Doğal kaynaklardan elde edilen ürünlerin kullanımı

Tablo 4.38’de görüldüğü gibi “çevre koruma” kategorisinde yer alan ifadelerde hayvanları koruma ve doğal kaynakları korumanın önemine vurgu yapılmaktadır. Hayvanların korunması fikrinin öğrenciye sunulmasında özellikle insanın bu canlılara karşı bilinçsizce hareket ettiği ve onlara çeşitli şekillerde zarar vererek yaşam haklarını engellemesi tercih edilmiştir. Bu konuda insanların sorumlu ahlaki davranış sergilemeleri gerektiği de belirtilerek onların nasıl davranış sergilemesi gerektiği de

öğrenciye sunulmuştur. Doğal kaynakların korunması konusunda da insanın sorumsuzca davranmasının sonucu olarak böyle bir sorunun ortaya çıktığı öğrenciye açıkça belirtildikten sonra hem insan yararına doğal çevre unsurlarının sürdürülebilir kullanımı hem de diğer canlıların yaşam alanı olarak doğal çevrenin korunmasına dikkat edilmesi hususuna öğrencilerin dikkati çekilmiştir.

Kitapta yer alan içeriklerin analizi sonucu elde edilen bir diğer kategori ise “doğal afetler” kategorisidir. Bu kategori altında gruplandırılan ders kitabındaki ifadeler ve bu ifadelerde vurgulanan kavramlar aşağıdaki gibidir:

Tablo 4.39 2018 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında doğal afetler

Ders Kitabındaki İfade	Vurgulanan Kavram
“Dünyada doğa olaylarının yol açtığı çeşitli doğal afetler yaşanır. Deprem, fırtına, çığ, heyelan, sel baskını ve yıldırım düşmesi ile dolu ve don olayları ülkemizde en fazla görülen doğal afetlerdendir.” (sf.82)	Doğal afetler
“Heyelan genellikle yağışlı mevsimlerde görülür. Bu afet sırasında bazen can ve mal kayıpları yaşanır. Evler ve yollar kullanılamaz hâle gelebilir. Toprak kaymasını önlemek ve bunun zararlarından korunmak için ağaçlandırmaya önem verilmelidir. Ayrıca kayma tehlikesi olan yerlere evler yapılmamalıdır.” (sf.83)	Doğal afetler
“Çığ, eğimli dağ yamaçlarında biriken karın kütleler hâlinde koparak aşağıya doğru düşmesidir. Çığın zararlarından korunmak için kar yağışının fazla olduğu eğimli araziler ağaçlandırılmalıdır. Çığ tehlikesi olan yerlerde perdeleme yapılmalıdır. Buralardan geçerken gürültü çıkarıcı hareketlerden kaçınılmalıdır. Kayak gibi kış sporları güvenli yerlerde yapılmalıdır. Ayrıca yerleşmeler kurulurken çığ alanlarından uzak durulmalıdır.” (sf.83)	Doğal afetler
“Yaşadığım yer olan Rize ve çevresi ülkemizin en fazla yağış alan yeridir. Yağışlar yıl boyunca devam ettiğinden bölgemiz her mevsimde sel tehlikesiyle karşı karşıyadır. Özellikle ilkbahar aylarında karların erimeye başlamasıyla birlikte sel baskınlarında artış görülür. Sel baskınlarını önlemek için özellikle doğal çevreye duyarlı olunmalıdır. Bu amaçla doğal bitki örtüsü özellikle de ormanlar korunmalı, dik yamaçlar teraslanarak eğim azaltılmalı ve akarsu kenarlarına yerleşmeler kurulmamalıdır. Ayrıca, akarsu yataklarına setler ve barajlar yapılarak suyun akışı kontrol altına alınmalıdır.” (sf.84)	Doğal afetler
“Fırtınalar, farklı sıcaklıktaki hava kütlelerinin çarpışmasıyla oluşan ve saatteki hızı 100-110 km’yi bulan şiddetli rüzgârlardır. Bazen bu fırtınalar kuvvetli yağmurları beraberinde getirerek sel baskınlarına yol açabilir. Fırtınanın etkisiyle ağaçlar, trafik ışıkları, anten sistemleri ve elektrik direkleri devrilir. Balıkçı ve tur tekneleri alabora olur veya kıyıya sürüklenir. Ulaşım ve haberleşme faaliyetleri kesintiye uğrar. Fırtına, çatılardaki güneş enerjisi sistemlerini ve seraların örtülerini sökerek maddi kayıplara yol açarken can güvenliğini de tehlikeye düşürür. Fırtınanın zararlarından korunmak için her şeyden önce yapıların sağlam inşa edilmesi gerekir. Diğer yandan erken uyarı sistemleri kurularak ve acil durum planları yapılarak yaklaşan kuvvetli fırtınalara karşı önlemler alınmalıdır.” (sf.84)	Doğal afetler
“Ülkemizde en fazla can ve mal kayıplarına neden olan doğal afet depremdir. Yer kabuğunun derin katmanlarının kırılıp yer değiştirmesi sonucu aniden ortaya çıkan sarsıntılara deprem denir.” (sf.85)	Deprem

Tablo 4.39’da görüldüğü gibi ders kitabında doğal afetler konusuna daha önceki yıllarda yayımlanan sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitaplarına göre daha fazla yer ayrılmıştır. Sosyal bilgiler dersi ile ilk defa karşılaşan çocuğa doğal afetlerin tanımı, sebepleri ve insanların alması gereken önlemler özellikle ifade edilmiştir. Yukarıdaki tabloda görülebileceği gibi insanların bu doğal felaketlerin zararlarından korunması için yapması gerekenler ayrıntılı olarak 4. sınıf kademesindeki çocuğa belirtilmiştir. Bu bağlamda heyelan, sel, çığ, deprem konusu ele alınmıştır. Bu afetlere karşı çocuklarda farkındalık oluşturulmak istenmesi kitabın öne çıkan özelliklerinden birisi olmuştur. Kitapta doğal afetlerin sunumunda dikkat çeken özellik ise deprem konusuna diğer doğal afet konularına göre oldukça fazla yer ayrılmış olmasıdır (5 sayfa). Bu 5 sayfalık bölümün 4 sayfası da deprem öncesi ve sonrası yapılacaklara ayrılmıştır. Deprem öncesi yapılacaklar konusunda ilk iş olarak bir “acil durum planı”nın hazırlanmasının gerekliliği sosyal bilgiler dersi aracılığı ile 4. sınıf öğrencilerine sunulmuş ve bu konuda farkındalık oluşturulmak istenmiştir. Devamında deprem çantasının hazırlanması ve deprem çantasında bulunması gereken gıda, giyecek, temizlik malzemeleri ve diğer malzemelere örnekler verildikten sonra çocuğu tanıtmaya yarayacak “deprem bilgi kartının” da mutlaka çantada olması hatırlatılmıştır.

Kitaptaki metinlerin içerik analizi sonucu elde edilen son kategori ise “canlı ve çevre etkileşimi” kategorisidir. Bu kategoride yer alan ders kitabındaki ifadeler ve bu ifadelerde vurgulan kavramlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 4.40 2018 Sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında canlı çevre etkileşimi

Ders Kitabındaki İfade	Vurgulanan Kavram
“Sosyal Bilgiler, insanın canlı ve cansız çevre ile etkileşimini açıklamaya çalışır. Bu amaçla bizlere yeryüzünde meydana gelen doğa olaylarını tanıtarak bunların hayatımıza etkilerini gözler önüne serer.” (sf.10)	Canlı ve cansızların çevredeki etkileşimi
“Merhaba, ben Efe. Hayvanları, özellikle köpekleri seviyorum. ... Sahipsiz kedi ve köpeklerin sokaklarda başıboş dolaşmasına, yiyecek bulamamasına ve soğukta üşümesine çok üzülüyorum. Onlara arabaların çarpma ihtimali beni oldukça endişelendiriyor. Bu konuda kendimi sorumlu hissediyor ve sokak hayvanlarının sorunlarına yönelik çözüm önerileri üretmeye çalışıyorum.” (sf.20)	İnsan-hayvan ilişkisi Sorumluluk
“Çarşamba ve çevresinin yer şekilleri bu bölgedeki nüfus özelliklerini de belirlemiştir. Çarşamba kendisiyle benzer yer şekillerine sahip Bafra ile birlikte merkezdeki ilçeleri dışında Samsun’un en fazla nüfusa sahip iki ilçesinden biridir. Çarşamba bu özelliğini tarıma ve yerleşmeye uygun geniş düzlüklere sahip olmasına borçludur.” (sf.79)	Çevrenin insan yaşamına etkisi

Tablo 4.40’ın devamı

Ders Kitabındaki İfade	Vurgulanan Kavram
“Yeryüzünde veya gökyüzünde meydana gelen doğa olaylarından bazıları canlılar için zararlı olabilir. İnsanlar ve diğer canlılar üzerinde zararlı etkilere yol açan bu doğa olaylarına doğal afetler denir.” (sf.82)	Canlı ortamı olarak çevre
“Hayvan besleme konusundaki tartışmalarımız geçtiğimiz yaz tatilinde annemi ve babamı ikna etmemle sona erdi. Kardeşimin de isteğiyle göğsünde hafif beyazlığı olan, mavi renkli, güzel bir muhabbet kuşu edindik. Maviş adını verdiğimiz bu sevimli kuş ile kısa sürede dostluk kurduk.” (sf.159)	İnsan-hayvan ilişkisi

Tablo 4.40’da görüldüğü gibi ders kitabında çevre eğitimiyle ilişkili “canlı çevre etkileşimi” kategorisindeki ifadelerde çevrenin canlı ve cansız varlıklar için bir etkileşim ortamı olduğu belirtilmiştir. 2018 SBDÖP’e göre hazırlanan ders kitabında sosyal bilgiler dersi ile ilk defa tanışan çocuğa sosyal bilgiler kavramının çevre ile insan etkileşim boyutu ile açıklandığı ve doğa olayları ile insan üzerindeki etkilerini ele alması da dikkat çekmektedir. Bu bağlamda kitapta yer alan sosyal bilgiler kavramının tanımı “*Sosyal Bilgiler, insanın canlı ve cansız çevre ile etkileşimini açıklamaya çalışır. Bu amaçla bizlere yeryüzünde meydana gelen doğa olaylarını tanıtarak bunların hayatımıza etkilerini gözler önüne serer.*” şeklinde çocuğa sunulmuştur (Tüysüz, 2018, s.10). Çevredeki etkileşimde insanların hayvanlara karşı sorumlulukları olduğu sokak hayvanları üzerinden ele alınmış ve bu kaygı Efe isimli çocuğun “*Onlara arabaların çarpma ihtimali beni oldukça endişelendiriyor. Bu konuda kendimi sorumlu hissediyor ve sokak hayvanlarının sorunlarına yönelik çözüm önerileri üretmeye çalışıyorum.*” sözleri ile 4. sınıf öğrencilerine hissettirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca çocukların hayvanlarla etkileşim içinde olmaları da ailesiyle hayvan besleme konusunda tartışma yaşayan bir çocuğun başından geçenlerin anlatılması ve sonuçta Maviş adını verdikleri bir kuş ile çocuğun kurduğu sıcak bağ çocuklara sunulmuştur. Kitapta 2005 programına göre yazılan 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında olduğu gibi doğal çevrenin insan dışında canlı varlıkların da ortamı olduğunun belirtilmesi doğa olayları üzerinden öğrenciye sunulmuştur. Bu konuda kitapta “*Yeryüzünde veya gökyüzünde meydana gelen doğa olaylarından bazıları canlılar için zararlı olabilir.*” denilerek öğrencilerin doğal çevreyi çeşitli canlılar açısından değerlendirmeleri istenmiştir.

5. TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışmada Türkiye’de sosyal bilgiler dersinin ilk defa okutulmaya başlandığı tarihten (1968) günümüze kadar uygulanan SBDÖP’ler ve bu öğretim programlarına göre hazırlanan 4. sınıf ders kitapları çevre eğitimi açısından incelenmiş ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Araştırmada elde edilen sonuçlardan ilki incelenen bütün sosyal bilgiler dersi öğretim programlarının amaçlarında çevre eğitime ilişkin amaçların da yer almasıdır. Çevre eğitime ilişkin bu amaçlar doğrudan veya dolaylı olarak SBDÖP’lerde kendisine yer bulmuştur. Bu bağlamda 1968 İlkokul Programı’nda sosyal bilgiler dersinin amaçlarından 8’i, 1990 SBDÖP’te sosyal bilgiler dersinin amaçlarından 10’u, 1998 İlköğretim Okulu SBDÖP’te yer alan amaçlardan 13’ü, 2005 ve 2018 SBDÖP’te yer alan Genel Amaçlar içerisinde ise 6’sı çevre eğitimi içeriklidir. Bu amaç ifadelerinin gruplandırıldığı kategoriler ise 1968 SBDÖP’te çevresel bilgi ve çevreye verilen önem; 1990 SBDÖP’te çevresel bilgi, çevrenin korunması ve çevreye verilen önem; 1998 SBDÖP’te çevresel bilgi, çevrenin korunması, çevrede yaşam hakkı, çevreye verilen önem, insan çevre etkileşimi ve ekonomik kalkınma ile düşünme becerisi kazandırma; 2005 SBDÖP’te çevresel bilgi ve çevreye verilen önem ve 2018 SBDÖP’te ise çevresel bilgi ve çevreyi koruma olarak ortaya çıkmıştır. Bu sonuç göstermektedir ki tarihsel süreçte sosyal bilgiler dersi çevre eğitiminin farklı boyutlarını amaçları arasına almış ve programlarda çevre eğitimi kaygı edilerek SBDÖP amaçlarına çevre eğitimi ile ilişkili ifadeler konulmuştur. Çevre sorunlarının kontrol edilmesi ve çevreye karşı duyarlı bireyler yetiştirmek için gerekli olan çevre eğitiminin (Şeşen, 2015) sosyal bilgiler dersinin Türkiye’de okutulmaya başlandığı tarihten itibaren SBDÖP’lerde yer alması sosyal bilgiler dersinin çevreye duyarlı bireyler yetiştirme kaygısını da göstermektedir.

Araştırmada programlardaki çevre eğitime yönelik bu amaçlar arasında mutlaka çevresel bilginin yer aldığı ortaya çıkmıştır. Bilgi, çoğu araştırmacı tarafından insanın çevresini anlamasındaki herhangi bir şey, insanı çevreleyen öğelerin algılanması olarak nitelendirilmekte (Özenç Uçak, 2010), çevresel bilgi ise Fryxel ve Lo’ya göre

(2003'den akt. Huang ve Shih, 2009) çevreye dair genel bilgi olup çevre koruma, doğal çevre ve ekosistem kavramlarını içermektedir. Bu bağlamda öğretim programlarında çevre bilgisi olarak öğrencilerin yakın ve uzak çevrelerini fiziki ve beşerî açıdan tanıma, mekân bilgisi, coğrafi olaylar, harita okuma ve kullanma bilgisi, canlılar bilgisi, insan çevre ilişkisine dair kavramlar (çevreye dayalı ekonomi, turizm, çevre sorunları, tarım, hayvancılık, doğa olayları vb.) ve tarihsel çevre unsurları yer almaktadır. Çevresel bilginin programda yer alması literatürdeki çalışmalarla paralel olup literatürde Akpınar ve Kaymakçı (2012) 1968 programında coğrafya temasında gruplandırdıkları amaçlar arasında “üretim, dağıtım, tüketim, bireylerin geçim yolları ve turizm” vb. ekonomik bilgilerin bulunduğunu, 1998 SBDÖP'te de üretime, dağıtım, tüketim insanların geçim yollarına, turizme ve nüfus artışına dair bilgilere yer verildiğini; Yıldırım ve Çetin (2022) 1968 programında turizm bilgisinin yer aldığını; Öcal ve Yakar (2015) bu programın amaçları arasında yakın memleketler bilgisi ve uzak ülkeler arasındaki ilişkilerin bilgisinin yer aldığını; Akhan ve Özkan (2021) da 1968 SBDÖP'te ekonomi konusunun yer aldığını belirlemiştir. Bireyin çevreye yönelik harekete geçebilmesi için çevreye yönelik önce ekosistemlerin doğal durumları ve bunların içindeki süreçler, çevresel sorunlarla ilgili neler yapılabileceğinin bilgisi ve çevresel açıdan sorumlu eylemlerin faydasına dair bilgiye ihtiyaçları vardır (Frick vd., 2004). Bu durum göz önünde bulundurulduğunda sosyal bilgiler dersi ile ilk defa karşılan çocuğa çevreye yönelik tutum ve davranış geliştirmesi için ilk aşamada gerekli olan bilginin sunulduğu söylenebilir. Zaten çevre eğitiminin ilk aşamasının bireyin çevreye yönelik bilgi sahibi olması olduğu düşünüldüğünde sosyal bilgiler derine ait öğretim programlarının amaçlarında çevresel bilginin yer alması çevresel bilginin birey tarafından edinilmesine verdiği önemi göstermektedir.

Öğretim Programlarının amaçlarındaki ifadelerde “çevreye verilen önem” kategorisinin ise 2018 programı hariç diğerlerinde bulunduğu ortaya çıkmıştır. Bu kategorideki amaçlar insanın çevreye neden önem vermesi gerektiğini ifade eden cümleler olup çevreye verilmesi gereken önem 1968, 1990 ve 1998 programlarında çevrenin ekonomik değer olarak kullanımı yönüyle özellikle de turizm faaliyetleri açısından insan-çevre etkileşimi ile ele alınırken; 2005 ve 2018 öğretim programlarında ise “ülkesini ve dünyayı ilgilendiren konulara duyarlılık göstermesi”

ifadesi ile çevre eğitiminin amaçlarıyla da ilişkilendirilebilecek hedefe yer verilmiştir. Bu hedef, 1998 programında diğer programlardan farklı olarak “*insanlığın bir parçası olduğu bilincini taşıyarak*” ifadesi ile yer almış, bu durumda çocukların sadece ülkesi için değil tüm insanlık için çevresel sorunları da içeren konular hakkında harekete geçmeleri amaçlanmıştır.

İncelenen öğretim programlarındaki amaç ifadelerinde “çevrenin korunması” kategorisindeki hedefler 1990 SBDÖP ile sosyal bilgiler dersinin amaçları arasına girmiş, bu kategoride yer alan amaçlar 1998 ve 2018 programlarında da varlığını sürdürmüştür. Bu bağlamda 1990 SBDÖP programı çevre eğitiminin çevre koruma bilinci açısından dikkate değerdir. Çünkü 1990 SBDÖP’te çevre korunmasında sürdürülebilirlik de işe katılmış, çevre sorunları ve insanoğlunun çevreye verdiği zararın sonuçları hakkında farkındalık oluşturma da amaçlanarak ilkökul düzeyindeki çocuğun sosyal bilgiler dersi aracılığı ile çevrenin korunması sadece bugün için değil gelecek için de gerekli olduğu öğrenciye sunulmuştur. 2018 SBDÖP’te ise “*doğal çevre ve kaynakların sınırlı oluşunu fark etme, çevre duyarlılığı, sürdürülebilir çevre anlayışı*” kavramları yer almış, böylece diğer programlarla kıyaslandığında çevre eğitiminin de önemli amaçları arasında yer alan doğal çevrenin ve kaynaklarının sınırlılığının farkında olunarak çevreye karşı duyarlı davranışlar geliştirme ve sürdürülebilir bir çevre anlayışı oluşturma sosyal bilgiler dersin amaçları arasına girmiştir. Ayrıca 1998 SBDÖP’ün amaçlarında çevrede yaşam hakkı ve yaşanabilir çevre ifadeleri de yer almakta olup nüfus artışıyla ilişkili bir şekilde günümüzde de halen tartışılmakta olan bu iki kavramın öğrencilere aşılmasında ve konuya farkındalık sağlamada sosyal bilgiler dersi rol üstlenmiştir.

Sosyal bilgiler dersi öğretim programlarında programın açıklamaları da yer almış, bu açıklamalarda geçen ifadelerde çevre eğitime de yer verilmiştir. Bu bağlamda 1968 SBDÖP’teki 31 adet açıklamanın 4’ü; 1990 SBDÖP’teki 32 adet açıklamadan 8’i; 1998 SBDÖP’teki 43 adet açıklamadan 6’sı, 2005 SBDÖP’teki 14 açıklamadan 5’i ve 2018 SBDÖP’te “Programı’nın Uygulanmasında Dikkat Edilecek Hususlar” başlığında yer alan 10 maddeden 4’ü çevre eğitimiyle ilişkilidir. Bu açıklamalarda çevre eğitiminin yönü ise 1968 SBDÖP’te “çevreye karşı ilgi ve merak, çevre sorunları, insanın doğayı tahrip edici davranışlarının sonucu, çevre-insan etkileşimi,

canlı ve cansız yaşam ortamı ve tarihsel çevre bilinci” kavramlarıyla; 1990 SBDÖP’te “yakın ve uzak çevre incelemeleri, çevreye karşı ilgi ve merak, cansız yaşam ortamı olarak çevredeki değişim ve insana etkisi, doğal ve tarihi çevre koruma bilinci ile çevresel vatandaşlık” ifadeleriyle belirlenmiştir. 1998 SBDÖP’te “tarihi çevre unsurlarının korunması, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı ve korunması, bölgesel coğrafyanın tarihi ve stratejik önemi, jeopolitik konumun önemi ve sonuçları ile insan çevre ilişkisi” kavramları vurgulanmıştır. 2005 SBDÖP’te doğal ve tarihî çevreyi koruma bilinci ve 2018 SBDÖP’te ise canlı ve cansız varlıkların bulunduğu ortamlar ve tarihsel çevrenin unsurlarından olan tarihi mekân kavramları doğrudan çevre eğitimiyle ilişkili kavramlar olarak açıklama ifadelerinde yer almıştır. 2005 SBDÖP’te diğer programlardan farklı olarak derse özgü kavram listesi ve derse özgü becerilere de yer verilmiştir. Bu kavram listesinde “afet, çevre, çevre kirliliği, doğal kaynaklar, şehirleşme” gibi çevreye dair kavramlar bulunurken; beceriler arasında doğrudan çevre eğitimiyle ilişkili “doğa sevgisi, sorumluluk, doğal çevreye duyarlılık, tarihsel mirasa duyarlılık” becerileri yer almıştır. Araştırmada elde edilen bu sonuçlar göstermektedir ki sosyal bilgiler dersinin uygulanmasında tarihsel çevreye duyarlı olunması 1968 yılından itibaren bütün programlarda yer almıştır.

Öğretim programları programı uygulayıcılar için yol gösterici metinlerdir. Bu bağlamda bütün programlar birlikte düşünüldüğünde programların uygulayıcılarından çevre eğitiminin amaçları arasında yer alan çevreye yönelik bilgi (yakın ve uzak çevreyi tanıma vb.) tutum (jeopolitik konumun önemi vb.) ve davranış geliştirmeye (doğal kaynakların korunması vb.) yönelik öğrenme-öğretme süreci oluşturmaları istenmiştir. Bireylerin çevreye yönelik ahlak, tutum ve davranış geliştirmelerinde küçük yaşların önemi göz önünde bulundurulduğunda sosyal bilgiler dersleri ile 4. sınıftan itibaren çevreye ve çevre unsurlarına yönelik ahlaki davranışlar ve çevre bilinci ile ilişkili bir çevresel tutum kazandırılmaya çalışıldığı dikkat çekmektedir.

Araştırmada 1998, 2005 ve 2015 SBDÖP’te çevre eğitimiyle ilişkili amaç ve kazanımlara yer verildiği tespit edilmiştir. Sosyal bilgiler dersinin özel amaçları ilk defa 1998 SBDÖP’te görülmektedir. Daha sonraki programlarda ise kazanım ifadesi yer almaktadır. 4. sınıf düzeyinde 1998 programında toplam 96 amaç, 2004 programında 44 kazanım (Keskin vd., 2019) ve 2018 programında 33 kazanım yer

almaktadır (Gültekin ve Burak, 2019). Araştırma sonucunda 4. sınıf düzeyinde 1998 SBDÖP’te 44 özel amacın çevre eğitimi konularını içerdiği ortaya çıkmıştır. 1998 SBDÖP’te 4. sınıf 1. üniteye yer alan 32 özel amaçtan 4’ü; 2. üniteye yer alan 16 özel amaçtan 13’ü; 3. üniteye yer alan 32 özel amaçtan 23’ü ve 4. üniteye yer alan 18 özel amaçtan 4 amaç çevre eğitimiyle ilişkilidir. Bu özel amaçlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde çevresel bilgi kazandırma, çevreye önem atfetme ve çevrenin korunmasına yönelik öğrencide farkındalık kazandırmaya yönelik bilişsel ve uygulama düzeyindeki amaçlardan oluştuğu dikkat çekmektedir. 1998 SBDÖP’te amaçlar ve açıklamalara paralel bir şekilde özel amaçlarda da “çevresel bilgi” kategorisinde çevreyi tanıma, yön, coğrafi konum, plan, kroki ve harita bilgisi, iklim bilgisi, bitki örtüsü bilgisi, doğal kaynaklar ve tarihsel çevre bilgisini içermektedir. 1998 SBDÖP çevrenin korunması ve çevreye verilen önem kategorilerindeki amaçlar ise aynı zamanda öğrencinin çevreye yönelik yararlı davranış sergilemeleri “çevrenin korunması ve güzelleştirilmesi için yapılan faaliyetlere katılma” şeklinde genel olarak ifade edilmesi yanında ağaç dikme işinin özel olarak programda ifade edilerek öğrencilerin ağaç dikme faaliyetini gerçekleştirmeleri istenmiştir.

2005 SBDÖP’te 14 kazanımın çevre eğitimiyle ilişkili olduğu tespit edilmiştir. 2005 SBDÖP’te 4. sınıfa ait kazanımlar arasında çevre eğitiminin boyutları olarak “çevresel bilgi, çevresel önem ve çevresel davranış” kategorileri ortaya çıkmıştır. Bu programdaki “Yaşadığımız Yer” ünitesinde yer alan kazanımların tamamı (8 kazanım) çevre eğitimiyle ilişkilidir. Bu üniteye coğrafi konum ve çevre ilişkisi, yön bilgisi, kroki ve harita hava olaylarının bilgisi yanında doğal afetler karşısında hazırlıklı olmayı içeren ve bu yönüyle de çevresel davranışı gerektiren kazanımlar yer almaktadır. 2005 SBDÖP 4. ünitesindeki 7 kazanımdan 2’si; 5. üniteye yer alan 6 kazanımın 2’si; 6. üniteye yer alan 5 kazanımdan 3’ü ve 8. üniteye yer alan 4 kazanımdan 1’i çevre eğitimi ile doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkili olan kazanımlar olduğu ortaya çıkmıştır. Literatürde 4. sınıf kazanımlarının çevre ile ilişkisine yönelik farklı sayıda kazanımın olduğunu tespit eden çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalarda Akınoğlu ve Sarı (2009) 2005 SBDÖP 4. sınıfta sadece 2 kazanımın, Budak (2008) 3 kazanımın, Öztürk ve Zayimoğlu Öztürk (2016) 7 kazanımın, Yılmaz (2016) da sosyolojik açıdan çevreye değinen kazanımlar dışarıda bırakıldığında 6 kazanımın çevre ile ilgili olduğunu tespit etmiştir.

2005 SBDÖP’te yer alan kazanımlarda da 1998 SBDÖP’e benzer şekilde “çevresel bilgi” kategorisindeki kazanımlar diğer kategorideki kazanımlara göre daha fazla sayıdadır. Önceki programa uygun bir şekilde 2005 programındaki kazanımlarda coğrafi konum ve çevre ilişkisinin bilgisi, yön, kroki ve harita bilgisi, çevreyi tanıma amaçlı hava olayları bilgisi, doğal kaynaklar ile coğrafi özellikler bilgisi ve çevre sorunları bilgisi konuları kazanımların bilgi boyutunu oluşturmuştur. “Çevresel önem ve çevresel davranış” kategorilerinde gruplandırılan amaç ifadelerinde ise insanoğlunun çevreye verdiği zararın önlenmesi ve doğal afetlere hazırlıklı olmayı kapsadığı tespit edilmiştir. Bu da göstermektedir ki 4. sınıf kademesinde sosyal bilgiler dersi çocuğa sadece çevresel bilgiyi değil çevreye karşı sorumluluk bilinciyle hareket etmeyi de sunmaktadır. Zaten çevre eğitimi bilgi vermenin yanında insan davranışını da etkilemelidir (Kodan ve Bozdemir, 2014). Sosyal bilgiler dersinin amaçları arasında da yaşanan çevreden hareket edilerek dünya ve orada oluşan olayları anlama, insanlığın ilgi alanındaki sosyal ve çevreye ilişkin sorunlara çözüm üretme yer almaktadır (Kaymakcı, 2010). Bu bağlamda araştırma sonucu da göstermektedir ki insanın çevreye verdiği zararı kabul eden bir anlayışla hareket eden sosyal bilgiler dersi, bireyin ahlaki davranışı olarak çevreye karşı verdiği o zararın önlenmesi de yine insanların yapması gerektiğini ve bu yönde bir sorumlu yurttaş yetiştirmeyi amaçlamıştır. Sosyal bilgiler dersinin amaçları arasında iyi ve sorumlu vatandaş yetiştirme amacı vardır (Bilgili, 2006). İşte bu sorumluluğun bir boyutu da çevreye karşı sorumluluk şeklinde SBDÖP’lerde yer almıştır. Benzer şekilde Öztürk ve Zayimoğlu Öztürk (2016) 2005 SBDÖP’te çevreyle ilişkilendiren 7 kazanımda vurgulanan konuların doğal ve beşeri unsurları ayırt etme, doğal afetlere karşı hazırlıklı olma, mevcut kaynaklarla ihtiyaçlarını ilişkilendirme, teknolojik ürünlerin çevremizde yaptığı değişiklikleri dikkate alma ve teknolojik ürünleri kendisine, doğaya zarar vermeden kullanma olduğunu; Budak (2008) da aynı programda yer alan konuların doğa ve insan, doğal afetler, teknoloji ve hayatımız (geri kazanım) olduğunu belirlemiştir.

2018 SBDÖP’te ise 15 kazanımın çevre eğitimiyle ilişkili olduğu belirlenmiştir. Bu kazanımlar ise “çevresel bilgi”, “çevreye verilen önem” ve “çevresel davranış” kategorilerinde yer almaktadır. Programda çevresel bilgi kategorisindeki kazanımlar diğer kategorilere göre daha fazla sayıdadır. 2018 SBDÖP 4. sınıf 3. üniteye yer alan

bütün kazanımlar (6 kazanım), 4. üniteye yer alan 5 kazanımdan 1'i, 5. üniteye yer alan 5 kazanımın 3'ü ve 7. üniteye yer alan 4 kazanımın 2'si çevre eğitimiyle ilişkilidir. Bu sonuca benzer şekilde 2018 SBDÖP 4. sınıf kazanımlarının incelendiği araştırmalarda; Karatekin ve Yılmaz (2019) 12 kazanımın çevre okuryazarlığı ile bağlantılı olduğunu, Adıyaman (2021) 12 kazanımın çevre eğitimi ile ilgili olduğunu tespit ederken; Aktaş (2019) ise çevre eğitimiyle ilgili kazanımların sayısının 8 olduğunu, Melikoğlu Meriç (2023), Turan ve Koç (2021) ve Şahin (2021) de 4 kazanımın çevre eğitimiyle bağlantılı ele alınabileceği sonucuna ulaşmıştır.

2018 4. sınıf SBDÖP'teki çevreye ilişkin kazanımlar, çevreye duyarlılık, çevreyi tanıma ve koruma sorumluluğu, çevre ile etkileşim ve sürdürülebilir tüketim gibi konuları kapsamaktadır. Benzer şekilde Adıyaman (2021) 2028 SBDÖP'teki çevresel konuların doğal afetler, yakın çevre, teknolojinin çevreye etkisi, ekonomik kaynaklar, çevrenin yer şekilleri ve unsurları, çevrenin nüfus dağılımı gibi konular olduğunu tespit etmiş; Melikoğlu Meriç (2023) de doğal ve beşerî unsurların ayırt edilmesi, doğal afetlere hazırlıklı olma teknolojik ürünlerin doğaya zarar verilmeden kullanılması ve kaynakların israf edilmemesi konularının yer aldığı sonucuna ulaşmıştır. 2018 4. sınıf SBDÖP'te çevre eğitiminin bilgi boyutu yanında doğal afetler konusunda davranışa geçmeyi gerektiren bir kazanım olduğu da tespit edilmiştir. Bu durum çocuk ve çevre ilişkisi içerisinde 4. sınıf öğrencisinden, insan ve çevre etkileşiminde çevreye yönelik uygulamayı gerektiren kazanımların sosyal bilgiler dersinde yer aldığını göstermektedir.

Araştırmada 1998 programında yakın çevreden uzak çevreye anlayışı ile çevreye yönelik bilgi, tutum ve davranış edinme anlayışının benimsendiği de ortaya çıkmıştır. Bunun için de özel amaçlarda öncelikle çocuğun okul bahçesi ve okul çevresi koruyup güzelleştirmesi devamında ilini ve bölgesini çevresel açıdan koruyup güzelleştirmesinin hem bilgisi hem de bunu davranışa dönüştürme işi öğrenciden istenmiştir. Benzer şekilde 2018 SBDÖP'te de çocuğun yakın çevresine, “yaşadığı yer”, “yakın çevre” ve “yaşadığı çevre” kavramları kullanılarak vurgu yapıldığı ve böylece yakın çevrenin tanınması ve bilinmesinin önemi belirtilmiştir. Benzer şekilde Demirezen ve Kaya (2022) da 2028 SBDÖP'teki 4. sınıf kazanımlarının öğrencilerin yakın çevrelerinden hareket edilerek çevreye duyarlılık kazandırma amaçlı olduğunu

tespit etmiştir. Sosyal bilgiler dersi öğretim programlarında yakından uzağa ilkesi üzerinde durulan konulardan birisi olduğu için (Çiydem ve Kaymakcı, 2021) çevre eğitimiyle ilişkili kazanımların öğrencinin yakın çevresinden hareket etmesi sosyal bilgiler dersinin felsefesiyle de uyumludur. Asıl olarak sosyal bilgiler dersinde çocuğun en yakınındaki konudan başlanması gereklidir ve çocukların çevrelerine karşı olan doğal ilgileri “yakından uzağa” ilkesine göredir (Sözer, 1998).

Araştırmanın ders kitaplarına yönelik elde edilen sonuçlarına bakılacak olursa; 1968, 1990, 1998, 2005, 2018 sosyal bilgiler dersi öğretim programlarına göre hazırlanan sosyal bilgiler ders kitaplarında çevre eğitimi ile ilgili konulara yer verildiği ortaya çıkmıştır.

1968 SBDÖP’e göre yazılan 1974 baskılı kitapta çevre eğitimine ilişkin içeriklere yer verildiği ve bu içeriklerin “çevresel bilgi, koruma, çevreye verilen önem” kategorilerinde olduğu ortaya çıkmıştır. Bu kitapta çevresel bilgi kategorisindeki içeriklerin fazlalığı göze çarpmaktadır. Çevreye yönelik bilgiler, coğrafi kavramlardan (yer şekilleri, bitki örtüsü vb.), çevre sorunlarına kadar çocuğun içinde yaşadığı çevrenin canlı ve cansız farklı unsurlarını içermektedir. Bu bağlamda ders kitabı öğrenciler için çevre bilgi kaynağı olarak da işlev gördüğü söylenebilir. Ders kitabında çevreye dair bilgilendirmeler yanında çevre unsurlarının korunmasına yönelik farkındalık ile insan ve meteorolojik kaynaklı çevre sorunları ve insanın çevreye müdahale şekilleri ile sonuçları öğrencilere sunulmuştur. Bu kitapta çevreye yönelik unsurlar çoğunlukla insan yararı ile ilişkisi içerisinde ele alındığı tespit edilmiştir. Bu da çevrenin insana hizmet için var olduğu anlayışına dayalı insanın çevreyi her şekilde kullanma fikrine dayalı insan merkezli çevre etiğinin kitapta baskın olduğunu düşündürmektedir. Bununla birlikte kitapta insanın çevreye karşı etik davranış biçimlerinden sınırlı da olsa bahsedilmiştir. Ancak bu etik davranış biçiminde çevredeki unsurlardan daha fazla yararlanmak için çevreyi koruma bilinci/farkındalığının oluşturulmak istendiği sonucuna ulaşılmıştır.

1990 sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabı çevre eğitimi açısından insanın çevreyi tanınması, bitki örtüsü, temiz ve yenilenebilir enerji kaynakları, ulaşım altyapısının ekonomik etkileri, doğal denge, iklim ve bitki örtüsü ilişkisi, coğrafi faktörlerin insan

yerleşimine etkisi, su kaynaklarının kullanımı ve önemi, ekonomik kalkınmanın çevreye etkileri gibi konular yer almaktadır. Ayrıca çevredeki doğal güzelliklerin korunmasına yönelik davranış biçimleri öğrencilere aktarılmaktadır. Bu içerikler, çevresel farkındalık oluşturmayı ve çocuklarda doğa ve çevre konularına duyarlılık kazandırmayı amaçladığı söylenebilir. Ayrıca çocuklara çevre ve doğa konularında geniş bir perspektif sunulmuş olduğu, doğal kaynakların korunması, sürdürülebilirlik, çevre bilinci gibi kavramların da doğrudan ya da dolaylı olarak vurgulandığı belirlenmiştir. Enerji kaynaklarının sunumunda sosyal bilgiler dersi ile ilk defa karşılaşan çocuğun farklı türden enerji kaynakları ile (jeotermal enerji, doğal gaz enerjisi, güneş enerjisi vb.) karşılaştırılması da ortaya çıkan sonuçlardan birisidir. Dikkat çeken bir diğer husus ise insanın çevreyi kendi ihtiyaçları için kullanması konusunun baskın olmasıdır. Bunun yanında çevre sorunlarının açık ve örtük olarak yer alması bir taraftan da çevre korunmasına yönelik insan davranışlarını değiştirmeye yönelik tavır alış da göstermektedir. Kitapta önceki kitaptan farklı olarak bir yerde insan dışındaki canlıların yaşam hakkı, bir yerde de canlı cansız bütün çevreye saygı duyulması ifadesine yer verilmesi sadece insan merkezli değil canlı ve çevre merkezli çevre etiğinin sosyal bilgiler ders kitaplarına girdiğini göstermektedir. Ders kitabındaki içerikler, çocuklarda çevre etiği açısından incelendiğinde, çevrenin insan için hizmet ettiği insan merkezli bir çevre etiğine dayalı olduğu görülür. Bu anlayış çerçevesinde, insanın çevreyi her şekilde kullanma fikri baskındır. Ancak kitapta doğanın diğer canlılar için de bir yaşam alanı olduğu fikri de yer alır. Ayrıca, doğadaki canlı ve cansız varlıkların sınırsız ve bilinçsiz kullanımının bir sorun olduğu da vurgulanır ve çevrenin korunması sorumluluğunun insanlar tarafından üstlenilmesi gerektiği de belirtilir.

1998 SBDÖP'e göre hazırlanan 4. sınıf ders kitabında çevre eğitimiyle ilişkili konular “çevresel bilgi”, “çevreden faydalanma”, “çevreyi koruma”, “çevre problemleri” ve “yararlı çevre davranışı kazandırma” kategorileri altında yer almıştır. Kitapta çevresel bilgi kategorisinde yer alan ifadelerde yön, kroki, harita, iklim, çevrede yaşam, tarım ve hayvancılık, çevre tanıma, insan-çevre etkileşimi, tabiat varlıkları ve su kaynaklarının bilgisinin öğrencilere sunulduğu ortaya çıkmıştır. “Çevreden faydalanma” kategorisinde gruplandırılan ders kitabındaki ifadelerde insanın bitki, hayvan ve doğal kaynaklardan hem ekonomik faaliyetlerinde hem de bitkilerin çevre

güzelliği sağlayarak insana sağlıklı ortam hazırlaması bağlamında insanın çevre unsurlarını kendi yararı için kullanması göze çarpmaktadır. İnsanın çevreyi kendi yararına kullanımı yanında çevre koruma kavramının ders kitabında belirgin bir şekilde vurgulandığı, özellikle su kaynaklarının sürdürülebilir kullanımı, ormanların korunması, doğal güzelliklerin ve tarihi değerlerin korunması gibi çevre koruma önlemleri üzerinde durulduğu da ortaya çıkmıştır. Genel olarak, ders kitabı çevre bilinci oluşturma, çevreye duyarlılık ve sürdürülebilirlik konularında bilinçlendirme yapmayı amaçlamaktadır. Çevresel sorunlara dikkat çekmek ve çözüm önerileri sunmak, çocukların çevresel konularda daha bilinçli ve duyarlı olmalarını sağlamak için önemli bir adımdır. Aslında 1998 SBDÖP çocuğun çeşitli görüşlere sahip olması ve ezber yerine çocuğun araştırma yapmasını elde ettiği bulgulardan sonuçlar çıkartmaları amaçlamaktadır (Hayırsever, 2010). 1998 sosyal bilgiler ders kitabında geri dönüşüm ve arıtma gibi kavramların kullanılması yoluyla çevre sorunlarına dikkat çekilse de ders kitabındaki çevre eğitiminin özellikle çevreye ilişkin davranış boyutundaki ifadeler “-meliyiz” “-malıyız”, “-gerekir” şeklinde çocuğa sunulurken merak ya da çelişkili durumu ortaya koyarak araştırma yapması ve araştırmasından sonuçlar çıkarmasını sağlayabilecek nitelikte değildir.

2005 SBDÖP’e göre hazırlanan 4. sınıf ders kitabında çevre eğitimiyle ilgili içerikler çevreyi koruma, çevreye verilen önem ve çevresel bilgi olmak üzere 3 kategoride ortaya çıkmıştır. Çevreyi koruma kategorisindeki ifadelerde doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı ve çevre bilincinin artırılması yer almaktadır. Bu da çevreyle daha sağlıklı bir ilişki kurmak için önemlidir. Kitaptaki içerikler arasında çevre kirliliğinin önlenmesi, su ve elektrik yönetimi, atık yönetimi, ormanların korunması gibi konular bulunmaktadır. Çevre bilinci, özellikle çevreyle uyumlu hareket etmenin ve doğal kaynakları korumanın önemini vurgulamaktadır. Kitapta doğal çevrenin korunması, çevre kirliliğinin önlenmesi ve gelecek nesillere temiz bir çevre bırakılması için bilinçli adımların atılması gerektiği de vurgulanmaktadır. Çevreye verilen önem kategorisindeki ifadelerde ise çevreye duyarlılık, insanların doğal çevre ile etkileşimini ve bu etkileşimin sonuçlarının ele alındığı ortaya çıkmıştır. Aslında bu sonuçlar 2005 yılında uygulamaya giren SBDÖP’ün felsefesi ile de uyumludur. Çevresel bilgi kategorisindeki ifadeler ise çevreyi tanıma ve anlama için gerekli olan bilgileri içeren tanım, açıklama ve örneklerden oluştuğu saptanmıştır. Çevresel bilgi

kategorisindeki ifadelerin diğer iki kategoriye göre kitapta daha fazla içeriğin yer aldığı kategori olduğu ortaya çıkmıştır.

2018 SBDÖP'e göre yazılan 4. sınıf kitabının incelenmesi sonucu bir önceki ders kitabında olduğu gibi çevreyi koruma, çevreye verilen önem ve çevresel bilgi olmak üzere 3 kategoride çevreyle ilgili içeriklerin olduğu ortaya çıkmıştır. Çevreyi koruma kategorisinde doğal kaynakları bilinçli kullanma dikkat çekmektedir. Su ve enerji israfı, çevresel sorunların önemli bir parçasını oluşturur. Su israfı tarımsal üretimi, enerji israfı ise doğal kaynakların kullanımını olumsuz etkiler. Bu nedenle, su ve elektrik tasarrufu yaparak çevreye olan etkileri azaltmak önemlidir. Su tasarrufu için musluk tamirleri ve bilinçli kullanım, elektrik tasarrufu içinse gereksiz aydınlatma ve elektronik cihazların kapatılması gibi adımlar atılabilir. Kâğıt israfı da çevre sorunlarından biridir; ağaç kesimlerine neden olabilir. Sorumluluk duygusuyla hareket etmek, çevre sorunlarının azaltılmasında temel bir faktördür. Sorumsuz davranışlar, çevreye zarar verebilir ve doğal kaynakların tükenmesine yol açabilir. Bu sebeple, her bireyin çevreye karşı sorumluluklarını yerine getirmesi gerekmektedir. Özellikle çocukların aile içinde öğrendikleri sorumluluk duygusu, çevreye duyarlı bireyler olmalarını sağlayabilir. Çevreye verilen önem kategorisindeki ifadelerde ise çevrenin önemi, insanların doğal çevreyle etkileşimi, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı, doğal afetlere hazırlık, hayvanların korunması gibi konular üzerinde durulmaktadır. Metinler, çocuklara çevre bilincini aşlamayı ve doğal kaynakların korunması konusunda farkındalık yaratmayı amaçlamaktadır. Doğal afetlerin etkilerinden korunma konusunda çevresel önlemlerin alınması gerekliliği vurgulanmaktadır. Özellikle sel, çığ, fırtına gibi doğal afetlere karşı alınacak önlemler belirtilmektedir. Hayvanların doğal yaşam alanlarının korunması ve hayvanların bakımının önemi üzerinde de durulmaktadır. Bu konuların ders kitabında yer alması önemli olmakla birlikte konuların sunumunda öğrenciye “-meliyiz”, “kaçının”, “kaçınmalıyız” gibi ifadelerin daha sıklıkla tercih edildiği görülmekte öğrencilerin alternatifler arsından tercih yapmalarını gerektiren sunumlar ya da kendi kararını tartışmalarını gerektiren örnek olaylar daha az sayıda yer almıştır. Benzer şekilde Demir (2022) 2018 sosyal bilgiler ders kitaplarının çevre okuryazarlığıyla ilgili konularının daha çok bilişsel beceriye yönelik ifadelerle öğrenciye sunulduğunu belirlemiş, Özdemir ve Gökçe (2019) sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitaplarının çevresel

duyarlılık ve aktif katılım sağlanması amaçlarına yeterince yer vermediğini tespit etmiştir. Çevrenin korunmasında öncelikli olarak çevre bilincinin kazandırılıp bunun davranışa dönüştürülmesi zorunludur (Akkurt, 2018). Bireyler ekosistemin işleyiş ve insan etkinliklerinin ekosistemlerin devamlılığına olumlu ve olumsuz etkilerini öğrenmeye başladıkça çevre ile ilgili daha sorumlu davranışlar sergilemektedirler (Küçük, 2017). Sosyal bilgiler dersinin çocuğun çevresindeki olan biten olaylara karşı duyarlı, sorunların da farkında olup çözüm yolu üretebilmeyi amaçladığı (Sömen, 2020) göz önünde bulundurulursa çevreye ilişkin güncel sorunlara çocuğun farkında olması ve çözüm yolları ileri sürmesinde 4. sınıf kademesindeki sosyal bilgiler dersi önemli bir rol üstelenebilecektir.

Sonuç olarak, sosyal bilgiler ders kitaplarında çevre eğitimi ile ilişkili olan içerikler çevreyi tanıma, çevreye verilen önem, çocukların çevre bilincini artırmayı ve doğal kaynakların korunması konusunda farkındalık yaratmayı amaçlamaktadır. Çevre eğitimi, insanları çevre hakkında bilgilendirerek değerlerini takdir etmelerini ve biyolojik süreçler hakkında düşünmelerini de amaçlamaktadır (Salmani vd., 2015). 4. sınıf düzeyindeki çocukların çevreyle bağ kurabilmesi amacıyla ilk yapılacak şey ise yakın çevresini keşfetmelerini sağlamaktır (Evcı, 2023). Bu açıdan ders kitapları özellikle çevresel bilgiyi sıklıkla sayfalarında yer vererek çevre eğitiminin bilgi boyutuyla ilgili amaçlarını karşıladıkları belirlenmiştir. Ancak her ne kadar 2018 ders kitaplarında yer alsın da sosyal bilgiler dersi ile ilk defa karşılaşan çocuğa, çevre ile ilişkili içeriklerin sunumunda sosyal bilgiler dersinin amaçlarından birisi olan öğrencileri harekete geçirme, uyuşmazlıkları çözmelerini sağlama ve ihtilafli konuları incelemeye odaklanma (Öztürk, 2011) işinin ders kitaplarına yansımadağı dikkat çekmektedir.

Araştırmada elde edilen en önemli sonuçlardan birisi SBDÖP’lerde ve sosyal bilgiler ders kitaplarında çevreye ilişkin içeriklerin daha fazla “çevresel bilgi” kategorisinde toplanmasıdır. Benzer şekilde Karatekin (2012) de sosyal bilgiler ders kitaplarında çevre okuryazarlığı bileşenlerine eşit oranda yer verilmediğı, çevre bilgisi bileşenine diğer çevre okuryazarlığı bileşenlerine göre çok daha fazla yer verildiğı sonucuna ulaşmıştır. Şüphesiz çevre eğitiminde çevreye ilişkin bilgi boyutu yanında farkındalık, tutum, beceri ve katılım amaçları da söz konusudur (Dere ve Çinikaya, 2023). Ayrıca

ders kitaplarında çevreye ilişkin güncel konuların da yeterince yansıdığını söylemek mümkün değildir. Örneğin yenilenebilir enerjilerin kullanımı ders kitaplarında doğal kaynaklar konusu ile ilişkili olarak örtük şekilde ve son yıllardaki sosyal bilgiler ders kitaplarında bilgi düzeyinde az da olsa yer alsa da özellikle öğrencilerin yenilenebilir enerjilerin kullanılmasının çevre bilinciyle ilişkisi çocuğun günlük hayattaki davranışlarından hareketle sorgulamalar yoluyla yapılmasına neredeyse yer verilmemiştir. Çolak vd. (2015) de 4. sınıf ders kitaplarında yenilenebilir enerji kaynaklarına ilişkin oldukça yüzeysel ve dolaylı bilgilerin yer aldığını belirlemiştir; Tanrıverdi (2009) de genelde bütün ilköğretim programlarının özelde ise sosyal bilgiler öğretim programının sürdürülebilir çevre eğitimi açısından yeterli olmadığını, 2005 SBDÖP'in temiz enerji kavramına hiç yer vermediğini tespit etmiştir. Kaynakların sürdürülebilir kullanımı ve sağlıklı bir çevre oluşturulabilmesi için alternatif enerji kaynakları önemlidir (Özdemir ve Gökçe, 2019). Bu bağlamda sosyal bilgiler dersi 1968 ve 1998 SBDÖP'lerde "üretim, dağıtım, tüketim" konusu, 2018 SBDÖP'te de *"doğal çevrenin ve kaynakların sınırlılığının farkına varıp çevre duyarlılığı içerisinde doğal kaynakları korumaya çalışmaları ve sürdürülebilir bir çevre anlayışına sahip olmaları"* kazanımının yer alması enerji kaynaklarının önemini ve alternatif enerjileri yenilenebilir enerjiler açısından 4. sınıf seviyesindeki çocuğun önüne farkındalık sağlayacak şekilde getirmeye imkân vermektedir.

Son olarak bu araştırmada elde edilen sonuçlar da göstermektedir ki sosyal bilgiler derslerine ait öğretim programlarında ve ders kitaplarında çevreye ilişkin içeriğin oluşturulmasında yetersizlikler olsa da çevre eğitime ilişkin konulara yer verilmiştir. Bu da sosyal bilgiler dersi aracılığıyla öğrencilerin insan ve çevre ilişkilerini anlamaları yanında öğrencilerde çevre koruma ve çevre bilinci oluşturulması açısından önemlidir.

Araştırmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda şu önerilerde bulunulabilir:

- Sosyal bilgiler dersi öğretim programlarında "çevre eğitimi" kavramına yer verilebilir. Program hazırlayıcılar bu kavramı sosyal bilgiler programına ekledikleri takdirde çevre eğitimi sadece bilgi boyutunda değil duyuşsal ve davranışsal boyuta dair konularla SBDÖP'te yer alabilecektir. Ayrıca program hazırlayıcılar "çevre

eğitimi” kavramını program içinde ayrı bir başlık ya da ayrı bir açıklama cümlesi şeklinde programın uygulayıcılarına sunulabilir.

- Araştırmada çevre eğitiminin bilişsel alan boyutunun SBDÖP’lerde yeterince yer aldığı ancak duyuşsal ve psikomotor boyuta yönelik amaçlara yeterince yer verilmediğı ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda SBDÖP hazırlanırken duyuşsal ve psikomotor alana yönelik olarak da çevre eğitime ilişkin amaç/kazanım/öğrenme çıktısı ifadelerinin yer alması önerilmektedir.
- Program hazırlayıcılar, özellikle sosyal bilgiler dersi ile ilk defa karşılaşan çocuğa sosyal bilgilerin çevre farkındalığı kazandırma ve çevreye yönelik faydalı davranışlar geliştirmeye yönelik amaçlarını kazandırabilmek için SBDÖP’leri hazırlarken 4. sınıf düzeyinde çevre sorunları ile ilişkili öğrenme çıktılarını konunun güncel boyutuyla (örneğin yenilebilir enerji kaynakları) doğrudan ifade olarak yazma yanında bu konuyla ilişkili öğrenme çıktılarının sayısını arttırabilirler. Ayrıca çevre sorunları ile ilişkili öğrenme çıktılarına yer verme ve bu konudaki sayıyı arttırmanın diğer kademeler için de gerçekleştirilmesi önerilmektedir.
- Sosyal bilgiler dersinin yapısı gereğı disiplinler arası bağ kurma mümkündür. Bu bağlamda program hazırlayıcılar SBDÖP’lerin özellikle çevreye ilişkin güncel olaylarla bağ kurulmasını her ünite/öğrenme alanı içerisinde bir bağlantı kurularak sağlaması önerilmektedir.
- SBDÖP hazırlayıcılarına programda çevre etiğı kavramına ve çevre etiğinin açıklamalarına yer vermeleri önerilmektedir.
- Sosyal bilgiler ders kitabı yazarlarına canlı ve cansız ortamları barındıran çevrenin günümüzde insanoğlu tarafından her geçen gün bilinçsizce kullanılmasını göz önünde bulundurarak programların esnek boyutu da göz önünde tutularak özellikle 4. sınıf kademesindeki çevre ile ilişkili konuların öğrenciye sunumunda duyuşsal ve psikomotor alana yönelik öğrenciyi araştırmaya ve düşündürmeye sevk eden içeriklere yer vermeleri önerilmektedir. Ayrıca diğer sınıf düzeylerine yönelik

yazılacak ders kitaplarında da bu durumun göz önünde bulundurulması önerilmektedir.

- 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarına çevre eğitimi amaçları ve konuları bağlamında yenilenebilir enerji, iklim değişikliği, iklim krizi gibi güncel konuları eklemeleri kitap yazarlarına önerilmektedir.
- Araştırmada 4. sınıf ders kitaplarında insanın çevreden faydalanmasının insanın çevreyi korumasına göre daha fazla sıklıkla yer verilen konu olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda sosyal bilgiler dersi ile daha sıklıkla çocuğa insan merkezli bir çevre etiği sunulduğu söylenebilir. 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarında canlı merkezli ve çevre merkezli etik anlayışa dair ifadeler sınırlı sayıda yer alsa da bu ifadelerin sayısının artırılması çocukta çevre etiği oluşturma açısından önemlidir. Bu bağlamda ders kitabı yazarlarına sürdürülebilir bir çevre oluşturma bilincine yönelik içeriklere ve etkinliklere yer vermeleri önerilmektedir.
- Çocukta sosyal bilgiler aracılığı ile çevreye yönelik ahlaki sorgulama ve davranış geliştirme işinin sağlanabilmesi için okullarda en sık tercih edilen öğretim materyali olan ders kitaplarının çevrenin sadece bir tüketim mecrası olarak değil, bütün varlıklar için yaşam alanı olduğu ve zarar verilmeden korunmasının önemine dair ahlaki değerlere örnek olaylar, araştırma ve sorgulamalar şeklindeki içeriklerle yer verilmesi ders kitabı yazarlarına önerilmektedir.

KAYNAKLAR

- Adıyaman, M. (2021). *İlkokul ve ortaokulda güncel öğretim programlarının çevre eğitimi açısından incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi.
- Ağbuğa, F. (2016). *Çevre sorunlarına etik bir yaklaşım: "Felsefi bir sorgulama"*. [Yüksek Lisans Tezi]. Pamukkale Üniversitesi.
- Ağırman, F. (2021). *Ekolojik krize çözüm olarak ekososyalizm*. [Yüksek Lisans Tezi]. Munzur Üniversitesi.
- Ajitoni, S. O., & Gbadamosi, T. V. (2012). Effects of service learning and educational trips in social studies on primary school pupils' environmental knowledge for sustainable development. *Academic Research International*, 2(2), 342-348.
- Akagündüz, Ü., & Nizamoğlu, A. (2021). Osmanlı Devleti'nde ormancılık eğitiminin değişen boyutları ve orman ameliyat mektepleri. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 69, 1-24. <https://doi.org/10.46955/ankuayd.1028272>
- Akcan, S. (2010). *Sosyal bilgiler öğretiminde okul dışı çevre eğitimi unsurları (Bilecik ili örneği)*. [Yüksek Lisans Tezi]. Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Akengin, H., & İbrahimoglu, Z. (2015). 2005 ilköğretim programında çevre eğitimi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 32, 106-119. <https://doi.org/10.14781/mcd.55616>
- Akhan, N. E., & Özkan, F. (2021). 1968'den günümüze değişen sosyal bilgiler programlarında ekonomi konularının yeri. *İhlara Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 43-62. <https://doi.org/10.47479/ihead.708387>
- Akinoğlu, O., & Sarı, A. (2009). İlköğretim programlarında çevre eğitimi. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 30(30), 5-29.
- Akkoy, S., & Poyraz, M. (2023). Sürdürülebilir çevre eğitimi kapsamında ilkökul öğretim programında geri dönüşüm kavramının yeri. *Ankara Üniversitesi Çevrebilimleri Dergisi*, 10(2), 15-24.
- Akkoynulu Ertan, K. (2015). Leopoldçu düşünce ve yeryüzü (toprak) etiği. *Memleket Siyaset Yönetim (MSY)*, 10(23), 1-20.
- Akkurt, N. D. (2018). Üstbiliş stratejileri öğretiminin çevre duyarlılığına etkisi. *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 16-25.

- Akpınar, A. (2022). *Ortaokul öğrencilerinin çevresel duyarlılıklarının farklı değişkenler çerçevesinde incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Aksaray Üniversitesi.
- Akpınar, M., & Kaymakcı, S. (2012). Ülkemizde sosyal bilgiler öğretiminin genel amaçlarına karşılaştırmalı bir bakış. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 20(2), 605-626.
- Aksoy, B., & Karatekin, K. (2011). Farklı programlardaki lisans öğrencilerinin çevreye yönelik duyuşsal eğilimleri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 15(3), 23-36.
- Aktaş, F. (2019). *İlköğretim programlarının sürdürülebilir kalkınma hedefleri açısından, çevre eğitimi ve iklim değişikliği boyutunda incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Akyol, B. (2014). *İlköğretim öğretmen adaylarının çevresel tutum ve çevre bilgi düzeyleri üzerine bir çalışma*. [Yüksek Lisans Tezi]. Niğde Üniversitesi.
- Alabaş, R. (2018a). Cumhuriyet'in ilk yıllarında ilk mekteplerde insani ve toplumsal değerler eğitimi: resimli, yeni musâhabât-ı ahlâkiye ve medeniye ders kitabı örneği. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18(36), 55-87.
- Alabaş, R. (2018b). Study on the first appearance of social studies in the elementary school program in Turkey. *International Education Studies*, 11(11), 95-108. <https://doi.org/10.5539/ies.v11n11p95>
- Alabaş, R. (2019a). Sosyal bilgiler ve sosyoloji. İçinde İ. H. Demircioğlu, S. Kaymakcı, & E. Demircioğlu (Ed.), *Türkiye'de sosyal bilgiler eğitimi araştırmaları el kitabı* (ss. 707-746). Pegem Akademi.
- Alabaş, R. (2019b). Environmental topics and environmental ethics in primary school humanities and social sciences education during the late Ottoman period (1913-1918). *International Electronic Journal of Environmental Education*, 9(2), 120-141.
- Alabaş, R. (2020a). Cumhuriyet dönemi ilkokul programlarında tarih dersinin yeri (1924-1950). İçinde D. P. Ünal, & F. Demir (Ed.), *Eğitme adanmış yarım asır Prof. Dr. Tayip Duman'a armağan* (ss. 97-113). Pegem Akademi.
- Alabaş, R. (2020b). Değerler açısından ilkokul ve ortaokul (2018) öğretim programları. İçinde H. Yolcu, & S. Oğuz Haçat (Ed.), *Bilim insanı Dr. Mustafa Eski'ye armağan* (ss. 453- 474). Pegem Akademi.

- Alabaş, R., & Kamer, S. T. (2007). Sosyal bilgiler öğretim programının değerlendirilmesi: uygulayıcı görüşlerinin nitel analizi. 1.Ulusal İlköğretim Kongresi: *İlköğretimde Eğitim ve Öğretim*, 22, 1-11.
- Alabaş, R., & Yinilmez, Akagündüz, S. (2021). The ethical value of human and environmental relations: the place of environmental ethics in geography curriculum and textbooks in Turkey. *International Journal of Education Technology and Scientific Researches*, 6(16), 1851-1906. <http://dx.doi.org/10.35826/ijetsar.388>
- Alaca, E. (2017). Sosyal bilgiler ders kitapları üzerine bir değerlendirme. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, 6(18), 759-786.
- Alaca, E. (2020). Türkiye’de sosyal bilgiler ders kitapları üzerine yapılan lisansüstü eğitim tezlerinin değerlendirilmesi. *Asya Studies*, 4(12), 1-10. <https://doi.org/10.31455/asya.732746>
- Aladejebi, D. T. (2021). An assessment of pre-service social studies teachers’ understanding of environmental education. *International Journal of Advances in Engineering and Management (IJAEM)*, 3(9), 596-601. <https://doi.org/10.35629/5252-0309596601>
- Albaş, M. (2011). *İlköğretim programındaki çevre bilinci kazandırmaya yönelik kazanımların işe vurukluğu*. [Yüksek Lisans Tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- Alım, M. (2006). Avrupa birliği üyelik sürecinde Türkiye’de çevre ve ilköğretimde çevre eğitimi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 14(2), 599-616.
- Altay, N. (2020). 2018 Sosyal bilgiler öğretim programının öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi: İzmir örneği. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(3), 336-352. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.713052>
- Apaydın Timur, S. (2020). *Sosyal bilgiler öğretmenlerinin çevre eğitimi öz-yeterlik düzeylerinin incelenmesi (Sakarya ili örneği)*. [Yüksek Lisans Tezi]. Aksaray Üniversitesi.
- Aslan, E. (2016). Geçmişten günümüze sosyal bilgiler eğitimi. İçinde D. Dilek (Ed.), *Sosyal bilgiler eğitimi* (ss. 3-55). Pegem Akademi.
- Aslan, S., & Bulut, B. (2021). 6. sınıf sosyal bilgiler dersinde etkinlik temelli öğretimin kullanılmasının öğrencilerin çevresel okuryazarlık düzeylerine etkisi. *Turkish Journal of Educational Studies*, 8(1), 85-108.
- Ata, B. (2011). Sosyal bilgiler öğretim programı. İçinde C. Öztürk (Ed.), *Hayat bilgisi ve sosyal bilgiler eğitimi: Yapılandırmacı bir yaklaşım* (ss. 33-47). Pegem Akademi.

- Atasoy, E. (2005). *Çevre için eğitim: İlköğretim öğrencilerinin çevresel tutum ve çevre bilgisi üzerine bir çalışma*. [Doktora Tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Atasoy, E., & Ertürk, H. (2008). İlköğretim öğrencilerinin çevresel tutum ve çevre bilgisi üzerine bir araştırma. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 105-122.
- Atmono, D., Rahmattullah, M., & Setiti, S. (2017). The strengthening of social studies learning through ecopedagogy approach in Banjarmasin's secondary schools. *Proceeding 14th Adri International Conference*, 26-29.
- Aydın, S. (2007). *İlköğretim 4. ve 5. sınıf yeni (2004) sosyal bilgiler müfredatının öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi Trabzon il örneği*. [Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Aykaç, N. (2011). Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze sosyal bilgiler programının eğitim programı öğeleri açısından değerlendirilmesi. *İlköğretim Online*, 10(2), 406-420.
- Aykırı, K. (2019). Sosyal bilgilerin felsefe ile ilişkisi ve felsefî temelleri. İçinde S. İnan (Ed.), *Sosyal bilgiler eğitime giriş kavramlar, yaklaşımlar, etkinlikler* (ss. 69-95). Anı Yayıncılık.
- Balibey, B. (2023). *İklim değişikliğine adalet perspektifinden bir bakış: İklim adaleti*. [Yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Batır, B. (2020). "Toplum ve ülke incelemeleri" dersinin vatandaşlık eğitimi bağlamında değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 4(7), 129-157. <https://doi.org/10.29228/sbe.47032>
- Bilgili, A. S. (2006). Geçmişten günümüze sosyal bilimler ve sosyal bilgiler. İçinde İ. H. Demircioğlu (Ed.), *Sosyal bilgilerin temelleri* (ss. 3-54). Pegem Akademi.
- Bilgili, M. Y. (2023). Ekososyalizm ve sürdürülebilir kalkınma amaçları arasındaki benzerlikler üzerine bir inceleme. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 19(1), 230-245.
- Birden, B. (2016). Çevre etiğinde bireyin ahlaki sorumluluğuna kısa bir bakış. *Türkiye Bioetik Dergisi*, 3(1), 4-14. Doi.10.5505/tjob.2016.66375
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>
- Bozak, A. (2021). Çevre eğitimin tarihsel gelişimi ve dünyadaki çevre eğitimin bazı ülkeler açısından incelenmesi. İçinde H. Tokcan, & Y. Topkaya (Ed.), *Çevre eğitimi* (ss. 193-243). Pegem Akademi.

- Bozdemir, H., & Faiz, M. (2018). Öğretmen adaylarının çevreye yönelik ekosentrik, antroposentrik ve antipatik tutumları. *Sakarya University Journal of Education*, 8(1), 61-75. <https://doi.org/10.19126/suje.330546>
- Budak, B. (2008). *İlköğretim kurumlarında çevre eğitiminin yeri ve uygulama çalışmaları*. [Yüksek lisans tezi]. Ege Üniversitesi.
- Burak, D., & Gültekin, M. (2019), 4. sınıf sosyal bilgiler dersi öğretim programı kazanımlarının bloom ve revize bloom taksonomilerine göre incelenmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(18), 121-140. <https://doi.org/10.31834/kilissbd.597408>
- Büken, R., & Katılmış, A. (2022). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin çevre okuryazarlığı becerisine ilişkin görüşleri. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 47, 115-134. <https://doi.org/10.32003/igge.1123657>
- Bülbül, Y., & Yılmaz, A. (2019). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çevre, çevre eğitim ve çevresel vatandaşlık kavramlarına ilişkin görüşleri. *Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi*, 5(2), 165-183.
- Can, D., Üner, S., & Akkuş, H. (2016). Ortaöğretim öğrencilerinin çevre okuryazarlıklarının belirlenmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35(2), 23-35. Doi: 10.7822/omuefd.35.2.2
- Caner, Ö. (2019). *Öğretmen adaylarının okul dışı öğrenme ortamlarında sürdürülebilir çevre eğitime yönelik tutumları*. [Yüksek Lisans Tezi]. Akdeniz Üniversitesi.
- Çatak, M. (2015). Türkiye’de sosyal bilgiler eğitim programlarının incelenmesi. *Ekev Akademi Dergisi*, 19(62), 1-15.
- Çatak, M. (2020). Programlara göre sosyal bilgilerin tarihi gelişimi. İçinde S. Şimşek (Ed.), *Sosyal bilgiler ve sınıf öğretmenleri için sosyal bilgiler öğretimi* (s. 1-27). Anı Yayıncılık.
- Çelik, H., & Şenel, T. (2022). Tarihi süreçte sosyal bilgiler: Amerika Birleşik Devletleri örneği. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7(7), 1384-1414. <https://doi.org/10.24186/vakanuvis.1208271>
- Çetin, O. B. (2011). Çevre ve toplum. İçinde N. Suğur (Ed.), *İnsan ve toplum* (Ünite 4). (ss. 82-99). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Çetkin, E. (2019). *Eğitim fakültesi öğrencilerinin çevre eğitime yönelik öz yeterlik inançlarının belirlenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi.

- Çiydem, E. (2019). Sosyal bilgiler ve toplumsal değişim. İçinde B. Ü. İbret & S. Kaymakcı. (Ed.), *Sosyal bilgiler ve toplum* (ss. 95-120). Pegem Akademi.
- Çiydem, E., & Kaymakçı, S. (2021). Türkiye’de sosyal bilgiler dersinin yönelimi üzerine bir değerlendirme. *İnsan ve İnsan Dergisi*, 8(27), 179-207. <https://doi.org/10.29224/insanveinsan.818742>
- Çoban, A., & Temir, M. (2018). Türkiye’de sosyal bilgiler ders kitaplarında çevre eğitiminin yeri. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(19), 21-34. Doi: 10.16990/SOBIDER.4009
- Çolak, K., Kaymakcı, S., & Akpınar, M. (2015). Sosyal bilgiler ders kitaplarında ve öğretmen adaylarının görüşlerinde yenilenebilir enerji kaynaklarının yeri. *Eğitim Bilimleri Dergisi*, 41(41), 59-76. <https://doi.org/10.15285/ebd.88939>
- Danirmala, M., Asrowi, & Musadad, A. A. (2020). Integration of environmental issues in electronic module of social studies learning in junior high school. *Research Article*. <https://doi.org/10.4108/eai.2-11-2019.2294862>
- Demir, A., Kaymakcı, S., & Akdağ, H. (2019). Sosyal bilgiler öğrenci çalışma kitaplarının kaldırılmasına ilişkin bir olgubilim araştırması. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 8(4), 445-463. <https://doi.org/10.7596/taksad.v8i4.2290>
- Demir, E., & Yalçın, H. (2014). Türkiye’de çevre eğitimi. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 7(2), 7-18.
- Demir, F. B., & Haçat, S. O. (2018). Sosyal bilim disiplinlerine göre 2005 ve 2018 sosyal bilgiler dersi öğretim programındaki kazanımların değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 2(2), 27-56.
- Demir, F. B., & Ulukaya Öteleş, Ü. (2023). Öğretmenlerin gözüyle çevre sorunları ve çevre sorunlarına ilişkin çözüm önerileri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 23(1), 379–396. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2023..-1224985>
- Demir, Y. (2022). Sosyal bilgiler ders kitaplarının çevre okuryazarlığı açısından incelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 20(3), 1094-1122. <https://doi.org/10.37217/tebd.1126078>
- Demirel, Ö. (2004). *Kuramdan uygulamaya eğitimde program geliştirme*. (6. baskı). Pegem A Yayıncılık.
- Demirezen, S., & Kaya, E. (2022). Sosyal bilgiler ve fen bilimleri öğretim programı ve ders kitaplarında çevre konuları. *Eğitim ve Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 5(2), 240-265. <https://doi.org/10.52974/jena.1200514>

- Demirkaya, H. (2006). Çevre eğitiminin Türkiye’deki coğrafya programları içerisindeki yeri ve çevre eğitimine yönelik yeni yaklaşımlar. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 207-222.
- Dere, İ., & Çinikaya, C. (2023). Tiflis Bildirgesi ve BM 2030 sürdürülebilir kalkınma amaçlarının çevre eğitimi ve iklim değişikliği dersi öğretim programına yansımaları. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 1343-1366. <https://doi.org/10.48146/odusobiad.1218188>
- Dikicigil, Ö. (2018). *Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çevre etiği algıları üzerine bir araştırma*. [Yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Doğan, Y., & Torun, F. (2018). Sosyal bilgiler ders kitapları nereye doğru gidiyor? *The Journal of International Lingual, Social and Educational Sciences*, 4(2), 111-125. <https://doi.org/10.34137/jilses.491670>
- Doğan, Y., & Tuğ, O. (2017). Uluslararası sınavlarda başarılı ülkeler ve Türkiye’nin sosyal bilgiler ders kitaplarının tasarım boyutu açısından incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 1(1), 56-79.
- Doğanay, A. (2008). Çağdaş sosyal bilgiler anlayışı ışığında yeni sosyal bilgiler programının değerlendirilmesi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2), 77-96.
- Duman, B., & Tural, A. (2021). 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabının çevre eğitimi bağlamında incelenmesi. *Uluslararası Eğitim ve Değerler Sempozyumu-5 Bildiri Tam Metinleri*, 5, 452-461.
- Dursun, E. (2023). *Kalkınma/eğitim ilişkileri çerçevesinde çevre etiği yaklaşımlarının değerlendirilmesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Ekinci, Ö. E. (2023). Ekofeminizm ve ekososyalizm yaklaşımlarıyla çevre sorunları ve ekoloji. *Alınteri Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 83-95. <https://doi.org/10.30913/alinterisobil.1324310>
- Erbaş, A. A. (2023). İlkokul öğretim programları ve ders kitaplarında küresel ısınma ve iklim değişikliği. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(2), 728- 746. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2023.-1163459>
- Erdoğan, K. (2016). *Sosyal bilgiler öğretmenlerinin çevre eğitimi konusundaki görüşleri ve yeterlilikleri*. [Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Erdoğan, M. (2009). *5. sınıf öğrencilerinin çevre okuryazarlığı ve bu öğrencilerin çevreye yönelik sorumlu davranışlarını etkileyen faktörler*. [Doktora Tezi]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

- Ergin, E. (2011). *Çevre bilinci geliştirmede sosyal bilgiler dersinin rolüne ilişkin öğretmen görüşleri (Elazığ ili örneği)*. [Yüksek Lisans Tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Ergün, T., & Çobanoğlu, N. (2012). Sürdürülebilir kalkınma ve çevre etiği. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 97-123. Doi: 10.1501/sbder_0000000041
- Erökten, S. (2015). Bölgelere göre öğrencilerde çevre bilincinin karşılaştırılması. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38(38), 169-179.
- Erten, S. (2004): Çevre eğitimi ve çevre bilinci nedir, çevre eğitimi nasıl olmalıdır? *Çevre ve İnsan Dergisi*, 65/66, 1-13.
- Ertürk, R. (2017). Environmental problems of the primary school students and perceptions for environmental education, *Inonu University Journal of the Faculty of Education*, 18(3), 12-24. Doi: 10.17679/inuefd.354142
- Evci, N. (2023). Sosyal bilgiler ders kitaplarında ekofobi: içeriksel bir bakış. *Journal of Interdisciplinary Education*, 5(1), 11-32. <https://doi.org/10.47157/jietp.1266847>
- Fasiku, A. M. (2021). Social studies specialists' teachers' knowledge acquisition on environmental education in junior secondary schools in ekiti state, nigeria. *European Journal of Science, Innovation and Technology*, 1(6), 107-113.
- Frick, J., Kaiser, F. G., & Wilson, M., (2004). Environmental knowledge and conservation behavior: Exploring prevalence and structure in a representative sample. *Personality and Individual Differences*, 37(8), 1597-1613. Doi: 10.1016/j.paid.2004.02.015
- Gelen, I., & Beyazıt, N. (2007). Eski ve yeni ilköğretim programları ile ilgili çeşitli görüşlerin karşılaştırılması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 51(51), 457-476.
- Gerçek, C. (2016). Üniversite öğrencilerinin çevre etiğine yönelik algıları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59), 1100-1107. <https://doi.org/10.17755/esosder.263217>
- Gökçe, N., Kaya, E., Aktay, S., & Özden, M. (2007). İlköğretim öğrencilerinin çevreye yönelik tutumları. *İlköğretim Online*, 6(3), 452-468.
- Görmez, K. (2003). *Çevre sorunları ve Türkiye*. (3. Baskı). Gazi Kitabevi.
- Gül, F. (2013). İnsan-doğa ilişkisi bağlamında çevre sorunları ve felsefe. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14,17-21.

- Güler, T. (2009). Ekoloji temelli bir çevre eğitiminin öğretmenlerin çevre eğitimine karşı görüşlerine etkileri. *Eğitim ve Bilim*, 34(151), 30-43.
- Gülersoy, A. E. (2013). İdeal ders kitabı arayışında sosyal bilgiler ders kitaplarının bazı özellikler açısından incelenmesi. *International Journal of New Trends in Arts, Sports ve Science Education*, 2(1), 8-26.
- Gümüş, E. (2004). Ortaöğretim coğrafya ders kitaplarına bir bakış. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 83-87.
- Güzel, D., & Şimşek, A. (2012). Milli eğitim şûralarında ders kitapları. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(23), 172-216.
- Hayırsever, F. (2010). *Sosyal bilgiler ders, öğretmen kılavuz ve öğrenci çalışma kitaplarının sosyal bilgiler öğretim programında kazandırılması hedeflenen temel beceriler açısından değerlendirilmesi*. [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Hollstein, M. S., & Smith, G. A. (2020). Civic environmentalism: Integrating social studies and environmental education through curricular models. *Journal of Social Studies Education Research*, 11(2), 223-250.
- Huang, P. S., & Shih, L. H. (2009). Effective environmental management through environmental knowledge management. *International Journal of Environmental Science and Technology*, 6(1), 35-50.
- Işık-Öner, A. (2024). İlkokul öğrencilerinin çevre sorunlarına yönelik algıları: Ben çevreci bir insanım! In A. Günday (Ed.), *UMTEB-XV International Scientific Research Congress*, (ss. 303-314).
- İbret, B. Ü., & Yılmaz, O. (2019). Sosyal bilgilerde çevre eğitimi: Lisansüstü çalışmalara ait bir inceleme. *AJESI-Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 9(2), 431-449. <https://doi.org/10.18039/ajesi.577249>
- Jardins, J. R. D. (2006). *Çevre etiği: Çevre felsefesine giriş*. (Ruşen Keleş, Çev.), İmge Yayınları.
- Kabapınar, Y. (2011). Yeni öğrenme anlayışının ışığında sosyal bilgiler ders kitapları. İçinde C. Öztürk (Ed.), *Hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi: Yapılandırmacı bir yaklaşım* (ss. 367-401). Pegem Akademi.
- Kahyaoğlu, M. (2016). Türkiye’de çevre eğitimi üzerine yapılan araştırmalar: Bir içerik analizi çalışması. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 34, 50-60.

- Kahyaoğlu, M., Daban, G., & Yangın, S. (2008). İlköğretim öğretmen adaylarının çevreye yönelik tutumları. *Dumlupınar Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11, 42-52.
- Kalaycı, N., & Baysal, S. B. (2020). Sosyal bilgiler öğretim programlarının karşılaştırmalı analizi (2005-2017-2018). *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 106-129. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.544022>
- Kan, Ç. (2010). A.B.D ve Türkiye’de sosyal bilgilerin tarihsel gelişimi. *GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(2), 663-672.
- Kanene, K. M. (2016). The impact of environmental education on the environmental perceptions/attitudes of students in selected secondary schools of botswana. *European Journal of Alternative Education Studies*, 1(2), 36-54. Doi: 10.5281/zenodo.58777
- Kapluhan, E. (2012). Atatürk dönemi (1923–1938) ilkokullarda coğrafya eğitimi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 25, 152-170.
- Karadağ Ağkurt, G. (Yıl bilgisi yok). Doğa-Kadın Dayanışması: Eko-feminizm. [Çevrim-içi: <https://atauni.edu.tr/yuklemeler/5aa74ad99d41bd5a499babbbbaa139179.pdf>], Erişim Tarihi: 11.01.2024.
- Karadağ, Y., & Acar, F. (2020). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çevre sorunlarına yönelik farkındalıklarının incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*. 4(1), 62-78. <https://doi.org/10.38015/sbyy.693956>
- Karakuş, S., & Şeyihoğlu, A. (2021). 5. Sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarındaki "çevre sorunları" konulu etkinliklerin disiplinler arası öğretim yaklaşımı yönünden incelenmesi. *EKEV Akademi Dergisi*, 25(88), 451-466.
- Karataş, A. (2013). *Çevre bilincinin geliştirilmesinde çevre eğitiminin rolü ve niğde üniversitesi eğitim fakültesi örneği*. [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Karataş, A. (2018). Çevre eğitiminin tarihsel kökenleri. İçinde R. Sever, & E. Yalçınkaya, (Ed.), *Çevre Eğitimi* (ss. 19-36). Pegem Akademi.
- Karatekin, K. (2011). *Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çevre okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi*. [Doktora Tezi], Gazi Üniversitesi.
- Karatekin, K. (2012). Environmental literacy in Turkey primary schools social studies textbooks. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 46, 3519–3523. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.06.096>

- Karatekin, K., & Yılmaz, A. (2019). Çevre okuryazarlığı. İçinde B. Aksoy, B. Akbaba, & B. Kılcan (Ed.), *Sosyal bilgilerde beceri eğitimi* (ss. 25-52). Pegem Akademi.
- Karatekin, K., Kuş, Z., & Merey, Z. (2014). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çevre sorunlarının çözümünde sosyal katılımları. *İlköğretim Online*, 13(2), 345-361.
- Karatekin, N., & Aksoy, B. (2012). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çevre okuryazarlık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(1), 1423-1438. Doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2858>
- Kardaş, İşler, N. (2023). İlkokul sosyal bilgiler dersi öğretim programının sürdürülebilir kalkınma hedefleri ve yenilenmiş Bloom taksonomisi kapsamında incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 472-486. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.1129679>
- Karpuz-Seyis, N. (2010), *Türkiye'de ilköğretim programlarında çevre için eğitimin yeri ve önemi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Kartal, M. (2021). Umutsuzluk çağında yeni bir mücadele: Ekososyalizm ve ekososyalist devrim. *Akademik Hassasiyetler*, 8(16), 503-535.
- Kaya, N., Artvinli, E., & Dönmez, L. (2023). Uluslararası afet risklerini azaltma standartlarına göre coğrafya öğretim programı: Bir içerik analizi. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 50, 24-49. <https://doi.org/10.32003/igge.1275501>
- Kayaer, M. (2013). Çevre ve etik yaklaşımlar. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 63-76.
- Kayalı, H. (2010). Sosyal bilgiler, Türkçe ve sınıf öğretmenliği öğretmen adaylarının çevre sorunlarına yönelik tutumları. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 21, 258-268.
- Kaymakcı, S. (2010). *Sosyal bilgiler öğretiminde çalışma yaprakları kullanımının öğrencilerin akademik başarılarına ve derse karşı tutumlarına etkisi*. [Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Kaymakcı, S. (2012). Sosyal bilgiler öğretim programı kılavuz kitaplarında çalışma yaprakları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 169-176.
- Kaymakcı, S. (2013). Sosyal bilgiler ders kitaplarında sözlü ve yazılı edebî türlerin kullanım durumu. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20, 230-255.

- Kaymakcı, S. (2015). Öğretmen görüşleri ışığında 1998 ve 2005 sosyal bilgiler öğretim programlarındaki değişimi anlamak. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 40(181), 293-309. <http://dx.doi.org/10.15390/EB.2015.3901>
- Kaymakcı, S. ve Ata, B. (2012). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin sosyal bilgilerin doğasıyla ilgili görüşleri. *Sosyal Bilgiler Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 35-64.
- Keleş, R., Ertan, B. (2002). *Çevre hukukuna giriş*. İmge Kitabevi Yayınları.
- Kesim, B., & Alabaş, R. (2024). Social media use in primary and secondary education institutions as a communication tool in the framework of school culture. *International Journal of Turkish Educational Sciences*, 12(1), 255-297. <https://doi.org/10.46778/goputeb.1371227>
- Keskin, Y., & Keskin, S. Ç. (2014). İlkokul (ilköğretim) sosyal bilgiler programlarında millî bilinç ve barış değerinin tarihsel serüveni. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 173(173), 51-86.
- Keskin, Y., Keskin, S. C., & Taş, C. (2019). Türkiye’de sosyal bilgiler dersi öğretim programlarında çokkültürlülük olgusu: 1998 ve 2004 programlarının karşılaştırılması. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)*, 4(1), 10-20. <https://doi.org/10.21733/ibad.504002>
- Kılıç, S. (2008). *Çevre etiği*. Orion Kitabevi.
- Kılıç, Ü. (2022). *Meb ilk ve ortaöğretim programlarında çevre konularının yeri ve önemi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Sinop Üniversitesi.
- Kırca, S. (2021). *Sosyal bilgiler 5. 6. ve 7. sınıf ders kitaplarının içeriğine yönelik öğretmen görüşlerinin incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Kırkpınar Özsoy, N., & Çini, P. (2020). Antroposentrik küresel çevre politikalarının ekosentrik çevre etiği görüşü çerçevesinde değerlendirilmesi. *Alternatif Politika*, 12(1), 20-49.
- Kışoğlu, M., Yıldırım, T., Salman, M., & Sülün, A. (2016). İlkokul ve ortaokullarda çevre eğitimi verecek olan öğretmen adaylarında çevre sorunlarına yönelik davranışların araştırılması. *Erzincan Dergisi*, 18(1), 299-318. <https://doi.org/10.17556/jef.93507>
- Kızılay, E., & Şentürk, M. L. (2021). Ortaokul fen bilimleri dersi öğretim programının çevre eğitiminin amaçları çerçevesinde incelenmesi. *Journal of Individual Differences in Education*, 3(2), 60-73. <https://doi.org/10.47156/jide.1021729>

- Kızılcıaoğlu, A. (2003). Ortaöğretim coğrafya ders kitapları değerlendirme ölçütleri. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 8, 19-33.
- Kızıroğlu, İ. (2023). Çevre eğitimi ve çevre bilinci. *Tabiat ve İnsan*, 2(193), 5-17.
- Kocalar, A. O., & Cömert, G. (2020). Öğretim programlarında ve ders kitaplarında çevre eğitimi: Türkiye ve İran örneği. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 42, 107-117. <https://doi.org/10.32003/igge.746771>
- Koçak, A., & Arun, Ö. (2013). İçerik analizi çalışmalarında örneklem sorunu. *Selçuk İletişim Dergisi*, 4(3), 21-28.
- Kodan, H., & Bozdemir, H. (2014). İlköğretim 4. ve 5. sınıf fen ve teknoloji ve sosyal bilgiler dersi kazanımlarının çevre eğitime yönelik analizi. *International Journal of New Trends in Arts, Sports ve Science Education*, 3(3), 28-35.
- Kolomuç, A., & Açıslı, S. (2012). Fen bilgisi ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çevreye karşı tutumlarının karşılaştırılması. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(7), 687-696. Doi: 10.9761/JASSS1739
- Konuk, Y. (2018). *Sosyal bilgiler dersinde empati becerisine dayalı etkinliklerin öğrencilerin çevre bilincine ve akademik başarılarına etkisi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Aksaray Üniversitesi.
- König, R. (1957). Sosyal ekoloji, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 19(1-4), 169-176.
- Kuçuradi, İ. (2003). Etik ve “etikler”. *Türkiye Mühendislik Haberleri*, 423, 7-9.
- Kumler, L. M., & Vosburg-Bluem, B. (2014). Climate change in the social studies classroom: a “why” and “how to” guide using the c3 framework. *Social Education*, 78(5), 225–229.
- Kurt, M. (2020). *Ekolojik bir toplumun imkânı üzerine düşünmek: Derin ekoloji ve toplumsal ekoloji*. [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Kuru, G., & Şimşek, A. (2020). 2005 ve 2018 sosyal bilgiler ders kitaplarındaki derse özgü becerilerin öğretiminin karşılaştırılması. *Kastamonu Education Journal*, 28(6), 2410-2423. Doi: 10.24106/kefdergi.702220
- Küçük, N. (2017). *Ortaokullarda uygulamalı çevre eğitiminin çevre bilinci üzerine etkisi (Balıkesir örneği)*. [Yüksek Lisans Tezi]. Balıkesir Üniversitesi.

- Küpeli, K. (2023). Okul öncesi dış mekân eğitim ortamı kalitesinin çocukların çevre tutum ve farkındalıkları ile doğaya yakınlık (biophilia) düzeylerine etkisi. [Yüksek Lisans Tezi]. Balıkesir Üniversitesi.
- MEB (1968). *İlkokul programı*. Milli Eğitim Basımevi.
- MEB. (1990). *İlkokullar için sosyal bilgiler 4*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- MEB. (1998). *İlköğretim programı*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınevi.
- Melikoğlu Meriç E. (2023). *Türkiye'deki ilkokul mihver dersler öğretim programlarında çevre eğitimi ve iklim değişikliği: özel amaç, beceri ve kazanımların incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Giresun Üniversitesi.
- Meydan, A., & Yıldız, N. (2013). İlkokul 4. sınıf sosyal bilgiler programındaki çevre ile ilişkilendirilen değerlerin öğrencilerin çevre bilinci kazanmasındaki önemi. *Researcher Dergisi*, 1(1), 50-64. Doi: 10.18301/rss.4
- Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], (1998). *İlköğretim okulu sosyal bilgiler dersi öğretim programı*. Ankara.
- Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2005). *Sosyal bilgiler 4.-5. sınıf programı*. Ankara.
- Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2018). *Sosyal bilgiler dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 4, 5, 6 ve 7. sınıflar)*. Ankara.
- Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2022). *Çevre eğitimi ve iklim değişikliği dersi öğretim programı (ortaokul 6, 7 veya 8. sınıflar)*. Temel Eğitim Genel Müdürlüğü.
- Morgan, H. (2022). Conducting a qualitative document analysis e document analysis. *The Qualitative Report*, 27(1), 64-77. Doi: 10.46743/2160-3715/2022.5044
- Noverita, A., Darliana, E., & Siregar, Z. (2021). The development of environmental education based on ecoliteracy module to improve global perspective ability on students of social studies education. *Budapest International Research and Critics Institute-Journal (BIRCI-Journal)*, 4(4), 11461-11468. Doi: <https://doi.org/10.33258/birci.v4i4.3209>
- Oğuz Hacet, S., & Demir, F. B. (2019). Sürdürülebilir kalkınma eğitimi açısından sosyal bilgiler dersi öğretim programının değerlendirilmesi. *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, 211-225. <http://dx.doi.org/10.29228/diyalektolog.39810>

- Oral, B. (2021). Ders kitaplarının öğretim programlarına uygunluğu. İçinde Ö. Demirel, & K. Kıröglü, (Ed.), *Ders kitabı incelemesi* (ss. 71-95). Pegem Akademi.
- Öcal, A., & Yakar, H. (2015). 1968-2005 sosyal bilgiler ders programlarında küresel farkındalık eğitimi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 307- 327.
- Öküzçüoğlu, B. H. (2019). *Ortaokul sosyal bilgiler dersinde öğrencilerin çevreye karşı duyarlılıklarının incelenmesi: Denizli il örneği*. [Yüksek Lisans Tezi]. Pamukkale Üniversitesi.
- Önder, T. (2003). *Ekoloji toplum ve siyaset*. Odak Yayınları.
- Özbuğutu, E. (2021). 2018 İlköğretim ve ortaöğretim programlarında çevre konusunun yeri. *Ekev Akademi Dergisi*, 25(86), 249-268. Doi: 10.17753/Ekev1914
- Özbuğutu, E., Karahan, S., & Tan, Ç. (2014). Çevre eğitimi ve alternatif yöntemler – literatür taraması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(25), 393-408.
- Özdemir, H., & Aydemir, D. (2019). Ekolojik yaklaşımlı feminizm/ekofeminizm üzerine genel bir değerlendirme: kavramsal analizi, tarihi süreci ve türleri. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 2(2), 261-278. <https://doi.org/10.33708/ktc.608639>
- Özdemir, M., & Gökçe, N. (2019). 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabının çevre eğitimi açısından incelenmesi. *Medeniyet Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 61-75.
- Özdemir, O. (2022). *Sürdürülebilir okuryazarlık ve çevre eğitimi*. (4. Baskı). Pegem Akademi.
- Özenç-Uçak, N. (2010). Bilgi: Çok yüzlü bir kavram. *Türk Kütüphaneciliği*, 24(4), 705-722.
- Öztürk, C. (2011). Sosyal bilgiler: Toplumsal yaşama disiplinlerarası bir bakış. İçinde C. Öztürk, (Ed.), *Sosyal bilgiler öğretimi demokratik vatandaşlık eğitimi* (ss. 1-31). Pegem Akademi.
- Öztürk, C., & Deveci, H. (2020). Farklı ülkelerin sosyal bilgiler öğretim programlarının değerlendirilmesi. İçinde *Farklı ülkelerin sosyal bilgiler öğretim programları*. (s.42) Pegem Akademi.
- Öztürk, C., & Kafadar, T. (2020). 2018 sosyal bilgiler dersi öğretim programının değerlendirilmesi. *Trakya Eğitim Dergisi*, 10(1), 112-126. <https://doi.org/10.24315/tred.550508>

- Öztürk, C., & Otluoğlu, R. (2002). *Sosyal bilgiler öğretiminde edebi ürünler ve yazılı materyaller*. Pegem A Yayıncılık.
- Öztürk, E., & Erten, S. (2020). Uluslararası bir çevre eğitimi programı olan yeşil kutu projesinin fen bilgisi öğretmen adaylarının çevreye yönelik tutumu, çevre bilgisi ve çevre dostu davranışlarına etkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi (ESTÜDAM) Eğitim Dergisi*, 5(2), 145-166.
- Öztürk, T., & Zayimoğlu Öztürk, F. (2016). Sosyal bilgiler öğretim programının çevre eğitimi açısından analizi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(3), 1533-1550.
- Pamuk, A., & Alabaş, R. (2016). Vatandaşlık ve sosyal bilgiler. İçinde D. Dilek (Ed.), *Sosyal Bilgiler Eğitimi* (ss. 333-350). Pegem Akademi.
- Pamuk, İ., & Pamuk, A. (2016). Almanya’da sachunterricht ve Türkiye’de hayat bilgisi ders kitaplarında okulda demokrasi uygulamalarına örnek olarak sınıf başkanı seçimi. *Cumhuriyet International Journal of Education*. 5(2), 67-83. <https://doi.org/10.30703/cije.321398>
- Peker, R. (2020). İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin çevre algıları ile çevreye yönelik tutum ve davranışlarının değerlendirilmesi. [Yüksek Lisans Tezi]. Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi.
- Reyhan, H., & Satır Reyhan, A. (2020). Çevre sorunlarından doğan etik bir yaklaşım olarak çevre hakkı üzerine “siyasal ekolojik” bir değerlendirme. *Akademik Hassasiyetler*, 7(14), 399-420.
- Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç., & Nas, E. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227-250. <https://doi.org/10.33400/kuje.843306>
- Salmani, B., Hakimzadeh, R., Asgari, M., & Khaleghinezhad, S. A. (2015). Environmental education in Iranian school curriculum: A content analysis of social studies and science textbooks. *Int. J. Environ. Res.*, 9(1), 151-156. Doi: 10.22059/IJER.2015.884
- Sanır, F., Asal, T., & Akşit, N. (1974). *Sosyal bilgiler IV. sınıf*. Başbakanlık Basımevi.
- Sav, S. (2017). *Etik bir problem olarak ikincil doğa: Çevre*. [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Medeniyet Üniversitesi.
- Selanik Ay, T. (2010). Sosyal bilgiler dersinde çevre bilinci kazandırmada medya ürünlerinden yararlanmaya ilişkin öğrenci görüşleri. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 76-93.

- Selimoğlu, S. (2015). *Ortaokul öğrencilerinin çevre bilinci kazanım düzeyleri*. [Yüksek Lisans Tezi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Sert-Çıbık, A. (2019). Öğretim programlarında çevre eğitimi. İçinde H. G. Hastürk (Ed.), *Çevre Eğitimi* (ss. 277-344). Anı Yayıncılık.
- Sever, R., & Yalçınkaya, E. (2018). *Çevre eğitimi* (1. Baskı). Pegem Akademi.
- Soyal Toprak, K. (2016). *İlköğretim öğretmen adaylarının sürdürülebilir çevre eğitimine yönelik tutumları*. [Yüksek Lisans Tezi]. On Dokuz Mayıs Üniversitesi.
- Sömen, T. (2020). Sosyal bilgiler öğretiminde güncel olaylar. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41, 431-447. <https://doi.org/10.33418/ataunikkefd.803302>
- Sönmez, Ö. F., & Kılıçoğlu, G. (2016). Değerlendirme boyutu ile sosyal bilgiler programları (1924-2005). *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 36-49.
- Sönmez, V. (1999). *Sosyal bilgiler öğretimi ve öğretmen kılavuzu*. Milli Eğitim Basımevi.
- Sönmez, V., & Alacapınar, F. G. (2013). *Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri*. Anı Yayıncılık.
- Sözen, E., & Ada, S. (2018). 2005 ve 2018 4. sınıf sosyal bilgiler dersi öğretim programlarının (sbdöp) karşılaştırılması. *Anadolu Eğitim Liderliği ve Öğretim Dergisi*, 6(1), 53-71.
- Sözer, E. (1998). Sosyal bilimler kapsamında sosyal bilgilerin yeri ve önemi. İçinde G. Can (Ed.), *Sosyal bilgiler öğretimi* (ss. 1-13). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Stošić, A. S. (2017). Teaching contents of science and social studies for the purpose of environmental education. *Teaching, Learning and Teacher Education*, 1(1), 65-72. Doi: 10.22190/FUTLTE170328007S
- Sungur, S. A. (2017). Lisans öğrencilerinin çevreye yönelik etik tutumları. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(41), 469-479. Doi: 10.16992/ASOS.12003
- Şahin, İ. (2017). *Ortaokul sosyal bilgiler programında yer alan coğrafya konularının programın genel amaçlarını karşılama düzeyleri*. [Yüksek Lisans Tezi], Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.

- Şahin, K. (2021). *Çevre eğitimi ve Türkiye'deki ilköğretim okullarının çevre eğitimine ilişkin müfredatlarının incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Kırıkkale Üniversitesi.
- Şahin, O. (2015). Sosyal bilgiler ders kitapları. İçinde M. Safran (Ed.), *Sosyal bilgiler öğretimi* (ss. 267-281). Pegem Akademi.
- Şahin, S. (2010). *İlköğretim sosyal bilgiler 5. sınıf ders kitaplarını öğretmen görüşleri doğrultusunda değerlendirilmesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Şama, E. (2003). Öğretmen adaylarının çevre sorunlarına yönelik tutumları. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(2), 99-110.
- Şat, B. (2006). Doğa koruma ve çevre eğitimi açısından arboretumların işlevleri ve Atatürk arboretumu. *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 56(2), 253-270.
- Şeker, M. (2023). A study on how environmental issues are discussed in social studies textbooks. *Environment, Development and Sustainability*.
- Şenünver, G., Karabulut, E., Kesim H.S., Turgut, R., Ercan, B., Uslu, H., & Akay, A. (1999). *İlköğretim Okulu Sosyal Bilgiler 4*. Milli Eğitim Basımevi.
- Şeşen, E. (2015). Çevre eğitiminde kamusal halkla ilişkiler ve stk'lar ile işbirliği. *Selçuk İletişim Dergisi*, 9(1), 429-443. <https://doi.org/10.18094/si.62614>
- Tahiroğlu, M., Yıldırım, T., & Çetin, T. (2010). Değer eğitimi yöntemlerine uygun geliştirilen çevre eğitimi etkinliğinin, ilköğretim 7. sınıf öğrencilerinin çevreye ilişkin tutumlarına etkisi. *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30, 231-248.
- Tanrıverdi, B. (2009). Sürdürülebilir çevre eğitimi açısından ilköğretim programlarının değerlendirilmesi. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 34(151), 89-103.
- Tay, B. (2005). Sosyal bilgiler ders kitaplarında öğrenme stratejileri. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 209-225.
- Tebliğler Dergisi [TD]*. (1990). İlkokul 4. ve 5. sınıf sosyal bilgiler dersi öğretim programı. 53(2315), 457-474.
- Tekerek, M., Kaya, N., Alıç, M.D., Yılbat, B., Yıldırım, T., Koyuncu, M., & Ulusoy, K. (2005). *İlköğretim sosyal bilgiler 4 ders kitabı*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

- Teksöz, G. (2020). Çevre eğitiminden sürdürülebilir kalkınma için eğitime: Tarihçe ve gündem. İçinde R. Olgan (Ed.), *Erken çocukluk döneminde çevre eğitimi* (ss. 2-21). Pegem Akademi.
- Teksöz, G., Şahin, E., & Ertepinar, H. (2010). Çevre okuryazarlığı, öğretmen adayları ve sürdürülebilir bir gelecek. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39, 307-320.
- Tırpancı, H. (2019). *Sosyal bilgiler dersinde etkinlik temelli çevre eğitimi uygulamalarının öğrencilerin akademik başarılarına etkisi ve uygulama hakkındaki görüşleri*. [Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Timur, S., Yılmaz, Ş. & Timur, B. (2013). İlköğretim öğretmen adaylarının çevreye yönelik tutumlarının belirlenmesi ve farklı değişkenlere göre incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(2), 191-203
- Topkaya, Y., & Tokcan, H. (2013). Sosyal bilgiler öğretim programının belirlediği değerlerin 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarına yansıma düzeylerinin karşılaştırılması, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(10), 33-43.
- Tuncel, G. (2017). Sosyal bilgiler dersinde karikatürlerle küresel ısınma eğitimi üzerine örnek bir çalışma. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 35, 87-94. <https://doi.org/10.14781/mcd.291156>.
- Turan, S., & Karasu-Avcı, E. (2018). 2018 sosyal bilgiler öğretim programı'nın dijital vatandaşlık bağlamında incelenmesi. *Eğitim ve Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 1(1), 28-38.
- Turan, S., & Koç, A. (2021). Fen bilimleri ve sosyal bilgiler öğretim programlarının çevre eğitimi açısından değerlendirilmesi. *Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 178-195. <https://doi.org/10.30855/gjes.2021.07.02.004>
- Türk, S. M. (2024). Çevre sorunlarının düşünsel kökenleri. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(1), 145-168. <https://doi.org/10.26745/ahbvuibfd.1366506>
- Tüysüz, S. (2018). *İlkokul sosyal bilgiler 4 ders kitabı*. Tuna Matbaacılık.
- Uche, O. A. E., Dania, O. P., & Ogheneakoke, E. C. (2023). Importance of environmental education in social studies now and the future. *International Journal of Humanities, Arts & Social Sciences*, 9(2), 1-8. <https://dx.doi.org/10.20469/ijhss.9.20001-2>
- Uğur, A., Keskin, S. Ç., & Şenel, T. (2022). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin 2018 sosyal bilgiler öğretim programına yönelik görüşleri. *Öğretmen Eğitimi ve Öğretim Dergisi*, 3(1), 17-37. <https://doi.org/10.55661/jnate.985816>

- Ulu Kalın, Ö. (2018). Çevre eğitimi okuryazarlığı. İçinde R. Sever, & E. Yalçınkaya, (Ed.), *Çevre Eğitimi* (ss. 197-228). Pegem Akademi.
- Uzun, B. (2017). *Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çevre bilinci ve çevresel duyarlılık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi (Niğde ili örneği)*. [Yüksek Lisans Tezi]. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi.
- Uzun, N., & Sağlam, N. (2006). Ortaöğretim öğrencileri için çevresel tutum ölçeği geliştirme ve geçerliliği. *Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(30), 240-250.
- Uzunkol, E. (2020). Sosyal bilgiler öğretiminde ölçme ve değerlendirme. İçinde S. Şimşek (Ed.), *Sosyal bilgiler ve sınıf öğretmenleri için sosyal bilgiler eğitimi* (ss. 449-485). Anı Yayıncılık.
- Ünal, S. (2011). *İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin çevre bilgisi ve çevreyle ilgili tutumlarının incelenmesi: dikili ilçesi örneği*. [Yüksek Lisans Tezi]. Balıkesir Üniversitesi.
- Ünal, S., & Dımışkı, E. (1999). UNESCO-UNEP Himayesinde çevre eğitiminin gelişimi ve Türkiye’de ortaöğretim çevre eğitimi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(17), 142-154.
- Yalçın, A., & Akhan, N. E. (2019). Cumhuriyetten günümüze sosyal bilgiler programlarının sosyal bilgiler öğretim yaklaşımlarına göre incelenmesi. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 12(3), 842-873. <https://doi.org/10.30831/akueg.414578>
- Yalçın, A. (2022). 21. Yüzyılda sürdürülebilir kalkınma hedefleri: Türkiye’de sosyal bilgiler dersi öğretim programının yapısal olarak incelenmesi. *Harran Maarif Dergisi*, 7(1), 117-149. <https://doi.org/10.22596/hej.1103130>
- Yaşaroğlu, C., & Akdağ, M. (2013). İlköğretim birinci kademe (ilkokul) öğrencilerinin çevreye yönelik tutumlarının değerlendirilmesi. *Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi (E-ED)*, 2(4), 50-65.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (9. baskı). Seçkin Yayınları.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (12. baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, D., & Çetin, T. (2022). Tarihsel süreçte sosyal bilgiler dersi öğretim programlarında turizmin yeri. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(3), 926-939. <https://doi.org/10.31592/aeusbed.1096503>

- Yıldırım, S. G. (2023). *2018 Sosyal bilgiler dersi öğretim programı ve güncel sosyal bilgiler ders kitaplarında çevre eğitimi konularının incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- Yıldız, O. (2019). *Sosyal bilgiler öğretmenlerinin çevre bilgisi ve sürdürülebilir çevre tutum düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Dumlupınar Üniversitesi.
- Yılmaz, İ. (2016). *Türkiye’de ilkokul programlarında çevre eğitimi ve ilkokul 4. sınıf öğrencilerinin Tiflis konferansı çevre eğitimi amaçlarına ulaşma düzeyi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Yılmaz, O. (2019). *Sürdürülebilir kalkınma kapsamında Türkiye’de ilkokul kademesinde çevre eğitiminin gerekliliği*. [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- Yılmaz, O., & Sayhan, H. (2018). Sosyal bilgiler ve fen bilgisi eğitimi lisans programlarının çevre eğitimi açısından değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 2(2), 9-26.
- Yinilmez Akagündüz, S. (2017). *Ahlaklı yurttaş*. Yeni İnsan Yayınevi.
- Yinilmez Akagündüz, S. (2020). Cumhuriyet’in ilk yıllarında yurttaşlık eğitimi: Cumhuriyet çocuklarına malûmât-ı vataniye ders kitabı örneği. *Turkish History Education Journal*, 9(1), 109-131. <https://doi.org/10.17497/tuhed.653698>
- Yinilmez, Akagündüz, S. (2017). Cumhuriyet’in ilk yıllarından günümüze ders kitaplarında ahlak eğitimi. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 13(26), 149-180.
- Yoloğlu, A. C., & Halisdemir, B. (2020). Üniversite öğrencilerinin çevre bilinci ve çevresel tutumları üzerine ampirik bir çalışma: Mersin Üniversitesi örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(103), 91-107. <https://doi.org/10.29228/ASOS.41902>
- Yücel, A. S., & Morgil, F. İ. (1998). Yükseköğretimde çevre olgusunun araştırılması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(14), 84-91.
- Zayimoğlu Öztürk, F., Öztürk, T., & Şahin, A. (2015). Sınıf öğretmeni adaylarının çevre eğitimi özyeterlik algılarının incelenmesi. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(2), 293-311. <https://doi.org/10.17539/aej.49702>